

TARTALOM

- 3 Ágh István: Történelem; Gravitáció; Kórházkert; Valami sejtés; Krumpliszedők
7 Utassy József: És az ufó?
9 Kemsei István: Kismagyar történelem; Van Gogh parasztcipője
14 Szalai Zsolt: Gondolatfutamok Kemsei István Utassy-díja elé
16 Mohás Livia: Fiatal farkas (Emlékezések), 9. rész
22 Győri László: Úzve, kétségbe esve; Kereszt az erdőn; A lecke; Két kislány
28 Sarusi Mihály: Iratosi Úriborbé
43 Beszédes István: [Önarckép]
45 Saját monodrámájának nézője
(Sándor Zoltán beszélgetése Beszédes Istvánnal)
51 Ablonczy László: A színház üdv'hely és nem hordópódium
(Tanoda/akadémia/főiskola/egyetem, III.)
66 Szegedi Kovács György: Születésnapunkra; Epilógus II.
67 Árkossy István: Melankólia és arányrend
(550 éve született Albrecht Dürer)
77 Böröndi Lajos: Nyár volt; Fényképdarabka; epilógus
79 Sárközy Péter: Dante „jelenléte” Magyarországon
89 Windhager Ákos: A Dante-szimfónia hazai megítélése 1865 és 1942 között
(A katolicizmusellenes magyar Liszt-recepció)
108 Lajos Nóra: „gyengébb fényel ég a mécs”
(Elmulásköltészet Ágh István Szélszend című kötetében)
113 Oláh András: „Még nem vagyunk elegen”
(Filip Tamás: Nulladik nap)
116 Mayer Erzsébet: Az újőszintéltenség művészete és a ravasz biznisz
(Viktor Pelevin: iPhuck10)
121 András Tamara: A Vízöntő esete a tiszta forrással
(Kiss Ferenc: Kötelékek)
124 Kubik Anna – Rubold Ödön: A csíkcsmortáni példahely
(A Tamási Áron-díj 2020. évi kitüntetettje Mihályi Magdolna)
127 Márkus Béla: Imákkal, énekekkel, versekkel gyógyító
(A Tamási Áron-díj 2021. évi kitüntetettje Kilyén Ilka)

Borító: János Nikolett. E lapszámunk képei az 550 éve született Albrecht Dürer munkáiból nyújtanak válogatást.

A belív képeinek forrása: Metropolitan Museum, New York.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor](#);
Főszerkesztő: Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese;
Nyelvi lektor: Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturáért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A Hitel folyóirat, könyvkiadás és rendezvények szakmai program megvalósítását 2021. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél, e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238–9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Albrecht Dürer: Jézus születése (rézmetszet, 18,5×10,7 cm, 1504)

Ágh István

Történelem

Dongó sír a völgy aljáról?
géppisztoly sorozat pattog?
éjfél tájban teherautó
közeleg az országúton,

éjszakánkat provokálja,
reszketnek a szélső házak,
mindenkinek szaporábban
ver a szíve mostanában,

ijesztő a nyári éjfél,
pedig elkezdtek a békét,
kutya védi a kerítést,
az idegent széjjeltépné,

vészharang riaszt veszélyre,
megvillan a balta éle,
hálóingés szűz kísértet
menekül a sötétségbe,

elkóborolt ruszki hadfi,
jár autóval sonkát lopni?
inflációs hun briganti,
vagy már nem is tudni, hogy ki?

azt álmodtam, visszajöttek,
akik ébren el se mentek,
csak civilre szelídített
külsőjükben különböznek.

Gravitáció

Ha kiesett késem a kezemből,
nem tudtam már véletlennek venni,
hisz a tárgyak szöknek az öregtől,
amerre nyúl, foghatja a semmit,
eszközeim árulása folytán
számíthatnék kóros reszketésre,
s úgy hat rám most már a tömegvonzás,
mint kit darabokban rázna széjjel,
végtelen a planéta hatalma,
éltet rám való tekintet nélkül,
hogy elnyeljen bármely pillanatban,
nyomtalan világos felszínéről,
lassan hull a tollpihe a földre,
míg az ember tompa zajjal csattan,
mikor a kés kezemből kizökkent,
meglepődtem ijedt zavaromban,
ha egy rövid centit téveszt rajtam,
eléri, hogy hulladékká váljak,
együtt azzal, amit elhullattam,
mint az almát Izsák Newton fája.

Kórházkert

Nyár s tél között az őszi rózsakertben,
piros padon, égbeli fák alatt
ülünk, mint máskor, máshol egymás mellett,
akkor is, mikor nem tudtam még, ki vagy,
az ifjú párból Philémón s Baukisz,
s tölgy, hárs zöldell az öröklétbe vetve,
hogy árnyékunkban ülhessen valaki
nyár s tél között az őszi rózsakertben.

Jutalom a délután békessége,
melynél csak a temető nyugtat jobban,
tele a végtelenség örömeivel
a napsugár bársony szirommá alvad,
mintha most látnánk legelőször egymást,
vége felé, bár háromezer éve,
kihez ki jött? ki megy el? mindegy most már
a kórházkert édeni szépségében.

Valami sejtés

Fölkelt a hold, a hú kísérő,
bizalmasan süt a tetőről,
kitart, míg itt talál a földön,
tán odaátra is velem jön,
ám ez a világ nagyot fordult,
ha látni a földet a holdról,
s nemcsak a látvány cserélődött,
a líra is lelepleződött,
portengerek, kőóceánok,
váltották a lágy holdvilágot,
a terhes föld a szemetével
függ ragyogva, akár az ékszer,
s a tűz és jég galaktikája
betört a naiv mennyországba,
s már a kíváncsi érzékszervek
az anyaggal együtt keringnek,
mégis marad valami mentség,
valami megfektetlen sejtés,
egy fénysugár az öröklétből,
ahogy a semmin át előtör.

Krumpliszedők

A hold már kora este megjelent,
bárányfelhőkön függ fejem felett,
az van, amire fénye rávetül,
s visszaveri sárgán, mint a tükör,
az arc, a nyak, a térdek és kezek,
minden fedetlen hagyott felület
ragyog, s a ló lába alatt az út,
a fehér sávra hágó kocsirúd,
nagyon sötét, amit nem ér a fény,
nagyon ragyog minden, ami fehér,
olyan kép, ami keretbe való,
egy komor Rembrandt-variáció,
sötét köpeny az alak jelmeze,
mente, kalap, kendő tűnik vele,
tizenhetedik századi s mai,
mindig, mikor még volt lovas kocsi,
s család, aki mi lehattünk hatan,
krumpliszedésből kocsizunk haza,
még érezzük a nyers krumpli szagot,
mint felvégi krizantém illatot,
melybe firnájsz keserűje vegyül –
emlékszem vissza asztalom mögül.

Albrecht Dürer: Veronika kendője (rézmetszet, 9,8×13,8 cm, 1513)

ÉS AZ UFÓ?...

Hát igen. Az ufók. A pufók ufók. No meg az útonálló ufonauták. Ezek tartják most rettegésben a gyengébb idegrendszerű embereket. Bevallom, húszéves koromban én is hittem az ufólátóknak. Képzeletem szertelenül csapongott, megváltásban reménykedtem, és ~~ahogy~~ leszállt az este: félttem és félttem és félttem. Rettegtem az ufóktól! Mi lesz velem, ha hosszú éjszakai sétáimon összetelálkozunk?! És már véltem is, és már láttam is, hogy a Tarna-menti füzes mélyén ott dobog, fénylik, ragyog az ufó!

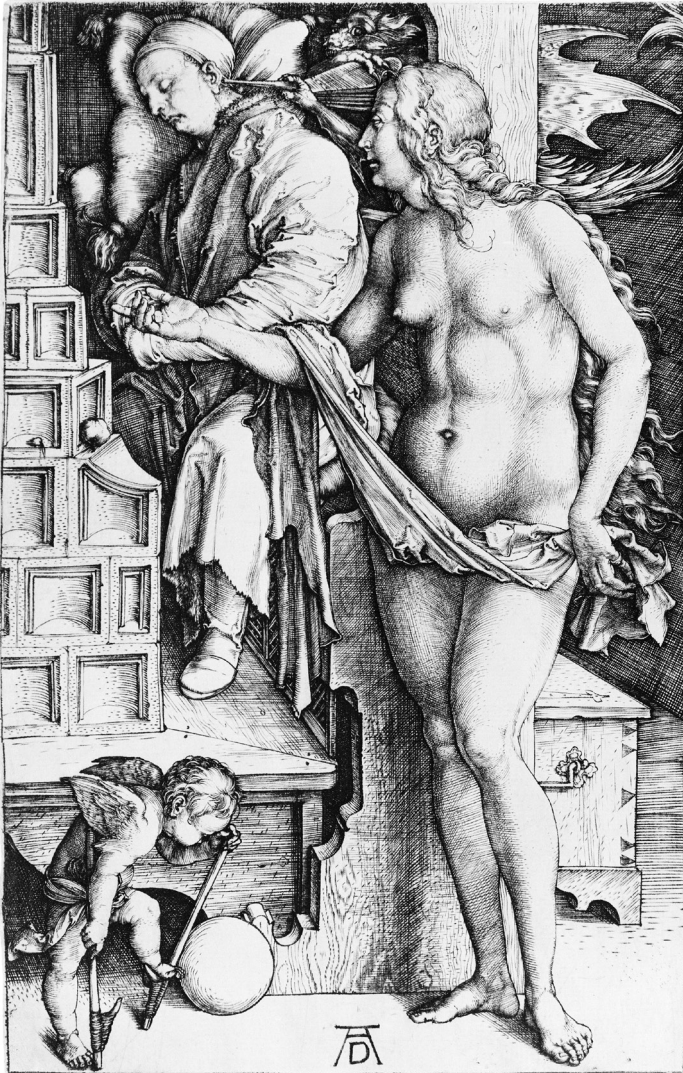
De itt álljunk meg egy szóra! Mikor is félttem én először? Talán öt éves lehettem, amikor anyám nagypéntek hajnalán levitt a Tarnára, megmosdatott - mert nagypénteken mossa holló a fiát! -, ~~és~~ és hazafelé jövet a lángbaborult ég aljára mutatott: "Látod, kisfiam, onnan fog majd eljönni érted a Tüzes Ember, ha rossz leszel!" És félttem a Tüzes Embertől, iszonyodtam, mint ~~húszévesen~~ húszévesen az ufóktól!

Azóta sok víz lefolyt a Tarnán. Ma már tudom: a látomásos művek megnyugvást, boldogságot, szellemi kielégülést okoznak, a káprázat agyszüleményei viszont zaklatottságot, félelmet és szorongást idéznek elő. A látomásos művek az örök emberi igazságot sugallják, míg a káprázat a badarság bölcsője csak.

Mégis, képzeljük el, mi lenne, ha az ufók valóban megjelenének?! Azt hiszem, legelőször a földi hatalmak esnének pánikba. Hiszen uralmuknak egyszer és mindenkorra vége lenne. De az egyház tekintélye is összeomolna, Isten szellemi mindenhatóságát fölvaltáná egy kézzelfogható lény egyetemes imádata. Ám addig, amíg ezek be nem következnek, megmosolyogtató minden ufó-hír, amik csak arra jók, hogy eltereljék a fi-

gyelmet a gazdasági bajokról.

Természetesen én hiszek és reménykedem abban, hogy az ember nincs egyedül a világmindenségben. Árvaságunk ijesztő így is.

Albrecht Dürer: A tudós álma (rézmetszet, 18,9×11,9 cm, 1498)

Kemsei István

Kis magyar történelem

Fura szerzet a köznép, volt is minden időkbén,
csak a maga dolgával, ami annyira fontos és életbe vágó,
hogy békeidőkbén bátran suhan el fölötte a történelem.
Élés, nemzés, halás: tiszavirág cél, alsó és felvilág
a másikról hírekben értesül, ha nem dugja be fülét,
képekben lát irányító és irányított.
Kit vezet a vezető? Fantomot.
Kit lát, akit vezetnek? Fantomot.
Két kísértet a pokolban sem találkozik.

Ő öl, és őt ölik. A többi közvetlen eszme
(vita Döbrentei Kornél barátommal a tiszt és a baka
szerepéről a háborúban). Aki korszakot átél,
mindent lát. Vagy másképp, vagy sehogy.
Előnye is van, hátránya, hogy közben megöregedett,
és bármire alig jó, annyira, hogy megállapítsa az évszakot,
borút netán napsütést, elválassza a hideget és meleget,
pontosabban mérje az életet és a közelgő halált.

1952-ben Rákosi a miniszterelnök. A család – mindegyik
az országban – a Szabad Népet járhatja. Aki nem, az
gyanús, elhajló vagy titkosan nyilas, valamint
a Szabad Európát hallgatja, persze igen, mert akkor
már van világvevő.

Kornél atya nem tud mit kezdeni a perselybe hullajtott
kétfilléresekkel, a ministránsoknak adja, akik majd
kiflit majszolnak belőlük a Szebenitől,
a szemét (akkor még nem így mondták, de hogy hogyan,
arra nem emlékszik) Kreisz beáruja a tanítónőnél, hogy
nyelvet öltött rá, pedig nem, büntetésből egy hatalmas –
akkor így érezte! –, piros nyelvvel a hátán kellett
hazatérnie. Vajon, él-e még Kreisz? Meginna vele
egy kupa bort, de csak keveset, mert hamar megárt

KEMSEI ISTVÁN (1944) költő, író, tanár. Utóbbi könyve: *És ne tovább. Válogatott versek* (2018).

a vénnek. Amikor utoljára látogatta Marsall Lacit, vitt magával egy palack vöröset. Marsall nem ivott. – Meguntam – mondta, pedig egész életében mást se tett. Az is ritka, hogy egy zseni megérjen nyolcvan évet, hogy aztán elhallgassa az utókor. Tisztán emlékszik a Szabad Nép címoldalára, ahol majd oldalt betöltő fényképen Rákosi pajtás úttörőt avat. Csupa atyai mosoly. Elképzelte, ha majd őt fogják avatni, kijön Vecsésre Rákosi pajtás, és az ő nyakára is felköti. Nagy Imrét később.

1953. július 4. Nagy Imre miniszterelnök. Valami jobb jön – mondogatták. Így is gondolták, nem tudva, hogy éppen Nagy vezényelte a parasztság padlásainak lesöpöréseit. Tény, hogy szebben beszélt, mint Rákosi, akinek hangzóin átütött az idegen (orosz) akcentus. Többek között ezért is volt utálat tárgya. Akkortájt építették az orosz laktanyát a főváros Vecsés felé eső határába (ennek majd szerepe lesz később), annak szennyvizét Ferihegy egyik bombatölcsérébe eresztve, pedig meghalt Sztálin.

1953. március 5.

Ez okozta az egész béketáborban a nagy galibát. A keményvonalasokat látszólag felváltották a kevésbé keményvonalasok, lágyabban beszélők, egyébként minden maradt a régiben, a hentesnél hajnalban ugyanúgy sorba kellett állni, Gazsi borbély ugyanolyan lépcsősre vágta apja haját, ott állt a sorban a hajnali derengésben, szeméből a csipát törölgetve, míg nagyanyja elrendezte a családot, neki elkészítette az uzsonnát (zsíros kenyér mindig, de ezt kapta mindenki), a disznóölésből a tízliteres bödön rendre kiszolgált. Feketén vágok! Jelents fel, rohadt ávós! – kiáltott át apja zengő orgánumán a szemben lakónak, hogy az utca végén is hallhatta, aki akarta, pedig apját egyszer majdnem elvitte az ÁVO, amikor a gyárban Matyinak nevezte Rákosit.

Senki nem gondolhatta komolyan, amikor a 33 éves Hegedűs Andrásból kreáltak miniszterelnököt –

1955. április 18. – 1956. október 24.

úgymond, a fiatalítás jegyében –, aki ritkán is szólalt meg.

Mindenki tudta, hogy a háttérben Gerő és Rákosi parancsol – Gerő, a hídverő! – nekik pedig Moszkva, Malenkov, Bulganyin, és még ki tudja, ki. Tény, hogy Hegedűs megérte 56-ot (77 évesen halt meg 1999-ben), itt már Hruscsov a szultán, aki megpróbál rendet rakni a lázongó gyarmatokon, főképp a lengyelekkel és a magyarokkal gyűlik baja, Hegedűs úgy tűnik el, mint aki ott se volt. Süket nagyapjának füle rátapadva a Néprádió hangszóróján, úgy lesi-hallgatja a híreket: – No, hallgassuk, már megint, mit hazudnak ezek! Később, már meglelt korában, Márai Naplójában olvasott ezekről az *ezek*-ről. Lassan, de biztosan forrt a levegő, az indulat emelgette a fazék tetejét, egyre szabadosabbá vált a beszéd, már nyíltan, az utcán is szidták a rendszert, aztán apja – 1956. október 23-án – nem jött a rendes vonattal, valamikor éjszaka érkezett haza gyalogosan a lőrinci Béke tértől, lelkesülve, mi történt a Rádiónál.

Tagadhatatlan, hogy Nagy Imréből a tömeg csinált magyart, Kifütyülték, amikor: – Elvtársak! – így kezdte első beszédét, de már nem volt számára visszaút, vállalnia kellett a sorsot. Kétszer is miniszterelnök Nagy Imre a forradalom tizenkét napja alatt, először tizenegy napig, utána alig egyig. Az iskolában szünet van – ún. szénszünet –, mire újra kezdik a tanítást, Zsoli, a pajeszhúzó orosz tanár átvedlik német tanárrá. Ó Tannenbaum, gyakorolják a közelgő karácsonyt, der, die, das, tovább nem jutottak, többnyire az állomáson lógott a haverokkal, a záhonyi vasútvonal utolsó Pest előtti nagyállomásán fölötte izgalmas dolgok történtek: Záhony felé kiégett tankokat visznek a hosszú szerelvények, az első vágányon álló vagonokban állomásozik a tartalék egy része, jobb híján csaszüvel és fényképezőgéppel csencselnek a szovjet hadsereg megszálló katonái, többnyire metszett szeműek. – Kalmükök – tartja a szóbeszéd, azt hiszik, Szuezen vannak, eközben beássák magukat Pest körül az aknavető, éjjel az országúton tankok dübörögnek, hogy nem lehet aludni, november 4-én pláne, amikor nappali fényt varázsolnak Vecsésre a torkolattűzek.

Behívták őket Kádárék – mondogatják. Kádár Moszkvában,
Szolnokon vagy még ki tudja, hol. Nem mindegy? Tény,
hogy nem kellett őket behívni, jöttek maguktól,
különben is: itt voltak egyébként, éppen úgy,
mint régen a török szpáhik, minden bokorban.
Nagy Imrét kiadják a jugók, Nagy Imre Snagovban,
Kádár többször beszél, a forradalom szó elé fokozatosan
kerül oda az „ellen”, mire kivégzik Nagy Imrét,
1958. július 16.

befejezi az iskolát, gimnazista lesz, apja harmadszor nőszül,
gonosz mostohát vesz el, állandósul a világ,
miniszterelnökök jönnek-mennek: Münnich, Kállai, Fock,
a pipogya Lázár, érdekes, ő húzza legtovább – tizenkét évig –,
néha beszáll a buliba Kádár is, tulajdonképpen ő a főnök,
a legvidámabb barakkban szól a nóta, megőszül,
lediplomázik, meghal a bajuszszemöldökű Brezsnyev,
a Fényes Portán egyre nagyobb a válság,
a vodka-töltetű Jelcin követi,
mint anno Szulejmánt a részeges Szelim,
Gorbacsov alatt lassan összeomlik a Birodalom,
a szenilis Kádárt leváltják, a tehetségtelen Grósz
a rendszerváltozás előképe, Nagy Imrét újratemetik,
mint előtte Rajkot is a régi komcsi szokás szerint,
a gyászszertartáson meglepetésre Orbán hazaküldi a ruszkit,
tavariscsi konyec, zavart idők jönnek.

Van Gogh parasztcipője

Nagy Gazsi cipőjére emlékszem. Schéner festette.
Nyers volt a kép, egy helyütt elkenődött a festék.
Schéner legyintett: nem érdekes. Gazsi se vette zokon.
Valahol a bal felső sarokban, amikor kibontotta
a barna csomagolópapírból. Festékes ujját törölgette.
Megragadni a világot, csakis a magyarból levőt.
Öreg lévén, lassan elhiszem a különösség furcsaságait,
a forgóajtó-hasonlatot pl., vagy mint ahogy a csehek Švejket:
„– feldkurát úrnak jelentem” – már-már magamra ölténém.

Egyes elemzők szerint Van Gogh Parasztcipők című festménye
a festő alig leplezett önarcképe. A megviseltség, gyűröttség,
eltaposottság lelkiállapotának a kegyetlenségig őszinte
megnyilvánulása. H. elemzése szerint maga az igazság,
amelyben az *el-nem-rejtett* leplezetlenül megnyilvánul.
Mit kezdünk az igazsággal? Petőfi *másik* kezében a
szabadságháborúk története. Ez esetben legalább két sebtől
vérzik. A padlóra folyik, a cipők alá, a levágott fül
helyéből. Hajnalodik. Napraforgók haldokolnak a szélben.

A cipőket festő Schéner paródiát csinált az egészből.
Az elhasznált személyiség groteszkjét. A cipőket
meghagyta cipő mivoltukban, amibe emberi láb illett.
Az elvontat visszarántotta a földre, ami mögött nincs más,
csupán a mindennapok taposómalma, az abban meggyötrődött
és szemétkébe hajított élet párnyi darabja, olyan, amilyen.
A költő cipője! Ugyan! Bárkié, ha meg nem neveztetik.
Halálában elveszti nevét, más tulajdonokkal egyetemben,
porlik vagy szétkenődik a használhatatlanban.

Mondhatnánk, hogy Van Gogh műve azért is halhatatlan,
mert az ábrázolásban nagyon ronda. Valamire való festő
bele se kezd az effélébe. Vagyis a munka és a szegénység
lábszaga lengi körül. Talpából dől a trágyaillat és az
információ. Bógés, rőfögés, mekegés, bégetés jelentéshalmaza.
És a tök suttogása. Az emberélet legkínosabb metaforái.
Schéneré: semmi, csak önmaga. Ha nem volna viseltes,
lehetne kirakati tárgy: egy magyar cipő. A bal felső sarokban
Gazsi ujjnyoma. Az se akármilyen. Nem *jelentéktelen dolog* mégse.

Gondolatfutamok Kemsei István Utassy-díja elé

Kemsei István életműve a kortárs magyar irodalom utóbbi félszáz évének legjobbjai közé tartozik. Az Utassy Józsefről elnevezett díj odaítélése is jelzi, művei figyelmet és elismerést érdemelnek.

Kemsei az a költő, aki a részletek megfigyeléséből, az érzékletesen ábrázolt mozzanatokból képes megvilágítani létezésünk lényegét. A költészetét jellemző gondolatiság alapját mindig az élet szolgáltatja, elmélkedő lírai tablói az általános emberi és társadalmi viszonyaink egyszerű és bonyolult jelenségeinek konkrét tapasztalataiból formálódnak. Akkor is, amikor visszatekint, és a hagyományozott kultúrát a jelenünkhöz kapcsolja, és verssé konstruált beszéd- vagy levéltöredékekből építkezik. De számára egy utazás vagy piaclátogatás is alkalom arra, hogy a történelmet a világ törvényszerűségei szabta keretben szemlélje, olyan egyetemességből, amelyben a kutatható és felfogható értékek igazsága mutatkozik meg. Az (ön)íroniától sem mentes látásmódja olyannak mutatja világunkat, amilyen. A maga szépségében és torzulásaiban is hitelesen, változásait folyamatosan észlelve, hasonlítva, minősítve. Csak a rajtunk kívül álló dolgok kényszerét fogadja el, ami azzal is jár, hogy mer lemondani a megismerés mindenhatóságáról. Belátja mulandóságunk természetességét, ami bár lehet fájdalmas kudarccal, de mégis az emberi méltóság alapját jelenti.

Emiatt lett ő egyszerre mesterem és pótapám. Első találkozásunk az Írószövetség éttermében történt, még egyetemre jártunk. Szegedről érkeztünk éppen Sütő Csaba Andrással, és odamentünk az asztalhoz, ahol Deák Lászlóval morgolódtak éppen valamin. Az akkor megjelent második kötetemet Deák Laci adta a kezébe, mire barátságosan karcos hangján, jókedvűen zsörtölődve, hogy *az öreg költőkkel már nem is törődnek a fiatalok, nem tartják érdemesnek őket arra, hogy megmutassák a dolgaikat, véleményt kérjenek*, nyilvánvalóan elérte, hogy felszaladjak neki is egy példányért a FISZ irodájába.

SZALAI ZSOLT (1979) költő, kritikus, az Ambroozia szerkesztője, az AmbrooBook Kiadó ügyvezetője, a Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum munkatársa. Legutóbbi verseskötete: *Gyökeres ház* (2021).

A legközelebbi találkozásunkkor azzal fogadott, hogy ilyen kócos kötetet rég olvasott, értette és kedvelte azt a nyelvi és gondolati játékoságot, ami akkoriban jellemezte a verseimet. Kritikát is írt a kötetéről, amelyben a boldog költő titulusát kaptam meg, de aztán megtudtam tőle személyesen, mindez csak ideiglenes, fogok én még szenvedni. És talán amire a leginkább emlékezem az intelmeiből az, amikor kijelentette, hogy az irodalmi pálya hosszútávfutás, nem az a fontos, hogy jövőre is megjelenjen egy köteted, hanem hogy, tudod-e évtizedeken át csinálni. Akkor néhány éve hagytam abba az atlétikát, talán emiatt is – négyszázas futóként, aki végigszenvedte a tíz kilométert a mezei futó OB-n – ez különösen megmaradt, de látva az azóta eltelt másfél évtizedet, az igazsága is bebizonyosodott. Nem csak a vírus, betegségek okoznak veszteséget az irodalomnak, hanem a mindennapi élet is; pályatársak tűnnek el, mert megtörik, elfogy a lendületük.

A *Zsánerképek az autóbuzsion* című kötetét olvastam tőle először, aztán jött sorban a többi, és amikor megtudta, hogy a *Szépirodalmi Figyelő* felkérésére egy portrét írok róla, elküldte a róla szóló írásokat is, köztük Határ Győző Szabad Európa rádióban elhangzott kritikájának lejegyzett szövegét, amelynek egy-két megállapításához kommentárt is fűzött, ami tovább fokozta azt az élményt, hogy milyen nagyszerű társaságba kerültem. Beszélgetéseink alkalmával az általam addig olvasott szerzők egyszerre az asztaltársaságban jelenlevő alakokká váltak. A Weöresről, Kormosról, Parancsról, Marsallról, Kálnokyról mesélt anekdotákat hallgatva irigykedtem, de egyben beavatottnak éreztem magam. Ahogy a rengeteg alapos kritikája és tanulmánya is jelzi, hogy mennyire odafigyelően fordul az irodalom felé, úgy közvetíti ezt a tudást és szemléletet minden pillanatában. Még akkor is, amikor szinte remeteséget fogadva jár a Dunára, amelyről szintén csodálatos írások születtek, születnek, versek és prózák egyaránt.

Barátként láttam nehezen feldolgozható veszteségeit, kiadóként örülhettem egy-egy újabb, szerinte mindig utolsó kéziratának. A most megjelenő *Éjszakai kertész* versei is a világ fény- és árnyjátékainak természetességéről tanúskodnak. Jó látni, milyen örömmel és izgalommal vegyesen éli meg egy-egy új kötete bemutatóját pályatársai és volt tanítványai körében, és hogy mekkora szeretettel és tisztelettel fordulnak felé. Kívánom, hogy még sok ilyenben legyen része, amíg csak lehet, folytatódjanak az egyéni sors vagy a történelem példáit reflexív, átjárhatóvá tevő költészetének gondolatfutamai.

Fiatal farkas

(Emlékezések)

9. rész

Amikor Ágnes mellékesen azt írta levelében, hogy a te férjed alexithymiás volt, és én nekiestem a *Részletes Pszichiatria 2.* kötetének, tudni akartam többet erről a rendellenességről – és minden megváltozott.

A fiatal farkas halk, majd iszonyatos vonyítását senki se hallotta, csak én. Mintha csapdába esett volna. Acél alkotmány kínozza, rákapcsolódott a lábára, talán már soha nem tud futni a havas erdőkben.

Nem ez volt a legrosszabb. Hanem a konokul felbukkanó szó: nagy Haski ártatlan. Az ártatlan szó blokkolt és ledobtam a tollat. Ismeretlen érzés kerített hatalmába, amely után sohase vágyódtam. Ennek előtte a száanalom torz mutációjának tartottam az olyan anyák viselkedését, akik lelki-testi sérült gyerekeiket imádják, reggeltől éjfélig ápolják, dédelgetik, simogatják, etetik, itatják. Most meg belém költözött és mélyen szeretni kezdtem az érzelmi analfabétát, nagy Haskit. Hiszen én tereltem be a szürke szemű farkast a házasság karámjába. Ő húzódkodott. Akkor is csak szó nélkül ült, mikor kijelentettem, hogy Budapesten maradásom miatt napokon belül férjhez megyek, ha kívánja, hozzá. Ha nem, akkor máshoz. No de ha egyszer alexithymiás volt, aki képtelen rendet tenni a hirtelen rázúduló, összekevert érzelmek között, érzelmeit nem tudja pontosan megkülönböztetni és megnevezni! Ha egyszer gondolatmenete sémák szerint halad! Emberi kapcsolatai statikusak! Ilyen. Nem tehet róla.

Meglehet, hogy a dubicsányi nászút nagy szerelmeskedései idején is azt a tűt kerestem a szénakazalban, amely soha nem is volt ott. Hamar kigondoltam, hogy a testi kielégülés hiánya mögött az van, hogy a másikat nem ismerem belső valójában. E nélkül úgy lehet valaki a szeretett testre rászegezve, mint keresztjére a megfeszített. Ha nem bírjuk megismerni, akkor szüntelen kísérteni fog, de ez már nem testi sóvárgás, hanem afféle pusztító vágy eluralkodása. Na de ha a másokban nincsen semmi megismerni való? Ha nincsen tő a szénakazalban?

MOHÁS LÍVIA (1928) József Attila-díjas író, pszichológus, tanár. Legutóbbi kötete: *Arcképoázlat Szabó Magda rejtőzködő személyiségéhez* (2018).

Ritkán meséltem neki gyerekkorom fényességeiről, ritkán, mert úgy érzem, őt nem érdeklik az élményeim, nincs visszhang, nem áramlik vissza semmi. Nem tudja megnevezni érzéseit, ha egyáltalán vannak.

Pár hete szomorú álmom volt vele. Most visszalapoztam Emlékezéseim jegyzeteiben, tudattalanom már akkor jelezte alexithymiáját. Itt az álom:

Ezen a szélfúttá éjszakán nagy Haskival álmodtam szomorún. Megvertnek látszott, mint amikor leégett a Budapest Sportcsarnok, szerelmes és hatalmas munkája. Szántam, szívből, és szerettem álomban, segíteni akartam. Egy kerek, nagy, nyílt tetejű hordóba kellett bemásznom, falusi bognár készíthette, szép munka, de nem volt fenéke, a föld mélye felé nyitott. Semmi se történt. Félttem, hogy soha ki nem mászom, fáradok, és egyszer majd elengedem a fogást, lemegyek lassan a mélybe. Nagyot lendítettem lábaimmal, és pompásan mozogtak, kilendültem a hordóból, és látom, hogy amott a sötétes terem egyik boxában, háttal nekem, ott ül nagy Haski. Futottam hozzá, kicsit szégyenkezve a viseltes, nem túl tiszta hálóingem miatt. Fordul felém, nem ő, csak egy rossz arcú férfi. Mozdulok, futok kifelé a teremből, az ajtón túl a metró lllomás peronja, ott áll nagy Haski, kopottan, eseten, fájdalom az arcán, fél lábon áll, irdatlan nagy mankóra támaszkodik.

Megvertnek láttam álomban, amilyennek a valóságban soha. A tüdőműtét után sem, krétafehéren, ájultan feküdt, fel se ismertem, aztán mégis. Én egy lezuhant angyalt láttam, nem a kizsigerelt beteget. Álomban is szántam és szívből szerettem. *Kerek, nagy, nyílt tetejű, feneketlen hordóba* bemásztam. A házasság jelképe a hordó, amelynek nincsen fenéke, nincsen vége, mert a katolikusok házassága örök. *A Föld mélye felé nyitott... Félttem ... fáradok, és egyszer majd elengedem a fogást,* lehullok a mélybe. Mélybe hullani jelentése: a pokol közelébe, a bűnbe. Talán megölöm. Amire készültem, nem álomban, hanem a valóságban, ma se tudom, blöff volt vagy igazi szándék.

Kilendültem a feneketlen hordóból, amott ül, nekem hátat fordítva nagy Haski. *Futottam hozzá, kicsit szégyenkezve a viseltes hálóing miatt. Fordul felém. Nem ő, csak egy ismeretlen rosszarcú férfi.* Pedig ez is ő volt. Csakhogy a Társnak Pocsék Férfi arcát soha nem akartam meglátni.

Az álom utolsó képe a metró peronja. Állomás, ahol sorsok utaznak jobbra és balra. *Ott áll nagy Haski kopottan, eseten, fájdalom az arcán, fél lábon áll, irdatlan testes mankóra támaszkodik.* Támasz az áldott vidéki rend és a régi család, három nővér és az édesanya, nagyszerű nők, verbális kommunikáció nélkül is értették egymást meg a kedvencet, a fiút, és ott az apa, kiváló egykori lovas csendőr. Tiszta és jó ember volt. Kis Haski órá hasonlít.

Kopottan. Esetten. Sérülten. Fájdalom az arcán. Ilyennek mutatta nekem az álom. Soha nem láttam ilyennek.

Azt láttam, aki a TF dísztermében a vörös bársony függöny előtt áll. Angolul köszönti a brit sportminisztert, aki a Testnevelési Főiskolát látogatta éppen. Akkor volt ott végzős diák nagy Haski. Szmokingban könnyedén és elegánsan állt, nyúlánk természetén, jó vállán pompásan kifeküdt a szmoking, a fényes hajtóka, a Főiskola bérelte a ruhakölcsönzéből.

Filmen láttam ezt a jelenetet pár évvel később. Talán harmadéves lehettem, atlétika órán oktató filmet néztünk, és a filmek közé keveredett a *Látogatások a TF-en* című. Ha már odakeveredett, ezt is megnézhattuk. Utána a futások és a gátfutás filmjei jöttek. Egyszer csak a filmen ott fut a szmokingos. Majd 110 gáton fut a szmokingos. A tanár kiemeli a futó remek stílusát, és lehet gyönyörködni, ha valaki rajongó sportember. Ibolya mellettem azt mondja gúnyosan, mekkora feneke van ennek, Somos Éva válaszol, na hallod, természetes farizom, glutens maximus nélkül, keszeg fenékkal nem lehet jól futni. Kuss, mondtam szelíden, a hülye dumáttal elrontjátok az egészet. Ibolya gúnyos, nicsak, neked tetszik a nagyfenekű pasi! Elhallgattam. Valóban tetszett. Ki tudhatta, sejtette akkor, hogy a szmokingos, a futó, nagy szerelmem lesz, de néhány esztendő elmúltán elpusztítani akartam. Minden mozzanatát elterveztem. Még azt is, mit mondok majd a bíróság előtt.

Akkor kezdtem tervezgetni a bűnt, miután úgy pofán vágott a szelíd mosolyú szmokingos, hogy padlót fogtam.

Ágnes, neurológus barátnőm sose láthatta őt, sem szmokingban, sem gátfutás közben, sose találkozta, ő csak a Fiala farkast, az *Emlékezéseimet* olvasta. Talán nem is egészen biztos az alexithymia diagnózisa. Vagy én fújom fel e rendellenesség pátozát! Lehet, hogy minden férfin, akiben noha nyoma sincs az alexithymia hajlamának, mégis egyszer csak kitör rajta, akár a tífusz. Mert olyan szerelmes párt rendel mellé a sors, aki rendre megkínózza a kíváncsiságával, a másik lelkében vájkálással, a férfi belső világának megismerési szenvedélyével, mindez keveredik a szerelmi követelődzéssel, ennek vonzó és taszító tüzeivel.

„Lásd, ez az én birodalmam! Messzenéző szép könyöklőm! Ugye mily szép nagy, nagy ország?” Kékszakállú Herceg mutatja így önmagát szerelmének, Juditnak, neki ajándékozni és elkápráztatni akarja. És Judit? Vérszegény hangon válaszol, alig hallja a lényegét, csak követeli tovább és tovább a nyílt feltárlkozást. A vár minden termékének kulcsát akarja.

Ragyogó vasárnap reggel. Hétágra kisütött a nap.

Ma felveszem a sarokba dobott szkafandert, magamra öltöm gyönyörűn. Ha vinnyogna a fiatal farkas, úgy belerúgok, hogy a rengeteg mélyéig repül.

A Piáve egy keskenyebb ágán keresztül pallót építettek az utászok, a bakák nem tudtak úszni, csakhogy a pallón átfutni se nagyon akartak. Édesapám ordított, önkéntes úr! ne lőjjék fejbe! két családom van odahaza nékem! de a kutya-úrstenit, akkor indulj, az anyádszentségit, na, mi lesz, egyik, másik, a baka homlokára nyomta a fegyvert, igencsak rajta lehetett a maga szkafandere. E nélkül nem lehetett volna. Átérték, és az utolsó percekben három helyen átlótték a testét.

Felöltöttem a szkafandert.

Ragyogó reggel. Hétágra süt a teremtett Nap. Világít az erő és a józanság. Ágnes, neurológus barátnőm, mintha testvérem volna, sose találkozott velem, nem látta őt szmokingban, sem a győztes atléta pozitívumában, se földre zuhant

arkangyalként a nagy műtét után, félig kómában, nem tudhatott arról sem, hogy egyedül ez a férfi ugrott talpra, amikor Marcsókát a gyöngyösi kórház zárt osztályára helyezte el álnokul Ödön, és ellenállt, mikor követeltem, hogy kihozhassam onnan, ez a férfi máris indulni akart érte, kiszabadításáért, azonnal kiemelni a palánkos ágyból, engedély nélkül is, félretaszítva az ápolókat, távolsági taxit rendelni, én meg csak ámultam, hogy ő akkoriban hideg volt hozzám, fagyos, akár az ürücomb az angol krimi jég szekrényében, ő nem lacafacázott, mit neki Ödön, majd ő félresodorja azt az elmeosztályt, akár csak ősei, a szabad hajdúk félresodorták olykor a törvényt az Alföld veszélyes terein, mikor Ausztriába kísérték, hajtották a lábasjóságokat, és rájuk rontottak a tehéntolvaj haramiák, fejbe kólintották őket. És talán el se temették. Majd itt ápoljuk, eltartjuk Marcsót, mondta, akit én álmában majd' agyoncsaptam a Búsuló juhással, Irén néni súlyos bronz ajándékával. Ágnes nagyszerű neurológus, de mégis, ha ez a férfi alexithymiás, érzelmi analfabéta lett volna, nem csap fel benne, mint a gejzír az indulat, a tettvágy Marcsóka megmentésére.

Am ezen a ragyogó napsütéses reggelen a fő kérdés, amiért magamra öltöttem a védő szkafandert, hogy végre kimondjam a kínos felismerést: ez a férfi szerelemmel soha nem szeretett engem. Belesodortam a házasságba, majd az apaságba, amit nem kívánt igazán. Pedig erősen jelezte, hogy nem igazán szeret, csak nem mertem megérteni. Érthettem volna abból is, hogy Bussa Marcsóka ravatala mellett egész-egyedül álltam sötét magányban... Amikor született gyermekünk, szálni való egyedülségben villamosoztam be a kórházba... Már réges-régen bezárt engem az utolsó terembe, ahogyan Kékszakállú az egykori nőket bezárta, és melléjük zárta a sokat követelő Juditot.

Kuss! – mondom a nyiszorogni kezdő farkasnak. Beléd rúgok, szállj a rengetegbe!

Pilinszky János¹ mondja: „Ha rajtam múlna, tíz esztendőre minden színházat, minden nyomdát és kiadót bezáratnék. Legalább tíz esztendőre, hogy végre szemügyre vehessük, hol is vagyunk, és mifelé tartunk? Gondold el, egy szép napon arra ébrednénk, hogy csönd van.”

Most írjuk a 2020. évet. Én 2011. esztendő óta, közel tíz éve már, hogy bezártam magam, bezártam minden színházat, mozit, koncerttermet és templomot. Meglehet, van bennem egy súlyos parancs így a vége felé: meg kell ismételnem Bussa Marcsó sorsát. Nem én akarom így, valaki akarja a belsőmben. Reggelente vannak szép napok, arra ébredek, hogy csönd van. Lassan próbálom rögzíteni, hol is vagyok, és mi felé tartok?

Ma egy szem utódomat, Kis Haskit várom ebédre. Kicsinek konok volt, és nehéz természetű, kamasznak vérforralóan önfejű, ám mire kiforrott, a felnőtt fiatal férfi kezdte formázni apai nagyapját, a kiváló egykori lovas csendőrt és annak belső alkatát. Tiszta és jó ember.

1 Pilinszky János: *Beszélgetések Sheryl Suttonnal*. Budapest, 2020, Magvető Kiadó.

Fiam neve Álmos. Nem akartam köznapi férfi nevet. Szép név, méltóság van benne. Az ötvenhatos októberi forradalom alatt édesapja munkahelyének személyi osztályát feldúlták, irathalmazokat, dossziék seregét széjjelszórták, a folyosón, az előcsarnokban a huzat reptette a káderlapokat, a káderjelentéseket, bárki megkereshette a maga dossziéját, olvashatta, mi mindent jegyeztek fel róla. Édesapjáról többek között azt írták, sovinszta-irredenta-nacionalista fel-fogású, ezt sem szóban, sem magatartásban nem árulja el magáról, de tudható, hiszen fiának az Álmos nevet adta, Álmos pedig az ősmagyarok hét vezére egyikének neve.

Sem hazaszeretetre, sem keresztény hitre nem neveltük. Olyan véglegesnek látszott nyakunkon a szovjet iga, hiszen még a forradalomkor sem segített senki, a szovjet tankok akadály nélkül tapostak át rajtunk, ne legyen az ateista világban magyarság- és istenhittel még nehezebb Álmos nyakában az iga.

A szűk látókörű megalkuvást, ezt a gyáva praktícizmust később nagyon megbántam.

A fiú húszesztendősen nyaralásából, Helsinkiből telefonált, nem fog visszajönni. Akik elhagyták az országot, akkor így mondták: disszidáltak, azokra a törvény értelmében távollétükben a bíróságok börtönt szabtak ki, teljes vagyonekobbzásra ítélték őket, itthon maradt családtagjaikat zaklatták. Engem érdekes módon csak tapintatosan vegzáltak (erről később), de az is lehet, csak így éreztem, belőlem a félelemkészlet elfogyott a szovjet megszállás első éjszakáján, azóta se félni, se sírni nem szoktam, nem is tudnék talán, mikor 14 évesen kucorogtam a pincegödörben, és a sziklafal túloldalán Bussa Marcsókát a szovjet katonák megerőszkolták, kopogott a fogam, hátamon jéghideg vékony patatok futottak, akkor felejtettem el sírni és félni, meglehet, azt a vegzálast, amit Álmos disszidálása után nekem szántak, kutyába se vettem.

Az álmaim gyötörtek, hosszú sötét sikátorokban rohant a fiam, üldözték, verték, megfordult, verekedett, elzuhant, tehetetlen voltam.

A vagyonekobbzás megrettentett. Fiam nevén volt a lakásom, talán elkobozzák, egyik ügyvéd és másik ügyvéd, mintha nem szívesen vállalták volna az ügyet, meglehet, reménytelennek látták.

Berohantam végül a televízió akkori elnökéhez, Kornidesz elvtárshoz. A pártközpontban korábban oktatási ügyekkel foglalkozott, ismert engem, az akkori *Köznevelés* folyóiratban néha pedagógiai tapasztalataimból írtam nyílt és kicsit csípős, kicsit merész írásokat, nem kímélve a hatalom berkeit. Mint a vízbefulladó, aki nagyon élni akar, dobtam a szót feszesen, szaporán, hosszan, én marha, mondtam dühtől fulladozva, a New York Egyetemen taníthatnék, barátnóm disszidált régebben, remek sportember, mikor testvéremet látogatni voltam, marasztalt, biztos volt abban, hogy a New York Egyetemen az ő tanszékén azonnal szerez nekem státust, nem, én marha haza jövök, mert szeretem ezt az országot, én marha, és itt tanítok külvárosi kölyköket, és itt a budai lakás, aminek minden téglájáért megdolgoztam, mert nekem maguk soha nem adtak semmit, hogy adtak volna egy lakást, de most elveszik stb. stb. Végig csendben ült,

meghallgatott. Azt mondta, amit most elmondott itt, kedves elvtársnő, épp így írja le, továbbítom az illetékesnek, és figyelemmel fogom kísérni. Valóban! Hamarosan behívtak a belügyminisztériumba, és egy jogászforma főhadnagy megmutatta a kivezető utat. Azonnal küldjön a fia közjegyzővel hitelesített ajándékozási szerződést az elvtársnő javára, nevére szólót. Megtörtént. Vittem boldogan az Álmos küldte papírt a jogász főhadnagynak, rend lett körülöttem, a lakásom megmaradt. Kornidesz elvtársnak szép dedikációval küldtem egy példányt akkor megjelent regényemből, a *Róka vadászatból*, amellyel később a Múzeum körút egyik antikváriumában találkoztam, benne a szép dedikációm.

Rend lett, kivéve a migrént. És a lelkiismeret dörömbölését. Álmaimban Álmost tovább üldözték sötét sikátorokban, de legalább meg ne fosztottam volna a keresztény identitástól, amibe kapaszkodnia lehetne a végső bajokban, és a zsigeri lokálpatriotizmustól is megfosztottam, ami pedig számomra a biztonság érzése, a legszebb tenger partján üdülhetek, öt nap múltán kínzó honvágyam támad, és rohannék haza, tizenkilencedik századi a honszeretet bennem, láthatatlan, de csuklómon van az ezüst karperec, a Bach-korszakban hordtak ilyet a hölgyek, 13 betű volt belevésve, vagy 13 ezüst érmecske fityegett a karperecen, rajtuk egy-egy betűvel, koccantak, csilingeltek, emlékeztettek a kivégzett aradi hősök nevének kezdőbetűi, P. V. D. D. T. V. A. K. K. L. L. L. Sch. Összeolvastva azt jelenti: Pannonia Vergiß Deine Toten Nie, Als Kläger Leben Sie, Pannónia ne felejtse halottait, mint vádlók élnek ők, Pöltenberg Ernő bécsi születésű, magyarul nem tud, de káromkodni igen, Vécsey Károly neve hallatán kihúzta magát, indult a bitófához, de Damjanich már felakasztott teste mellett megtorpant, letérdelt, megcsókolta a lecsüngő kezét, Damjanich János, mikor a neve elhangzott, a görögkeleti pap felzokogott, és D. röstelkedve vigasztalta, azt mondják, a bitó alatt rászólt Mayer úrra, a hóhérra, hogy ne kuszálja össze a szakállát, Dessewffy Arisztid, golyó által végeztek vele, Török Ignác, szép járású, szép termetű, karcsú, izmos férfi, Nagysándor József, neve hallatán megvető mosollyal bölintott a hadbíró felé, Aulich Lajos, nyílegyenesen ment a bitóhoz, némán, gyorsan halt meg, Kiss Ernő golyó által, „Verje meg az Isten hazám hóhérait”, kiáltotta utolsó percében, Knézich Károly, semmi félelem nem látszott rajta, Lázár Vilmos, golyó által, Leiningen-Westerburg Károly, a legfiatalabb, csak 31 éves, Lahner György, keserű, konok nézésű, Schweidel József, golyó által.

Naphosszat a bitófán függtek, kettőzött őrség vigyázott rájuk. A környékről jöttek a lakosok, már szelídek voltak, és sírtak.

Győri László

Úzve, kétségbe esve

Úzve, kétségbeesve
nyílnak ki reggel, este,

kinyílni úgy sietnek,
szirmuk is belereszket,

nyílni, csak nyílni gyorsan,
fürödni jót a sorsban,

amikor még a nyárban
nincs tűz a napsugárban,

amikor még a napfény
nem tör le, mint az önkény,

nem küldi megölőjét,
gyilkos sugara törét

nem mártja még a szívbe
kelyhükben megmerítve.

Csak addig nyílnak, addig,
míg nyílhatnak szakadtig.

A merőleges tűzben
csüngnek a déli bűzben,

mint száműzött, csalódott,
kifacsart fölmosórongy.

Jön a szürkület, este,
úzve, kétségbe esve

GYŐRI LÁSZLÓ (1942) költő. Utóbbi kötete: *Éjszakai híd* (Napkút Kiadó, 2020).

nyílnak, kinyílnak újra,
tapogat szirmuk ujja,

mi van alatta halvány,
fakuló öblük alján.

Lassan magába fordul
mind-mind a szirmokon túl.

Kelyhük mélyéből a kiseded
fölsír, úgy tekintget

a holt szíromra, mintha
bölcsőben ingna, ringna.

Elalszik, megriadva
fölsír a föld alatta,

tél jön, de mire képes,
minden annyira kétes,

lesz-e, ki földet ásna,
lesz-e majd földi mása

virágnak, mindeneknek,
lesz-e még újra kezdet,

úzve, kétségbe esve
nyílik-e reggel, este?

Kereszt az erdőn

Viszem az erdőn keresztül a létrát,
Így rendelte egy méltatlan úr.
Lehetetlent parancsolt rám,
S én cibálok nyögve a létrát
Verejtékesen, mogorván.

Az erdő reng, úgy dől hatalmas erővel,
Hogy recseg a szálfa, rám szakad,
Botlok, de húzom a létrát
Keresztben, mindig csak keresztben
A rengeteg sűrűjén át.

Méltatlan úr és méltatlan favágó,
Vonszolódunk és izzadunk.
Parancsunk a lehetetlen.
Én akartam vagy ő akarta
Keresztünk a rengetegben?

A lecke

Rám nézett a sörénye alól,
unottan elfordult,
és hatalmasat fröcskölt
a szemem közé. Töröltem
kétségbeesetten a búzt.

Csak az voltam, amin megjelölte,
idáig, ne tovább, itt van a határ,
tekinteted, amely behatolt a ketrec szentélyébe,
ne merészeljen ezután soha többé
átlopakodni rajta.
Eloldalogtam, akár a sompolygó hiéna,
megtanultam a leckét, hogy minden hiába,
ahol ő van, ott nem vagyok én.

Két kislány

Két kislányom biztos lélekkel szeretett,
Luca volt az első, a nagyobb, az öregebb,
öregebb volt, öreg, mert négy esztendővel,
négy hosszú jóval, rosszal messze kerengővel
előbb szökött ide, mint aki
annyival később született,
s a Kati nevet kapta Katalin, Kati,
amikor a világon letelepedett.

Luca nem sírt, nem is remegett,
hogyha beoltották, ne legyen beteg,
nézte a tú hegyét, ugyan hova megy,
a bőrébe bújjik, mégse pityereg,
ha ujját ajtó sarka nyomta
- vigyázatlanok! -,
s kiserkent a vére, csak sziszegett
- én meg sápadok! -,
még ő vigasztalt engem sajogva.
Kati sokat sírt mint kisbaba,
isten tudja, mi volt a baja,
később aztán sokat nevetett,
sokat beszélt, egyre fecsegett,
be nem állt a szája, sose hallgatott,
de a tút nem állta, jajgatott,
ölelgetni kellett erősen,
hogy magához térjen derúsen,
de meg is érte az az ölelés,
mindig jött a sírásra a nevetés.

Volt két kislány, aki szeretett,
amennyire csak szeretni lehet,
ahogyan most már vénen gondolom,
a maguk módján szerettek nagyon.
Hengergőztünk réten, a fűpamlagon,
labda is volt bizonyára, miért ne,
ha nem is emlékszem csak egyedül a rétre.

Nagymamával éltünk, a nagymama
meghalt régen, de nincs sírja, ahova
elmehetnétek, szétröptették a hamvait
vízsugárral, a föld beitta egész az agyagig,
és ti nem láttátok, hogyan szökik el,
hova viszi a víz, hogy hol van az a hely,
hol az a temető, melyik temető
melyik szögletén vitte a vízeső
körbe-körbe, kört írva hamvaiból,
miközben lassú, szomorú zene szól.
Nem vittünk el oda benneteket,
ne lássátok, hogy belőle mi lett.
Ki sírt volna jobban, melyikőtök
siratta volna jobban, és lett volna erőtök,
hogy látnotok kell, a porhamu fűre száll,
az ő, csak ennyi, és azt mondjuk: halál.
És nincs többet veletek.

Igaz, úgy igaz, én is elmentem tőletek,
otthagytalak, Luca, otthagytalak Kati,
mással mentem élni, hűlt helyem.
Ma is nehéz még ki is mondani,
hogy elhagytam mind a két gyerekem,
gyerekeimet, titeket, de hát az nem halál,
nem szórt szét engem is az a vízsugár.

Anyátokra bíztam a sorsotokat,
aki idegbeteg volt, szegény,
furcsa volt nagyon, furcsa dolgokat
művelt, a szoba szőnyegén
nagy halomban állt egy kavicsgyűjtemény,
nem rajzolt többet, mint valaha,
föladta, pislákolt a lángja, a parazsa,
és mikor a tetőpontra ért,
a mentő vitte el, hiába rúgkapált,
fogta egy erős, durva öltözék,
a kényszerzubbony. A saját
lánya hívta ki, szegény Luca lányom.
De megtette, mert meg kellett tennie,
mert túl volt már minden határon.
Erősnek kellett akkor is lennie,
mint oltáskor, gyerekkorában.

Rátok gondolok most már öregen.
Ki hitte volna, hogy túl leszek egyszer a hetvenen,
nem egy számon, hanem az életen,
az orvoshoz vivéseken, a réteken
nem hempergünk többé, nem kirándulunk.
Emlékezzetek, hogy még a sáros út
is milyen jól esett kicsi, nagy
cipővel átgázolni rajta minél hamarabb.

Leszálltunk a mélységes szakadékon,
egy döglött szarvas búzlótt a hasadékon,
az agancsot lefűrészelték róla, vér
szikkadt a koponyán, és most már mit sem ér,
csak tetem. Lezuhant. Én is lent vagyok,
ki tudja, mennyi van hátra, mennyi nem.
Efelől én se rendelkezhetem.
Ti legalább ameddig élek, le ne zuhanjatok.

Albrecht Dürer: Harsonázó puttók (rézmetszet, 11,4×7,2 cm, 1500 k.)

Sarusi Mihály

Iratosi Úriborbé¹

Amúgy csak – öreg – Kurtucz Misa. (Kisiratoson száz éve a szüleinek Misu, később Békéscsabán bárkinek már Miska.)

A Tódáson született

Körösztlevele, amely román, magyar, német és latin nyelvű nyomtatvány, kitöltve apám adataival. Kurtucz Mihály, sz. 1919. XI. 22. Keresztelés: 1919. XI. 23. Apja: Kurtucz Gergely. Anyja: KIS SARUSI Borbála, Kisiratos. Mindkettő r. kat. Lakóhely: Kisiratos, 199. (A Tódáson; putri, vagyis földház.) Keresztszülő: Szekeres János, Dolezsán Veronika. Bértálás: 1932. IX. 28. 1936. okt. 5. hivatalos román anyakönyvi kivonat. Kiállította (aláírta): Magyar... (János volt ekkor a falusi bíró).

Maris ángyi (Gergely bátya özvegye, Gyulán) 1985-ban emlegeti, hogy a szóbeszéd szerint amíg tata a fronton volt, mama összeszúrta a levet Barjakkal. „Így mondták.”

Már megint... Apám '19 novemberében született, mögfoganásakor tata már itthon löhetett, a háborúnak rég vége vót, a vörösök harcaiban nem vött részt!

Gyanúra az adott okot, hogy apám eléggé elütött a többi Kurtucztól. Fehér bőrű, mindegyik testvérénél majdnem fejjel, fél fejjel magasabb, a kétkezi dolgot nem bíró, a többinél finomabb, érzékenyebb, iparos – városi – éveinek a hatására uras-úrías lett a viselkedése... Szömet szúrt a falunak!

Szögény mama... Mit kaphatott a szóbeszédért!

Édös Istenöm!

Számolni a buta embör, buta asszony sosé tudott.

De akit egyszer a falu a szájára vösz...

SARUSI MIHÁLY (1944) író. Békéscsabán született, 2001-től Balatonalmádiban él. Két és fél évtizeden át az MTI tudósítója volt. Utóbbi művei: *Öreg-hegyen innen, Öreg-hegyen túl – Balatoni jelenetek, II.* (2020), *Hun a Szeret szompolyog* (2020), *Életszomj* (2021).

1 Részlet a *Parasztra paraszt* című családtörténetből.

Lakóhely, ahol apám, született, a Tódáson. Putri – vagyis földház.

„A bérálás később volt! ’32-ben, szeptemberben mentem dolgozni Kurticsra, Hemmerthez. Onnan jöttem haza bérálni, ’34 vagy ’35-be. Kaptam egy inastól kerékpárt, nagy szó volt akkor falun! Díszkapu volt előttünk (a Kekecsen), három püspök jött Nagyiratosról. A Templomkertben volt a bérálás. A bérma-keresztnevem: János. Szellelki János (Gazsi Jani) volt a bérma-keresztapám” (öKM).

És itt: mama Kis Sarusi, ahogy apánk emlegette. S nem Sarusi, mint az esketési levélben, vagy Sarusi Kis, ahogy a 19. században jegyzik, többnyire, a nevünk.

A családnak Kis Sarusi, a hivatalnak Sarusi?

Darab ideig.

Elemi az 1920-as években

Román névvel bejegyezve...

„A kurticsi inasiskolában románul tanítottak. Írd le a neved, parancsolt rám az inasiskola tanára. Leírom, Kurtucz Mihály... Nem úgy kell, Curtuțiu! Írd még egyszer! Kurtucz Mihály... Akkora pofont kaptam!” (1980)

Apám hűgának, Annus nénénknek a fejfáján, már élteben, ott a neve a betolakodók nyelvén: Curtut Ana... A hét Kurtucz testvér közül ő az egyetlen, akinek nem magyarul írják ki végül a nevét.

Az 1919–20-asok, akik apámmal jártak iskolába. 2003-ban soroli Gál Mihály bácsi a Nagyfaluban. (2012-ben a falu legöregebb férfiújaként tartják számon a ’19-beli embört.)

Almási István (A. Béla doktor unokanagybátyja, ’19-beli). Barják Mihály. Gál Mihály. Kása Antal (a múzeummos Anti bácsi). Kurtucz Mihály. Szanda Antal ’20-beli, volt kolhozelnök. Köztük maga Gál Mihály.

Máskor ugyanezt apám így mondja:

Első tanítója Kovács József. 2.–3.–4.-ben Cibu (máskor Cigu) Jenő, román. 5.–6.-ban Kürtösön Drágos...

Hét osztály volt kötelező. Az első négy Iratoson, aztán Kürtösön már román nyelvű! A román tanonciskola... (1924-es román elemi oktatási törvény [MN ’88. szept. 15.]: 7 osztály, az alsó 4-ben megengedi az anyanyelven tanítást, a felső 3 osztály tannyelve kizárólag az oláh lehet.)

Mondta ez a Drágos:

– Írd le a neved!

„Kurtucz”.

Neki esett.

– Nem tudod rendesen?! Curtuțiu!

Megint írja: „Kurtucz”...

– Az anyád...

És lekevert neki jobbról, balról.

„Magyar-román együttélés”. Az volt. Folyt. Folyt. köv. Folytatódott.

A hazudozókkal, útonállókkal s egyéb himpellérekkel szemben apánk nagyon jól tudta: nem a román ember rossz, csak a rongy ember.

Akadtt belőle éppen elég.

Úton, útfélen. Amellett.

Nádasi tanító, kántor (Nagykárolyból való). Ormay, Ormayné (Ormay József, tanítókántor és felesége). Győrfi, az igazgató (Ormay apósa). (Ők voltak a román tanítók előtt a román iskola magyar tanítói az 1920-as évek első felében. Míg ki nem telt az idejük.

Nem tettek hűségesküt?

Mert apánk bizonyítványában már csak román tanítók román neveit látni. Kovács Józsefét sem.

Ő csak tanított, más írt alá?

Akinek aláírási joga volt a színmagyar nagyromániai Kisiratos dák-álladalmi tanodájában?

Győrfi (?) után román igazgató, Muresán!

...Mígnem magam járok utána, kikeresem az osztálykönyvekből.

A nevek jó részét románra torzítva kénytelenek használni az iratosiak. Aki nek „oláos” hangzású a vezetékneve, különösen rosszul jár. Öreg Kurtucz Mihály (1919–1984) nevét a román elemiben évente másképp írták: I. osztályban (1927–28-ban) Mihaiu *Curtuț*, II.-ban *Curtuțu* Mihaiu, III.-ban *Curtuțiu* Mihaiu, IV.-ben *Curtuțiu* Mihai az iskolai anyakönyvben. Hogy a 2000-es években *Curtuțiu* Zoltánnak hívják az unokaöccsét, testvéröccse, Ferenc unokáját, aki Sofronyán él, de hazajött a Kisiratosi Törekvés SC-ben focizni... (Mihaiu *Curtuțiu*-t elsőben rom., másodikban rom., harmadikban m., negyedikben újfent rom. nemzetiségűnek vette a föltehetőleg regáti tanítója, aki eszerint kicsire nem adott!). Az Iratoșu(l) Mic nevét Dorobanțira váltó falu – amúgy Kisiratos – népiskolájának igazgatója ki más lenne, Muresan – s nélkül.

Mintha maguk a románok – magyarán: oláhok (onnét, Regátból és innét, Erdélyországból) – sem tudnák, hogy kell ezt a nevet írni. Akkor pedig... hogy lenne az övék.

Az üvék; ezök után.

Kurtucz, *Curtuțiu*? Annus néném regéli Bajkó Árpád kolozsvári kutatónak 2012-ben, mivel járt, meg mivel jár tán ma is, ha keverjük. Ha nem értjük az álladalom hivatalos nyelvét Ejrópában:

– Sokat mesélte az anyám, hogy eleinte mindig visszajött a levél a három testvéremtől, mert magyar k betűvel írta. Csakhogy az apám, mert az apám nem járt, szegény, iskolába, ő árva gyerek volt... Oszt akkor apámnak mondta

a jegyző: Kurtucz bácsi, nincs itt semmi baj, román c betűvel írja. Attól kezdve az én anyám mindig úgy írta a leveleket a bátyáimnak, román c-val, s mindig megkapták (a katonaságnál). Azelőtt nem kapták meg, mindig visszajött a levél. Az a rendszer volt akkor. Úgy, mint volt egy ideig a kommunizmus, éppen úgy.”

Most mög, ugye, sèhun. (Sè èggyik, sè másik.)

„Ha kimöntünk apáddal a faluba, sènkitül sè féltünk! Nekimöntünk a nálunk jóval nagyobbaknak is!” – regél 1981-ben Kovácsházán a ’22-beli Béla bátyus, mire ángyi mögtoldi: „Misa az egész utcának parancsolni akart.”

Apám nem bírta a parasztmunkát (pl. aratáskor eleredt az orra vére), apja inasnak adta. Iparosnak tán jó lösz!

Apád munkahelyei

...Dákó-Romániában.

Kürtös: 1932–1937. Három és fél évig tanuló, 8 hónapig segéd Hemmert Miklósnál. Inastársa a mester fia, Hemmert Ferenc – aki majd’ 50 év múlva Pestről igazolja apám egykori „romániai” munkaviszonyát.

Mácsa: 1936-ban 2,5 hónapig segéd. „Apám küldött, járt hozzá a rokonság, menjek Mácsára!” Marasztalták, nyilván főleg a rokonság; nem maradt.

Arad: 1937–1938. Hemmert Miklósnál (a Mosóczy-telepi üzletben). (Ahova egyszer minket is elvitt.) (Ahogy Konstancára is...)

Konstanca: 1938. március–szeptember. „Szent Mihály napján jöttem haza, maláriát kaptam.”

Kisiratos: „1940 szeptemberéig otthon dolgoztam. A tanítók, a főjegyző, csendőrök... (voltak a vendégei). Nem szóltak, örültek, hogy van fodrász a faluban.” Már mint úri borbé, mert paraszt borbé több is került.

Hogy Aradra ment dolgozni, a leventébe nem jelentkezett be. Amikor hazajött Iratosra, rászóltak: – Hát te nem jársz?!... Na, akkor jelentkezzen!

Konstancára ment. Aztán vissza.

– Joneszkuhoz járt?!...

Nem.

– Nem?!...

Itt még járni kellett leventére. Elvitték fát vágni a csendőrségre büntetésből.

„3 év volt a katonaság, de amiért jártam három évig a kürtösi inasiskolába (heti két este), engedményt kaptam volna, csak 1 év katonaság! De nekem 3 év lett volna a levente miatt...”

1940-ben (még a bécsi döntés előtt) sorozták, 1 évre tűzoltónak akarták elvinni. Munkaszolgálatra.

„A csendőrt is sorozták! Akit 1 évre visznek, az teterista. Románul tétériszt. Az inasiskola miatt – csak – 1 év” (öKM 1983).

Aradon a Vasgárdába hívta egy vendége. „Földalatti, bunkerszerű hely, titkos. Új vasgárdistát avattak. Bekötötték a szemét, úgy vezették oda. Vérszerződést kellett kötni, hogy ne legyen kifogás. Ha valakit el kellett tenni láb alól, sorsot húztak.” Konstancáról egy vendége Spanyolországba, a falangisták közé...

Más se hiányzott volna neki!

Ő Amerikába ment volna! A saját üzlet vágya vonzotta.

Szökés Csonka-Magyarországra

1940 szeptemberére: átteszi magát a neveléshatáron.

„Csósz... Imrével, ...nem, Misa, vele jöttem át 1940-ben! Csószök voltak; nem ez az igazi neve.” 1980-ban még ezt mondta: „Csósz – Ormay – József meg én 1940 szeptemberében együtt vágunk neki a határnak.”

1940-ben Szent Mihály hava 5-én szökik Misa. „Hajnalba 6-kor indultunk, 6-kor értünk ide.” Oda.

(A „magyar 6 óra” „román 7 óra”...) Azaz órányi vót az út. (Nem a semmitlen időbe.)

Ugyanerről 2006-ban Annus néném így emlékezik 1940 szeptemberére.

„A Kettőskútnál möntek. (Misa bátya és a társa.) Sosem felejtöm el, 19-én, röggel 6-kor.

Mögbeszélte egy katonatiszttel, hogy nem figyelnek oda. Azt mondta neki, lögyenek röggel 6-ra a határon. Ez a tiszt vót akkor szógálatba, akkor váltottak.

Amikor átmöntek, Lévésről üzent:

– Átértünk!

Anyáméknak, így egyeztek mög, hogy lögyenek nyugodtak.

– Átértünk szöröncsésen.

Möntek át könyvvel (földet művelni) a gazdák, az egyik hozta az üzenetöt. Ezzel üzent haza.”

Az évre nem emlékszik, a hónapra se, csak a napra (arra is rosszul?). Csak a röggeli 6 van röndben.

...regéli néném, miközben tata akkori munkaadó gazdjának leánya ugyanekkor a Templom utcában levő házában ugyanezt így meséli:

– Gyütt röggel ríva Gergő bácsi, hogy elszökött Misu!

Náluk dolgozott, ott volt béres az öreg.

Ez a gazda akasztotta föl magát a kolhozba kergetés évadán.

Ebből a meséből inkább az derül ki, hogy apám nem szólt a családban senkinek...

Hogy (szentmihályhavi) 19 lött vóna, s nem 5, az pedig...

Ej, rege, rejti.

Iratosrul Lévésre, onnét Batonyára viszik a határőrök, majd Debrecenben fagatják a kémelhárítók, aztán Losonc, végül Bakonyoszlop menekülttáborába... Hunnan Csabára!

- Kurtucz... Ilyen névvel hogy lenne kend magyar? Nem román?! - fenyegetőzött a magyar nyomozótiszt.

Mert akkor - Isten hírvél! - möhet vissza.

Hogy hitte vóna.

Az anyja Kis Sarusi...

- Sarusi?... Az más!

Így már rendben volt.

2003 pünkösdi hava javán a Templom utcában, a halálba kergetett parasztember, Magyar Béla portáján a lánya, Julianna (Julis néni, özvegy Gálné) regéli, amit regélhet nagyapámról, apámról.

„Bérösünk vót, harmados kukoricája vót Gergelynek. Gyün kukoricatörés-kor, és rí nagyon!

- Miért rí, Gergely? - kérdezte apám.

- Elmönt Misu!

Az apja (kendnek, a jegyzetelőnek). Elüsmert, komoly borbé vót! Vót úgy, hogy apámat is elgyütt mögnyírni. Az összes előljárókat ű mönt rëndözni.

Nagyon népszörű embör vót.

(Mögjegyzöm: jó tartású, városias a viselkedése és ruházata, a falu vezetőihön ű járt, ezér hívhatták a háta mögött Úriborbénak.)

Ěgyáltalán nem vót rátarti, rëndös embör vót.

(A vendég mögnyugodhat.)

(Az a másík, nagyfalusi vénasszony mög, lassan 90, tovább álmodhat... valami mást. Misával. Misuval. Míg végleg el nem szenderül... Bele nem szédül az álmaiba.) (Az, amelyikrül Annus néném regélt; az első szeretője vót, kiskolásként, azúta út emlögeti.)

- Eltűnt a borbé fiam!

Apámat nem lepte mög, mer utoljára szinte elbúcsúzott tülle.

Azt mondta az apja (a kend apja):

- Na, gazduram, nem hiszem, hogy még ěgyszer lěvágom a haját!

- Aztán mér? Jó helyöd van, mögbecsülnek!

- Nem mék román katonának!

Mer behívták.”

Ű adta mög a helyös választ az Űr Jézus Krisztus 20. századjára. Mer azt tanálta mondani, hogy... ez is, az is... elárulta a falut. Mindönki.

Űr, paraszt. Gazdag, szögény.

Ez a drága, vénségös vén öregasszony!... Aki annyit szenvedött.

A maradék most áruli a gyékényön... ingyér. Ugyanazt. Ami maradt.

Előbb a gazda hagyja cserben a falut, amikor 1919-ben a kommüntől retteggve a románnak adja Iratost, majd a szögény, amikor 1945 után kiveri a gazdát a házából, s bezavar mindönkit a kolhozba.

1:1.

Csak közben.

Hun vót, hun nem vót?

Magyarországon (a batonyai és a debreceni vizsgáldást követően) a losonci és a bakonyoszlópi menekülttáborba vitték. Ha magára öti a magyar katonaruhát, hamarabb megkapja a magyar állampolgárságot. Így csak 1946 táján nyerte el. Addig hontalanként tartották számon. Hetente jelentkeznie kellett a rendőrségen (a „fölszabadulás” után is).

Csabai fodrász, Schröder vállalt érte kezességet, így jöhetett ki a menekülttáborból. Schrödernek a Fő téren, a katolikus bérpalota aljában volt üzlete, a város első fodrászata! Ide kerülhetett apám segédnek. Hogy itt élje át a háborút – német megszállást, orosz megszállást. Hogy itt ragadjon rá pár német, pár orosz hónap alatt... ez a két idegen nyelv is. A román mellé. Hogy soha seholy ne lehessen eladni.

Kitűnő nyelvérzéke volt!

Nem úgy a fiának. (Akinek csak a magyar nyelv iránt van némi.)

Csabán ...

A háború után Csabán Párzsa János (festegető, rajzolgató rendőr), Petrovszki Pál és Patay Mária (a festő-író Vasas Mihály egyik szerelme) készített apukáról arcképet. Az egyik – tán Petrovszkié, ez nincs meg! – „aktó”: kis nadrágban állt modellt valamikor '45 után. Ezt a képet kiállították a múzeumban, és második díjat nyert vele a műkedvelő művész.

A '80-as években mutatom Lipták Pali bácsinak a Patay-képet... Elcsodálkozik: „Ha nekem lenne egyetlen festményem abból az időből!...” Mert egy sem maradt. Nem őrizték meg. Ezt apám megtartotta magának. Nagyfiának. Annak a szobája falára.

A kép hova való, ha nem a falra?

Falra, falra.

Patay Mária képe 1948-ban készült rajz. Petrovszki ekkor, a '80-as években, még él. Iparos, a Mokos-iskolába járt – tudom meg Liptáktól.

Az apámat „ábrázoló” három műből kettőt örökösök kisded gyűjteményünkben.

Kurtucz Miska Farkas Erzsikével tánciskolában ismerkedett meg. Apám mámanak panaszkodott, hogy milyen rossz helyen laknak (albérletben). Bélával vagy két hónapig ott éltek (a Corvin utcában). (Béla asztalos, később visszamegy

Iratosra, az '50-es évek második felében elvisz magával hozzá – a Templom utcába? –, amikor odahaza járunk.) „Nagyon szerettünk táncolni! Anyukád meg otthon, Kígyóson járt tánciskolába, de itt is beiratkozott, hogy ismerkedhessen a csabai fiúkkal, Gavendához.”

Gavenda Béla Kazinczy utcai tánctanodájába.. (Hun utóbb a fiuk is eljár ezt, azt, amazt.)

1943 tavaszán? Apám szerenádót adott anyánknak a Corvin 7. előtt. 1 cselló meg 1 harmonika mozizenét játszott. (Apám énekelt hozzá..) (Kitelt tőle!) Amikor a kis éji zene után apám elment anyámhoz egy nagy csokor rózsával, közepében pár szál pünkösdi rúzsával, anyám odaült a harmóniumhoz és ezt játszotta: „Gyere velem az erdőbe kék ibolyát szedni...” (öKM 1983).

(Szerelmi) vallomásra (szerelmi) vallomás?

Mert apánk ezt a nótát is énekelte anyám ablaka alatt...

S (édös Istenöm!), löttem én.

Esküvő 1943 Szent Mihály havában, első fiuk 1944 Szent György havában. 1945-ben Lacika, aki csak pár hónapot él, 1946-ban Feri, 1950-ben – végre! – Pipi Erzsike!

Mint „hontalant” 1944-ben munkaszolgálatra viszik. Tankcsapdát, futóárkot ásni... Elbújik egy szalmakazalban, átmegy rajta a front, hazajön. Hogy befoghassa magát a család nőtagjaival a szekér elé lónak: szétlőtt házukhoz téglát, cserepet hozni Jaminából.

Karácsonyra megy haza Kisiratosra. Határőrizet szinte nincs is. Még tart a háború. Folyik nagyban a csempészet.

Kekecsi házuk előtt a kutyája a nyakába ugrott. Muki négy év után is fölismerte.

1940-ben a határig kísérte, alig tudta visszazavarni.

1946 farsangján Csabán a CsAK-bálon a Vigadóban apám s anyám táncversenyt nyert! „Nem akart senki sem kiállni, versenyezni, erre azt mondták: táncoljanak, aki a legszebben járja, az lesz a győztes! Anyukád nagyon boldog volt... Schwartztól kaptunk egy zsák prima brikettet, meg nyertünk egy Singer varrógépet – na, azt ti elintéztétek.”

A gépre emlékezhetünk, anyánk sokáig azzal varrt.

1946. május elsejére virradó éjszaka a tanyáján megölték az öreg Maczák bácsit. A kuláknak mondott gazdákat az utcán verték... „Vasdorongos jaminaiak tüntettek a városban. Láttam a rendőrségen, bejártam borotválni (a Búzapiac-József Attila u. sarkára): hoznak egy csavargót, a hóna alatt füstölt sonka. – Mért loptad?! – kérdik tőle. – Kuláké! Mér sajnálja?! Eddig ők loptak meg minket, most majd mi fosztjuk ki őket” (öKM 1982).

Gyuska riasztotta, ha kellett, a jaminai meg a dobozi csőcseléket – közli veled Lipták Pál Kossuth-díjas könyvtáros, volt szocdemes, 1985-ben. (A hányinger elűzte a Városháza elől, ahol B-listázottakat vertek agyba-főbe a kommunisták.)

Gyűttek azok hívatlan is.

„1946–47-ben állandóan jártak a nyakamra, lépjek be a Kisgazdapártba! Egy évig bent voltam, havonta 30-40 tojás volt a tagdíj. Meguntam, nem fizetem!

A székházuk a Balassi volt. (A Nemzeti Parasztpárt az Ipartestület mellett. A Szocdempárt a belvárosban valahol. Az MKP, ahol most a zenede, illetve a Tisztiklub – Lipták Pali bácsi szerint a Büfé mellett..)

Hű, amikor a kisgazdák kitették a jelvényüket: búzakalász, nemzetiszín szalag! Mindenki velük.”

Apám nem is lett soha más párt tagja.

1949 tájt csabai nagygyűlésen fölirat: Világ proletárjai, egyesüljete! Mire apám:

- De hát ez tilos!

- Hogy-hogy tilos?!

- Amikor paktumot kötött Anglia, Amerika és Oroszország, kikötötték, hogy megszűnik a III. Internacionálé! Annak volt ez a jelszava!

Majdnem elvitték.

Ilyen jópofa embör vót Csabán apám. „A vicces borbély” – emlögette Veszprém-ben is a honi szlovákok egyik jelős vezetője, Such János az 1970-es években.

Azt hitték, hogy bolondozik.

Persze, játszott velük.

Az ő mondása volt:

- Okos ember hülyéskedik, hülye ember okoskodik!

(Volt kitől tanulnia a fiának, aki az 1980-as években nem egyszer így köszönve lépett be a nemzeti hírügyönyökség csabai – ávos székházból lett sajtóházi – szerkesztőségébe: - Dicsértessék! -, amit a főnök azzal rendezett le, hogy „Miskának jó humora van...”. Nem tudta, hogy beosztottja komolyan gondolja.)

1949–50, apám szemináriumra jár, mert évekig szakszervezeti vezető volt. (A háború alatt a fodrászsegédek szakszervezetének a titkára. Jellemző, hogy legjobb fodrász barátainak az egyike, Bottó Jani bácsi – nagyfia későbbi mestere – meg a fodrászmesterek szervezetének az élén állt.) „Járt előadást tartani Márton... , aki azelőtt feketézett, nekünk egyszer (‘45-ben?) egy szekér fát hozott Póstelekről. Az orosz vágta az erdőt. Amikor látta, hogy vége a feketézésnek, belépett a pártba.

Előálltam egy szemináriumon:

- Ha tovább „javítjátok” a normát (a normajavítás normaemelést jelentett), az emberek megunják! Mert éhesen hogy lehet dolgozni?

- Gyere, lépjél be a pártba! Akkor könnyebb lesz! Jobban fogsz élni! - állt elélem utána egyikük.

Azt mondtam:

- Én putriban születtem, ott is akarom végezni! Csak a putrival együtt akarok fölemelkedni, azokkal, akik ma is ott élnek!

- Na, jó, nem azért mondom, csak... - hebegett az elvtárs."

Nem is lett párttag, gürcölt inkább tovább paraszt és iparos fajtájabeliekkel.

Valamikor 1950 körül a csabai Andrassy (Sztalin) úti nagy férfifodrászatban dolgozik apám, Kurtucz Miska (az iratosiak Úri, a csabaiak Vicces Borbélya). Kiteszik a táblát a szövetkezeti üzlet falára: Borralalóval ne alázzon meg! Fizet a vendég, apám átveszi a kért összeget, és megjegyzi:

- Uram, nyugodtan alázzon meg...

Attól függ, kiről van szó, mert ugyanez így is kezdődhet:

- Elvtárs, csak sértegyen!...

S füléig szalad a szája a bajsza alatt.

Benyúl a zsebébe a borralaló után, kiveszi, megköpködi:

- Apád, anyád idejőjön!

1953 táján - a párt jelöltjével szemben - őt választja a ktsz elnökének.

1956-ban munkástanácselnök. Emiatt egyben a városi munkástanács tagja.

1964: felesége - négyönk édesanyja -, Farkas Bözsike meghalt.

1965-ben újraházasodik (II.), majd jönnek a következők (III., IV.), hogy mielőtt a halálos kór rátör, az V-re fájjon a foga.

1982 pünkösdi hava 2-án, szombat délelőtt a Mednyánszky u. 8-ban levő Kurtucz-lakásban, a kis szobában, a virág alatt fölirat: „Isten hozott!”. A nagyszobában, a virág alatt: „Szeretettel vártalak.” Negyedik - utolsó - felesége, Irénke várta így apámat a kórházból, ahol fehérmáj rákját kísérelték meg eltávolítani.

Ami sikerült, úgy, ahogy.

1984 télutó havában - böjtölön - lehelte az öreg az utolsó. A kórodában, nagy-nagy februári hóviharos éccakán.

10-én hajnalban 4 óra tájt hatalmas viharra ébredtem. Azt hittem, csak szélvihar, mert 9-én, csütörtökön kellemes - márciusi hangulatú - idő volt. Na, mondom, ez a vihar elviszi apámat... Távozik, akár a táltosok. Olyan viharban hal meg, mint a táltos nagybácsi-jelölt fiú Sarusiéknál, anyjáéknál...

Reggel látom: hóföregteg! Befújta az ablakot. Délután 6-kor is füttyül a szél, hótörlesztásokat rak a ház körül, a meggyében rendkívüli állapot... 4-kor halt meg apám! A kórházban. Pénteken.

Aznap délelőtt bemondja a hangláda: meghalt Andropov. Pest '56-os szovjet hóhérsainak egyike.

Temetésekor két helyön kondult mög az emlékező lélökharang: Csabán, Iratoson.

A testvérok mögcsókolik apám koporsaját.

- Ennyire szeretik - csóválja a fejét szeretett plébánosunk, Mihály atya.

Szerették.

Elhunyt február 10-én, temetése böjtelő 17. napján 11-kor. Előtte ½ 8-kor csöndes mise apánkért a csabai katolikus templom Mária-oltáránál Gyenes öspörös-sel, aki majd temeti öreg Kurtucz Misát.

Kisiratoson néném harangoztat érte 11-kor. Hat hét múlva misét röndöl apánkért.

26-án születik Tamás nevű unokája a csabai kórodában.

Szent György havában, április 1-jén 9-kor Kisiratoson mise apánkért. Turi öspörös... Tele a templom nővel, néhány gyermek és embör - köztük szerénységöd. Röndölte özvegye mög húga.

Iratosi Úriborbé

Borbélyinasnak adták Kürtösre, Hemmerthez. Mert nem bírta a mezei dolgot.

Az 1920-as, '30-as években a kekecsi szülő arra törekedett, a gyerek minél hamarabb keressen! Beadta a szegény ember a fiát cipésznek, ácsnak, borbélynak, de az apjuk nem örült, az első alkalommal kivette őket, dolgozzanak, keressenek ők is pénz! A mezei dologban, otthon. Apja, anyja, testvérei mellett.

Valami ipart apám testvérei is elkezdtek, de egyik sem vihette végig. Valamit tanultak, azt a gazdálkodás mellett úgy-ahogy - kontárként - hasznosították... Apám lett egyedül iparos. A másik 5 Kurtucz-fiú maradt parasztnak. Hogy aztán Aradon, Csabán, ahun löhetőtt, segédmunkásnak álljanak. Pista bátya a '30-as években Aradon, Gergő bácsi az 1950-as években Csabán, Feri Aradon. Béla a mezőhegyesi ménesbirtokon, Jani odahaza igyekezett boldogulni.

Kürtösön az 1930-as években a fodrászüzletben - a mácsai és a szentannai út kereszteződésében, a nagy sarki házban levő borbélyműhelyben - petróleum lámpa világított. Levegőt kellett belepumpálni és harisnyát húztak rá. Pestről hozatták, ott nem lehetett kapni. Csak úgy hívták, petróleum lámpa, nem harisnya... Az világított (öKM 1980).

Kürtösi borbélyinas 3,5 évig. 7 helyett 4 osztályt végzett, 2-t az inasiskolából beszámítottak, Magyarországon így fogadták el, hogy általános iskolát végzett. (Az elnökiskolai végzettségével, könyvelői ismeretek birtokában középiskolai végzettségűeknek megfelelő tudás birtokába jutott. De írni - magyarul - kicsit nehézkesen írt. A 4 román osztály 4 román tanítója hogy lett volna képes a magyar helyes- és szépírás megtanítására. Koszt-kovártély a német származású mesternél, a borralalóbból már hazaad.

„A kürtösi inasiskolában olá Hul tanítanak.

- Írd le a neved!

Leírom.

- Nem úgy kell! - és leírja románul. - Még egyszer!

Ugyanúgy, magyarul leírom, Kurtucz Mihály. Akkora pofont kaptam, hogy!"
Curtuți, Curtuț, Curtuțiu helyőtt a magunk nyelvén.

Annus nénéméknek ez sömmit se ér. Űk mán - rá nyócvan évre - Curtuțok.

Na, apám ezért is húzta el onnét a csíkot.

Az ű nevét ně írják másképp, mint ahogy az édosanyjátul (Sarusi mamámtul) tanulta.

A fejfájára különösen nem!

Ahogy az apjáé, a magyar kiírással, eltűnt, és a helyére a nevűnk románul.

Nem kérűnk belülle.

Nemcsak inas, később öreginas, majd segéd is Kurticson. „Kéthetes bűdös szakállakat kellett borotválni. Az orromat szagos hintóporral dugtam be. A vendégek: magyar, német, a zöm román, ki magyarul szót se ért. Egy év alatt megtanultam!"

Az öreginas ruháját olcsón megkapja.

Segéd: havi 200 lejért.

„Kürtösön az öreg román paraszt bácsik, nyolcvanévesek, meghagyták ilyen hosszán a hajukat (mutatja, milyen hosszán) - a vállát verte! A magyar nem hagyta meg..." A kürtösi oláh pópá is rábízta magát. „Hallod, fiam, te már segéd vagy, ez a te vizsgamunkád!"

„Beállt inasnak az ember az ottani borbélyhoz, 2-3 év után bement Aradra, a szerződést bemutatta, és kapott borbély munkakönyvet, segédkönyvet. De a felének nem volt, csak úgy - fusztak. Iratoson Antal, Gájer, Tóth Pál, Szalai Mihály, Németh Jancsi, Csuha Pista, én voltam a hetedik. Volt még egy, de az a végén, akkor már meghalt, mire odakerűltem, Adler a Nagyfaluban, félzsidó." Sarusi mama egyik lánytestvérének az ura.

Mind elment katonának a koncentra nevezetű (kényszer)munkatáborba. Apánk ez elől is menekűlt.

A jó két és fél ezer lelkös Kisiratoson heten vótak, a kétször ekkora torontáli Tordán a 2500 férfibul 1800-at borotvált a 18 borbé, akikre átlag 100 vendég jutott. „Ezek a házhoz járó borbélyok évi 60 kiló búzáért hetente kétszer borotváltak, és szükség szerint hajat is vágta. A 60 kiló búzába bele volt számítva a gyerekek nyírása is... Ma mindössze két borbélynak van üzlete a faluban" - írja a *Magyar Szó* 1984-ben. Kisiratoson ezt az éves borbélybérletet abonamentnek hívták, a fodrásszal szerződő férfiú pedig abonamentes volt.

Aradon Hemmertéknél apám bére havonta 200 lej (6 pengő az értéke) meg szállás, teljes ellátás (mosás, étkezés). Később 300 lej.

A második világháború előtt 1 pengő kb. 30 lej!

Amikor segéd Aradon, a némőtnél, az apja elégődetlenkődik:

- Ezért tanítottalak, hogy most elmőnj?!

„Hogy ő mit kötött rám..."

Az abonament? Kisiratoson gazdánként fél zsák búza. Két-három szekérrel is összejött, a búzához még jár negyven lej, ennyit az fizet, akihez hetente jár. Abonamentes a csósz is – írtuk volt aradi parasztregénkben. Az éves bért vékával mérték.

„Konstancán 2-3000 lej, úgy 100 pengő. A borralalóval együtt az akkor jó pénz volt!”

Amikor hazajött a tengerpartról Kisiratosra, vagy 10 vendége havonta, lejjel fizet: a jegyző, a tanító, az igazgató, a csendőr, valamennyi, még a pap is. Ők másnaponta borotválkoznak. A csendőr gyakran inkább átjár Kürtösre, nem bízik a magyar borbélyban. A többi, a paraszt évente egyszer, terménnyel fizet. Éves akar lenni mind; az éves évente egyszer vékával méri a zsákba a búzát. Negyven lejt az fizet, aki hetente egyszer borotválkozik, ez a legtöbb, két borotválásért nyolcvan lej, az már nagygazda; a pénzt akkor adják, amikor a borbély kéri.

Amikor először fizették ki ősszel apámat a vendégei, annyi gabonát hordtak haza a Kekecsre szekérrel, hogy ennyit az apja, Kurtucz Gergely sosem keresett. Csodálkozott az öreg, attól fogva becsülte. Ő, ha agyondolgozza magát, se keres ennyit!

A parasztborbély helyzetére jellemző, amiről a nagyvarjasiaktól tudunk (Nagy-Szabó 192). Amikor a szomszédos faluban 1952-ben megalakult a termelészövetkezet, beléptették a helység borbélyát, Katkó Antalt is. Róla a kollektív ügy határoz, hogy „saját szerszámával borotvál, haját vág. Ha nincs munkája a műhelyben, akkor mehet a mezőgazdaságba bármilyen munkára” – ami, mint említettük, nem a Kurtucz Misa féle fodrászlegényeknek való volt. Nem azért, mert nem fűlött a foga a dologhoz, hanem mert nem bírta a mezei munkát.

Katkó borbélynak előírták azt is, hogy csak szövetkezeti tagot „takaríthat” – mint fogalmaz a nagyböcsű kolhoztestület. Ahogy apánknak sem lett volna szabad Békéscsabán műszak után kerékpárra kapva körbeborotválni-vágni az üzletből valamiért távol maradó vendégeit. Hogy e keresetkiegészítésről azért se mondjon le! (Hogy lehetőleg ne szenvedjen hiányt a családja.)

Borbélyládával járt a vendégekhez.

„40 cm. hosszú, 25 cm. széles, 30 cm. magas faláda, rajta fogantyú. Az alja valamivel szélesebb. Asztalos csinálta.

A borbély az aljába tette a gépet, mindent. A hajvágó gép német, rugós! Régi típusú volt, amivel dolgoztam. A borotva Kecskeméti Sándor temesvári kispáros munkája, jó borotvái voltak.

Ritkítóólló nem volt! Aradon sem; háború után ismertük meg. Én borotvával ritkítottam. A fésű szaru volt, a piacon is lehetett kapni. Aradon volt borbély, aki borbélycikket is árult – ahol a Korzó mozi van (a Deák Ferenc utcán).

Rajtam kívül egy 'úri borbély' volt (Kisiratoson az 1930-as években), Németh Jancsi. Pesten tanult, az volt a legjobb borbély a faluban. Annak orvosi táskája volt, bőr. A háborúban ő maradt itthon velem, a többi elment katonának.”

Talányban is szerepelünk: „Ki a legnagyobb úr a világon? – A borbély, mert a király is leveszi előtte a kalapját, ha nyiratkozik” (Kovács 237) – hát még a helybéli csendőr, jegyző, nagygazda...

Az úri borbély. Kisiratoson, Kürtösön, Mácsán, Aradon, Konstancán... S majd, végül, Csabán.

Álma: saját üzlet.

Konstancán, hogy majd Amerikában. New Yorkban!

Békéscsabán sem úgy áll a dolog; '56-ban, ha teheti, kiszökik... oda.

– Ha kiment volna anyukáddal meg veletek, a három gyerekkel... éhen haltok! – vélik utóbb.

Ővele? Már a menekülttáborban üzletet nyitott volna. Ahogy tette idehaza is.

Apánk hogy tanult meg hegedülni? – kérdezte hűgunk Annus nénénktől már a III. évezredben.

– Kölcsönkért tőle a cigány. Apád azzal adott, hogy amíg vissza nem kapja, magánál tartja a hegedűjét. Azon tanult játszani...

Kész üzletember! Nem afféle, akit be lehet csapni. Keményen megdolgozott minden fillérért (sőt, lejért), hogy tette volna kockára?

Barátság; hogyne! De a pénzét hogy adhatná...

Nagyvonalú volt (egyébként)... Annyira azért nem, hogy bármijét engedje pocskéba menni. (Hogy aztán anyánk, született Farkas Bözsike, Csabán... megfogja helyette is a pénzt. Fogához verjen minden garast. Hogy megélhessünk...)

– Stradivari hegedű vót!

Mi más lött vóna?

Gyerökori szerelem

Annus néném regéli 2010-ben:

– Czank Eta, Etus néni (Dolezsál Eta, Dolezsány Antal a férje), nemrég halt meg, 1–2 éve. Apád gyerekkori szerelme. Nagyon szép lány volt! Tódáson, a mi Gergőnkkel szömbe lakott. Az 1950–60-as évekbe apád hazagyütt, möntünk Aradra busszal, egymás mellett ültünk. A hátunk mögött ült. Egyszer csak odagyütt apádho: Kurtucz Mihály, Misa, Misi, te vagy?!... Megpuszilták egymást, nekem mondta: Ez a gyerökori szerelmem! Misa bátya elmönt Magyarba, oszt elmaradtak.

– A faluban (az 1930-as években) apád volt a legelegánsabb! A lányok, a gazdalányok is bolondultak érte. A két Gál lány veszőtt érte.

– Aradon ápoltatta magát. Fodrászhoz, kozmetikára járt.

– „Egy kiló friss töpörtöt mög kolbászt hozzon a hentestúl!”, szólt anyámnak apád. Hozzá paradicsom, paprika... Klepe mészároszhoz.

A falunapi muriban danoljuk:

*Nincsen páros csillag, nincsen páros csillag,
Mer l hullott az este.
Nincsen szép szeret m, nincsen szép szeret m,
Mer elhagyott az este.
Ha elhagyott,   b nja m g, mer  n sohas .
M g a s romba is, m g a f d alatt is
Csak   jár az esz mbe.*

...M g a f d alatt is, m g a sírjába is, csak   jár az eszibe?

Jó, hogy szögény anyánk nem tudott rulla.

S h t, valóban, elmönt örökre.

Apánk már rég nem  lt, az az öregasszony odahaza még mindig róla álmodott.

Mi meg.

Beszédes István

[Önarckép]

Valamiféle gátszakadás
nyomán ágaznak szét az utcák,
törik meg a lakott fényt eleddig
láthatatlan üvegépületek.

Olvadó, folyton megfolyó
képmásod kísér a kirakatokon,
akárha maga volnál a terjedő foncsor,
zúduló, fényes iszap, s feladatod
a zsúfolt utcaképben idegen mázzal,
azonossággal vonni be mindent.

Tükröződés művelője, amit teremtettél,
képedet veri vissza itt minden külön mosoly,
magányos csüggedés, és eltakarja
a lehetséges indítékokat.

Feladatod ebben a sokszereplős
tragédiában felidézni a meggyilkolt
király szellemét, miközben vonulsz valamely
előre meghatározott irányban,
tulajdonképpen úszol az utcát két oldalt
határoló üvegtáblák között, hideg
falai mentén a gigantikus akváriumnak,
amelyet kívül is víz tart, hártyák mögé zárt,
belső megvilágítású tengerek.

S a felület alatti hangok?

BESZÉDES ISTVÁN (1961) költő, drámaíró, szerkesztő.

A szerző a vers megírása idején a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatásában részesült.

Mintha egy nagy,
folyamatosan áramló önarcképben
hallanád meg algás üveghez koccanni
a cápa fogát, vagy a befőtt-idő végső óráihoz
ütődni puhán a lomha, kifakult,
repedt gyümölcsöket, akárha
nagyban, a mindenórás robbanás
előtt, bolygók taszigálnák
tehetetlen egymást.

Ki tudja, mi a tükröződés,
s mi az üveg fél tükre mögül
szivárgó látvány,
mi csak elme szülte kép...?

...legfelül
a megsárgult jegesmedve
az örök tél elkásásodó eszményének
billegő jégtábláin halad.

Saját monodrámájának nézője

„Az én eszményem az olyan vers, amely azok előtt tud kinyílni, akiknek van idejük az időtlenségre.”
(Beszédes István)

Beszédes István költőt egy újságíró-táborban ismertem meg a zentai Tisza-parton kilencvenhét nyarán. Abban az időben én éppen jogot tanultam a jogtalanság paradicsomában, ő pedig a Képes Ifjúság újságírójaként megpróbált némi kultúrát csempészni zűrzavaros hétköznapijainkba. Például úgy, hogy *Tetszőleges irány* címmel megszerkesztette tizenhat vajdasági magyar fiatal költő antológiáját. A kötet a NATO-bombázások ideje alatt látott napvilágot, így akár *lebombázott verseknek* is nevezhetnénk a tartalmát. Bombák nélkül is azonban mozgalmas idők jártak akkoriban, az irodalom területén szűkebb pátriánkban megkezdődött az addigi szellemi monolit fellazulása, hosszabb-rövidebb ideig működő folyóiratok és kiadók jelentek meg, új alkotóműhelyek születtek, egy-szersmind bizonyos esztétikai pluralizmus jött létre. A zEtna irodalmi portál, majd kiadó megalakításával Beszédes István is tevékenyen kivette a részét ebből a *kánontörési* folyamatból. Akkor megkezdett küldetését az elkövetkező két évtizedben is folytatta. Szerkesztőként számos műhelymunkát kezdeményezett, kiadóvezetőként több mint száz kötet megjelenésében vett részt, fesztiválszervezőként pedig fáradhatatlanul egyengette a zEtna „magmatársaságához” tartozó irodalmárok útját. Közben írt: drámát, kisprózát, verset. Az idén hatvanéves költővel elsősorban az alkotási folyamatról, a versnyelv sajátosságairól és a lírai hang hatótávolságáról beszélgettünk.

SÁNDOR ZOLTÁN: Kívánja-e a pirosat? *című első versesköteted fülszövegében azt olvashatjuk, hogy Felsőhegyen nőttél fel, s túlnyomórészt intellektuális töltésű verseid tájlírai elemei gyermekkorod falusi világában gyökereznek. Honnan érkezel és mit hoztál magaddal otthonról haza – a faluból a városba?*

BESZÉDES ISTVÁN: Talán a szemlélődés keretét, egy kertet, amit az ismeretlen határol – szülői házunknak szép, ápoltságos kertje volt. Vagyis nem tudom pontosan, hogy ez egy elhatárolt tér vagy időkeret-e inkább, esetleg a tudat, az eszmélés tere. Szóval egy kertet a nádíron és pár könyvet. Az ablak, amelyet egy-egy könyv nyitott ki, izgalmas optikát adott a közvetlen tapasztaláshoz.

– *A város a te esetekben elsősorban Zentát jelenti. Az általad alapított irodalmi portál és könyvkiadó, a zEtna is a város nevének anagrammája, egészen pontosan a város*

nevét egyesíti az Etna nevezetű szicíliai vulkán nevével – innen az alcím: magazin a vulkán alatt. A kapcsolat azonban kétirányú. Többek között magának a zEtnának is köszönhető, hogy a Tisza menti város manapság a vajdasági magyarság egyik kulturális központjának számít. Hogyan éled meg a várost, megítélésed szerint, mekkora lehetőséget nyújt a kibontakozásra? Mi az előnye, illetve hátránya a fizikai távollevésnek a nagy kulturális központoktól?

– Egyrészt egy nagy világfaluban élünk, újabban pedig már úgy is fogalmazhatunk, egy óriási home office-ban. Centrumban és periférián hasonlóan jó közvetett kapcsolattartási lehetőségek kínálkoznak. Tökéletesen nem is tudnánk számítani magunkat. Zentára megfelelő életkorban, késő kamaszkorban, a hetvenes évek végén kerültem, amikor nagyjából beilleszkedtem, a nyolcvanas évek következtek, amelyek hordoztak kivételes lehetőségeket, alakulni kezdett egy olyan szellemi tér, amelynek hatása még ma is tapasztalható, és hozzájárult a háborús éveket is átívelő, a város nagyságához mérten kivételesen mondható kulturális produkcióhoz.

– Az 1999-ben indult zEtna irodalmi portál a legrégebb folyamatosan működő magyar nyelvű internetes folyóirat, ami már önmagában tiszteletre méltó teljesítmény. Az elmúlt 22 év alatt a virtuális világ terén is sok minden megváltozott: megjelentek, illetve széles körben elterjedtek a közösségi oldalak, az okostelefonok, a különféle applikációk. Ez mennyire befolyásolta és befolyásolja egy internetes magazin fennmaradását és olvasottságát?

– Rengeteg változás történt kilencvenkilenc óta. Ott, az ezredforduló küszöbén megnyílt ez az óriási, belakatlannak tűnő tér, és szinte felkínálta, hogy oda az irodalmat a meglevő kánonokat felülíró rendszerben áttelepítsük. És hogy helyet kapjanak benne a kis, alulról szerveződő fórumok, műhelyek. A Magyar Elektronikus Könyvtár internetes olvasóterme ekkorra már látogatható volt, a kortárs irodalmi lapok bevezetése még erősen teszszakaszban volt. Az internetes irodalmi jelenlét, jelenlét-irodalom talán első mozgatója, azt hiszem, Balla D. Károly (Ungparty, Netpánsíp) lehetett, de a zEtna indulásával egy időben vagy nem sokkal azt követően egy sor ilyen forrás nyílt meg, a Dokk.hu, a Kontextus.hu, a Szabad formák, a Káfé... Ebből az időszakból mára folyamatosan csak a zEtna maradt aktív. Később már formálódni kezdett a támogatási háttér, és olyan irodalmi, művészeti portálok létesültek, amelyek mögött infrastruktúra, hagyományos szervezettség áll, majd a hagyományos folyóiratok is kiléptek az internet-térbe. Mára a hálós források között a kortárs irodalom kedvelője kedvére válogathat. A helyzetet legfeljebb az bonyolítja, hogy az a belakatlannak tűnő tér, amit az internetes irodalom – nevezzük így – hőskorában érzékelünk, ha nem is lett belakott, de zsúfolttá vált, akár egy autósztráda vagy mint az az orbitális pálya, amelyen működő és elveszett műhold, űrszemét, valódi és holt érték egyaránt kering. Szerencsére nem csupán a hálós tartalom mennyiség, hanem az elérők és az elérést is segítő eszközök száma is növekedett. Így a zEtna látogatottsági statisztikája is folyamatosan emelkedik, most évi félmillió főnél tart. Ha összeadom, hány olvasója volt a húsz év alatt portálunknak, akkor az egy népelesebb ország lélekszáma.

– Egy interjúban azt nyilatkozta, hogy a művészet, az irodalom, a költészet nyelvén szól meg a legtisztább beszéd, amit ebben a korban hallasz. A mindennapi megszólalással ellentétben miben rejlik a költői hang jellegzetes tisztasága?

– Amit hallunk a köztes térben, azok olyan közlések, amelyeknek többnyire kendőzetlen vagy rejtett céljuk van. Ezek indítéka lehet kereskedelmi, politikai... stb. Ezzel szemben például egy költői közlés megteheti, hogy belső készletéből szülessen meg, célja pusztán emberi, a napi célszerűségek tükrében céltalan legyen. A költő előtt álló lehetőség, hogy mélyebbre ásson, kiemeljen valamit a belső végtelenből, az egyedülvalóságból. Egy másik válaszlehetőség talán a közlés által megszólított személy megnevezésében vagy megnevezhetetlenségében rejlik, hogy aki ír, kihez hajol oda, kihez szól, ki az, akit érez a vállá fölött belelesni a keze nyomán megjelenő sorokra... Ki az első olvasója annak, aki belső készlettel ír, ki a hallgatója annak, aki befelé beszél?

– Halk szavú költő vagy. Emellett vezeték- (Beszédes) és beceneved (Dumas/Dumás) ellenére még szűkszavú is. Verseidből számúztad a történet, az epikai hangot, kizárólag az érzéskeltésre és élményteremtésre összpontosítasz. Teszed ezt is rendhagyó módon: egyedi formavilággal, artisztikus játékossággal, finom iróniával, furcsa képzettársításokkal, különleges szavak használatával, amelyek között egyaránt megtalálhatók az archaikus kifejezések, az idegenül hangzó nevek, a szleng és a tájnyelv. A kor embere, aki azonnal mindent tudni akar, hogyan tudja befogadni az efféle költészetet?

– A vers nagyon sokszor bonyolult jel, nem olyan, mint egy közlekedési tábla vagy egy villanó üzenete a modern kommunikációnak, amelynek a másodperc tört része alatt kell eljutnia a célszemély tudatába. Erre már csak azért sem alkalmas, mert betűkkel van kódolva. Hordozhat képet, de azt az olvasónak magának kell megjelenítenie. Ami eltart. A vers vagy bármely mű lehetősége, hogy kinyisson egy idődimenziót vagy az időtlenség dimenzióját. Az én eszményem az olyan vers, amely azok előtt tud kinyílni, akiknek van idejük az időtlenségre.

– Költői megnyilvánulásod egy szavak által teremtett, külön bejáratú világot feltételez. Szállóige című versedben a következőt írod: „Keres egy nyelvet, egy belső kontinenst, / amelyen pille és falevél egy szó.” A „belső kontinens” megteremtése, felfedezése, felderítése intellektuális kihívás vagy inkább valamiféle menekülés a valóság béklyói elől?

– A versek jelek is, híradások testi létünkről, lelki-szellemi életünkről. GPS-koordináták, ha úgy tetszik. De nem csupán a külső térből érkeznek, hanem a belsőből is. Külső és belső valóság, egyik a másikra vetül. És a befelé tartó utazás nem kevésbé érdekes. És ez a két ellentétes irányba haladó pálya egy pontból indul, és a végtelenben akár keresztezheti is egymást. A valóság béklyói elől nincs menekvés, legfeljebb interpretációs lehetősége van.

– Verseid olvasva sokszor úgy érzem, mintha egy (poszt)avantgárd színházi előadást néznék, színpadi megvilágításban tűnnek fel a glaciális részletek, a jégkorszak bejövetele, a vurstli káprázata, a [leg]belső tenger, a Tiszától Andromedáig hömpölygő Úrazúr, s ami mindvégig megnyerő, az a kimunkált szövegtest hideg harmóniája, a mű – a cizellált versek – hangulata, amely ebbe az általad tökéletesen megkomponált világba kalauzol.

Miért fontos számodra, hogy költői megnyilatkozásod mind poétikailag, mind formailag eltérjen az általánosan megszokott versnyelvtől?

– A nyelv az, amelyen belül újratereztünk, újrafogalmazódunk, meghúzzuk birtokunk határát az idegenségben. Pláne, ha írással foglalkozunk. Ki kell alakítani egy *különnyelvet*, amilyen a versnyelv is, ami csak a miénk, amit akár egy ritka dialektust, egyetlen ember beszél. Egyébként mindenki bír ilyennel, az is, aki csak ötszáz szót használ. Külön törvényei vannak attól függően, ki mihez nyúl, ki mit tart bevethetőnek, mit választ, milyen nyelvi rétegeket, mondattani szerkezeteket, mennyi archaizmust vagy szlenget. A költő, ahogy minden művész is, bizonyos értelemben hangember. A festő szignózza a képét. A költői nyelvek, ha úgy tetszik, sok kis szignóból állnak.

– *Nem véletlen említettem az imént a színházat, hiszen színházi kötődésed többértű. Drámaírással is foglalkozol, szövegeid alapján több színházban is készültek előadások. Ezek esetében viszont az történik, hogy az olvasó/néző egy lírai világba csöppen, a darabokat áthatja az intellektuális költészet atmoszférája. Nyilvánvaló, hogy a költészet és a színház is nagyon fontos szerepet játszik az életedben, gondoljunk csak Magrittesziget című, posztdramatikus verseket tartalmazó kötetedre. Hogyan működik alkotás közben ez a kölcsönhatás?*

– Van egy bizonyos, tulajdonképpen *bukott* rendezői és szerzői színházi praxisom, ami miatt minden helyszínben meglátom a színpadot, és a belépő személyekben a drámai karaktert. Saját monodrámámnak is nézője vagyok. Kinek nincs ilyen belső színháza? És ilyen belső színen játszódik a líra. És a versnek is van dramaturgiája.

– *Eddigi kulturális munkásságod tartva szem előtt, kijelenthető, hogy számodra a művészet se nem szórakozás, se nem szórakoztatás. Hogyan határoznád meg a művészet funkcióját és küldetését korunkban?*

– A lényege most is mindennek egyszerűen a „játék”. Irigylem a hangszeres előadókat, hisz amikor megszólaltatják a hangszerüket, azt mondják rájuk, hogy játszanak. A színészek esetében szintén. A rendező már nem játszik? Az énekes sem? Pedig hangszer a teste. Van az írói testnek is jelentősége, amint hordja a törékeny üvegkoponyát, vagy időtlen egy asztal fölé görnyed, áthatva szenvedéllyel, kétségbeeséssel...

– *Gyakran elhangzik a vád, hogy az írók egyre inkább csak egymásnak írnak, s valóban, mintha elfogynának a könyv olvasók. Kiadóvezetőként és művelődésszervezőként hogyan látod a helyzetet? Mit lehetne, illetve kellene tenni, hogy felkeltsük az érdeklődést az olvasás, azon belül is a kortárs írók műveinek olvasása iránt?*

– Az egyáltalán nem szégyen, ha az író olvas is. Az meg kimondottan dicséretes, ha olvassuk egymást is. Kevés az olvasó, aki csak olvas. Sok olvasó úgy olvas, hogy közben írói szerepbe helyezi magát. Más meg a regényhősébe... A világ utolsó könyvbemutatóját úgy képzelem el, hogy az este végén az egyetlen néző odalép az íróhoz, lenyűgözött, amit hallottam, mondja, és így folytatja: tudja, én is írogatok. Valójában a gyors, vizuális kommunikáció ma a menő, a könnyen emészthető, irányított, egyszerű szerkezetű információk, ahogyan

az egy fogyasztói társadalomban dukál, amelyben a fogyasztó célpont. Az író többnyire nem marketingmenedzser. A könyv pedig mégsem egészen kereskedelmi termék, bár ha nem lenne pénzben kifejezhető értéke, forgalmazni sem lehetne. Persze élnünk kell minden civilizációs vívmánnyal az olvasás tevékenységének fenntartásáért, és például előre gyártott képekkel (reklámmal) felhívni a figyelmet egy olyan tartalomra, amelynek megértéséhez belső képalkotási képességre van szükség. Az irodalmi szövegek olvasóhoz juttatása bonyolult mechanizmus, amelyben nyilván az alkotó tapasztalatára is szükség van, az ő elsődleges feladata ebben mégiscsak az olvasható tárgy szövegének létrehozása, gondolattal való feltöltése.

- Díjazásodkor az indoklásban (szinte) mindig elhangzik művelődésszervezői tevékenységed, amit a zentai Ifjúsági Művelődési Központban kezdtél, majd az Új Symposion főszerkesztőjeként és a Képes Ifjúság újságírójaként folytattál, hogy már több mint két évtizede szerkesztőként, kiadóként és fesztiválszervezőként a zEtna „magmatársaságához” tartozó irodalmárok útját egyengesd. A művelődésszervezői munka hátráltatja a költői, írói tevékenységet, vagy éppen fordítva, az állandó pezsgés a kollégák körében ihletően hat az alkotói munkára?

- Életemben összesen három és fél évet töltöttem főállású művelődésszervezőként. A többi passzióból történt, történik. Az emiatt megíratlan verseket nem sajnálom, sőt, ha kötetben nem is tudom kiadni őket, büszke is vagyok rájuk. Megérte elmulasztani őket. A zEtnás időszak háromszáz vulkán alatti beszélgetése, az irodalmi fesztivál eseményei ugyanannyi fontos találkozást is jelentenek író és olvasó, író és író, olvasó és olvasó között. Itt, a Bácskában ezeknek rangjuk van, és szeretjük megadni a módját. Nem megyünk el egymás mellett szó nélkül. Fromm után tudjuk, hogy a szerelem nem egyszerően ránk talál, hanem tenni kell érte, a közéletet, és ezen belül a művelődést is „csinálják”, nem pusztán véletlenek, hanem tudatos tevékenység is formálja.

- Bábel abrosza című kisprózád a következő felütéssel kezd: „Igazából egyetlen dologtól rettegek. Hogyha megöregszem, emlékezni kezdek.” Mi az elrettentő az emlékezés aktusában, és melyek azok az emlékek, amelyeket mindörökre a felejtés állapotába száműznél?

- Amikor ezt a mondatot írtam, nem igazán az öregedés foglalkoztatott, hanem a létélmény helyébe lépő szelektív emlékezet, hogy úgy teszünk, mintha éltünk volna. Persze olyan öregedő fazonokra is gondolhattam volna, mint amilyen lassan én vagyok, akik gyakorta újra akarják emlékezni az életüket, növekvő amnéziával és kényszeres hangsúlyeltolásokkal. Ismertem valakit, aki szülői háza udvarán megépítette a posztamenst saját mellszobrához. Olyan esetről is hallottam, hogy valaki felemeltette saját síremlékét, rendszeresen látogatta, takarította. Halottak napja táján aztán látta, minden sírra kerül virág, az emlékezés virágai, csak az övére nem. Furán, elhagyatottan festett az ünnepi temetőben. Vitt hát saját sírjára is koszorút. A feledésre pedig semmi szükség, amíg az emlékezet megbízhatatlan és felülírható. Ha kiiktatnánk belőle a nem kívánatos részleteket, úgy tűnik, nem történt velünk semmi bizonyos addigi

életünkben, mindentől elszakadva, gravitáció nélküli térben lebegünk. Az emlékezés hídja fényes, magas pontokra épül, de a híd lába a zavarosan kavargó folyó fenekén nyugszik. És van az a másik híd is, a fentinek a sötét vízben remegő tükörképe. Egyik történet – nevezzük úgy – a sikerekről, a másik pedig a fiaskóról szól. Ez az utóbbi sem kevésbé izgalmas, és ugyanannyira vagy tán még inkább rólunk szól.

Sándor Zoltán

Albrecht Dürer: A Szent Család (hidegtű, 21x18,1 cm, 1512–13)

BESZÉDES ISTVÁN 1961. szeptember 12-én született Zentán. 1986-tól 1989-ig művelődésszervező (Ifjúsági Művelődési Központ, Zenta), 1989-től 1991-ig az *Új Symposion* (Újvidék) főszerkesztője, 1991-től 2006-ig újságíró, újságszerkesztő (Hódmezővásárhelyen és Újvidéken), az 1999-ben induló, zentai székhelyű zEtna irodalmi portál (www.zetna.org) és könyvkiadó alapító-főszerkesztője. Napjainkig hét verseskötete (*Kívánja-e a pirosat?; Égvízi séta, déli tükör; Messziről Andromeda; Magritte-sziget; Beszédes István legszebb versei; Kokon; Vagy lenolaj*) és egy-egy dráma- (*Rozsdaszín*) és kispróza-kötete (*Napkitörés*) jelent meg. 1988-ban Sinkó-díjban, 1994-ben Móricz Zsigmond-, 2003-ban Benedek Elek-ösztöndíjban, 2011-ben József Attila-díjban, 2016-ban Herczeg János-díjban, 2018-ban Híd Irodalmi Díjban, 2021-ben pedig Szenteleky Kornél Irodalmi Díjban részesült. Szerbről és horvátból fordít. Zentán él.

SÁNDOR ZOLTÁN (1973) író, műfordító, publicista. Legutóbbi kötete: *Korunk lenyomata* (2020).

A színház üdv'hely és nem hordópódium

Tanoda/akadémia/főiskola/egyetem, 3. rész

„Együttműködését kívánok,
a közös kín demokráciáját!”
Harag György

KIVÉTELES figyelem, a korábbi rendező osztályok és Marton Endre végzőseinek jelenét és holnapját MGP (Molnár Gál Péter) a *Népszabadság*ban méltatta: „Van munkáikban valami zaklatott ritmus- és tempóérzék: elidegeníthetetlen sajátjuk a halvány ironia; vonzódás – még tragédiák esetében is – az ironikus dialektikus látás-láttatás módhoz. Ez a színházi raj nem a játékkonvenciók forogtatásával keresi a maga igazát, hanem a társadalom napi működését faggatja... E fiatal rendezők jelentős föllépését színházművészetünkben az állami irányítás is helyesen észlelte, és igyekezett pártolni munkájukat. Ennek legbiztatóbb jele, hogy e fiatal művészek közül többen kerülnek főrendezői, művészeti vezetői állásba, és így alkalmuk nyílik rá, hogy felelősek legyenek saját munkájukért, valamint hogy segíthessék egymás kibontakozását. Ez a »hatalomátvétel« természetesen nem valamiféle nemzedéki őrsegváltás a magyar színházművészetben. E fiatal rendezők nem pozícióéhes fiatal farkasok, hanem mesterek jó tanítványai, de abban az értelemben is, hogy a társadalmi elkötelezettséget, a művészi felelősségérzetet harcként fogják fel a lusta rutinnal, az időtől elmaradó tehetlenséggel” (*Színházi helyzet*, 1973. VI. 17).

Semmitmondás, a politika nyájbeszéde. Új generációt, öntudatos, hatalmat érdemlő ifjúságot!? Akiket azonmód „Fiatal művészeknek” nevez, de hát maguk mondják: még a szakmájukat se tudták. Főrendező? Művészeti vezetők huszonevesen? Álságos MGP helyzetjelentése azért is, mert a főiskolán a jó tanítványok „mestereit” belügyi jelentéseiben („Luzsnyánszkyként”) már évekkorábban, változatos jelzőkkel ódivatúként jellemezte. Ilyenképpen a pártos jövőmondásban a pedagógiai munka esztétikai iránya és a Mester minősített kvalitása közt diabetikus zavar mutatkozik. Még valamit. Amit főntebb idéztem, arra Karinthy Márton is hivatkozik. De MGP cikkéből egy passzust elhagyott, ami a rendezőhullámokra, a Sík Ferenc-, Sándor János-, Ruszt József-évjárat után a Székely, Babarczy, Iglódi, Zsámbéki vonalat követően a Marton-osztályra utalóan mondja. „Két legfontosabb vonása ennek a laza szálon egymáshoz kapcsolódó

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Hamlet, a magyar* (2020).

fiatal rendezőcsapatnak a fizikai cselekvések ironikus hálóján keresztül megteremtett színpadi élet és az időszerűségeket kutató önvizsgálat. Ritkán játszott klasszikusok is felkeltik a mához intézett szót. Anélkül, hogy kívülről erőszakolnánk a drámára szempontokat: belülről bontják ki az időszerűnek érzett gondolatokat." De: mi a Ma? Mi az, ami elmondható? „Mához intézett szó?” – felengzős semmitmondás.

ÖT ESZTENDŐ fél és évvégi színpadi mutatványait próbáljuk összegezni: ki mivel vizsgázott? Karinthy Márton könyvében előadások, jelenetek sora. Em-lítettük, Valló Péter a *Passió* mellett színre vitte a főiskolán Aiszkhülosz *Leláncolt Prométheuszát* (1972), amit már MGP a *Népszabadságban* méltatott: „nem a színpadi hatásokat modernizálta, csak a szöveg mához beszélő gondolatait erősítette föl, tette hallhatóvá” (1972. III. 12.). Egyhasábos cikkében Molnár a „mai gondolat” mivoltát egy szóval sem fedte fel, miként imént idézett, „mához intézett szóra” utaló cikkében sem. Valló *Az ügynök halálával* diplomás vizsgáját abszolválta 72 decemberében. Kornis Mihály Hampton *Emberbarát* című darabját jegyezte 1972 elején, majd Kaposváron a *Tartuffe* következett, címszereplő: Verebes István; „Élveteg, perverz Sztálint akartam, és nagyon jól megcsinálta” – mondja Kornis. Szolnokon, '73 telén Kertész Ákos *Makrójával* gyötrődött, aztán otthagytta a produkciót, ott a várost, és bevégezte rendezési ambícióját. Íróvá vajúdta magát, melyhez a főiskolai éveket is hasznosnak mondta. Ascher Tamás a *II. Richárd* egy jelenetét is rendezte, magasabb feladatként Euripidész *Alkétisz* című darabjával vizsgázott '72 tavaszán. Befejezésként pedig Kaposváron, az ősz végén Szép Ernő *Patikájából* a laposladányi emberi sorsok, pangó életék poétikus vízióját visszhangos elismeréssel elevenítette színházzá.

ILLÉS ISTVÁN harmadéven Lorca *Don Perlipin és Belisa szerelme a kertben* című „erotikus hallelujával” hétköznapi poeticában „üzent” az emberiségnek, miszerint a „pinánál nincs jobb”. Aztán következett a bal agyféltekés miskolci produkciója, amit elfelejtett említeni Karinthynek: 1972. november 7. alkalmából Illés egy kommunista giccset, L. Rahmanov *Viharos alkonyatát* utoljára prelegálta magyar színpadon. Amiben Major már 1945-ben parádézott, s 1970 őszén a Nemzeti még mindig ezzel az előadással vonta fényben Vlagyimir Iljics örökévalóságát. Illés diplomahitelesítő előadása is az Avas-alján következett, Csehov *Cseresnyéskertje*. Amelyről Demeter Imre könnyed dicsérettel azonmód látta az új világ ígéretét: Illés „nem engedi, hogy elsirassuk a meddő szépségeket, az értelmetlen életformát” (*FSzM*, 1973/15). Igen, érzelmek fosztott új világ következett, Illés sommásan egy mondattal elintézi miskolci úrhatnáságát: „sok aljasságot elkövettem”. Verebes István önéletírásában (*Tólig*) dermesztő légkörét idézi Illés miskolci színházának. Aminek valósága: szenvtelenül kiiktatott, leépített, nyugdíjazott embereket. Vezetőként az új magyar dráma ügye és Csehov-sorozata működésének érdemes fejezete. Illés maga sem értette, hogy később mi történt vele. Az, amit ő művelt másokkal. Ritkán, csak nagy önismertetes pillanatokban észleljük, az Igazság nemtője minden időben munkálja életünket. Illés később Győrben, majd Kecskeméten dolgozott, helyére 1994-ben

a színházi élet főispánja, Babarczy László diákját, Bal Józsefet ültette direktornak. Illés hétszínházra híresen ivott, s oly annyira leszázalékolta magát, hogy szakiskolában óraadóként végezte. 2006-ban elhunyt.

NAGY ANDRÁS LÁSZLÓ bukott előadását említi, miszerint Hegedüs Géza rábeszélésére Bessenyei György *A filozófus* című darabjára szánta magát. Amiről a tanár úr így vélekedett 64-es drámatörténetében: „már majdnem játszható komédia”. Az egy felvonásra húzott darab előadását pedig Hegedüs már „igazán vidám játékként” méltatta (FSzM, 1972/2). Nagy András László Darvas József *Részeg esőjével* Debrecenben mestervizsgázott 1973 tavaszán. Már előtte dolgozott a Csokonai Színházban (Dzsagarov: *Az ügyész*, 1972), s a társulat ismeretében jól osztott szerepet. A Nemzeti 1964 elején Kazimir Károly (mv) rendezésében mutatta be a Darvas-regény dramatizálását, s mint Márkus Béla elemzéséből kitűnik, rekviemjét az író átdolgozta, tisztította a dráma sodrását (*Hajdú-Bihar megyei Napló*, 1973. IV. 15.), Nagy András pedig „hatásos történelmi tablókat” szervezett előadássá, írja Márkus, ami hibádzik: gyöngül a második rész, fölösleges jelenetek is nehezítik, a koridéző mozgalmi dalok pedig haloványan élnek a színpadon. Mondhatjuk: Nagy tudta a politikai úzust; kevésbé azzal, hogy az Írószövetség elnökének darabjával intézte szakmai exámenjét, inkább pártszerűen önpiszkoló nyilatkozatával. Munkája során megvilágosodott előtte: „nem »utolsó csatlós« volt az ország, hanem »első«” (*Napló*, 1973. IV. 5.). Rákosi elvtárs is így gondolta és mondta volt. Molnár Gál fölénytíljét most hanyagolva, a kaposvári előadásokhoz felérő ámulattal fogadta kegyébe Darvas drámáját és ifjú rendezőjét: „különösen az ellenforradalom köré csomózódó, fájdalmasan szókimondó része megrendítő előadásra adott alkalmat”. Így hát: „Kitűnő” rendezés, mely „gyönyörű színházi pillanat. Gyönyörű társadalmi pillanat” (*Népszabadság*, 1973. IV. 18.).

Rendezői életére visszatekintve Nagy András László nem részletezte a szakmával és politikával elegy tévelygéseit, melynek sorozata 90 után kivezette őt a színházi világból, s már az orvosi hetilap szerkesztőjeként vallott egykori diáktársának (2014-ben elhunyt). Feltűnő, szava sincs munkásságának nyíregyházi fejezetéről, és sikeres pillanatát kiejti keserűen tárgyyszerű emlékezéséből. Noha a *Segítsd a királyt!* erős, hatásos színre állítása a színház ünnepelt eseményévé nemesedett (1984). Avagy kérdés: Ratkó József szellemtársaságát is hasonlító tévedésnek vélte, mint a Nemzetibe való szerződését 1973 őszén?

MECZNER JÁNOS sorolja, mindenféle stílusban tájékozódott. Egri Istvántól Tovsztozonovig számos mester körében inaskodott; a Nemzetiben Major és Marton mellett, továbbá Ádám Ottó, Kerényi Imre és Horvai István stílusát is megismerhette. Különös, vizsgáiról szót se ejt. 1972 telén Molière *Kényeskedő*kjével lépett tanárai elé, majd tavaszon a dramaturghallgató Schwajda György *Palamedes* című egyfelvonásosát segítette színre. Egykori színi újságból tudjuk, Cserhalmi Imre, a *Népszabadság* munkatársának *Eszter* című, kortársi történetével érdemelt mesterlevelet Győrben '73 tavaszán. A *Népszabadság*, a *Film Színház Muzsika* és a helyi lap, a *Kisalföld* is dicsérte munkáját. Már úgy dolgozott,

hogy tudta szerződtetését: „Én nem kívánok a diplomám és az előadás sikerén kívül mást, minthogy meglegyem helyemet a győri Kisfaludy Színház kollektívájában” (*Kisalföld*, 1973. V. 10.). Tartósan megtalálta. 1978 októberében Meczner rendezte Illyés Gyulának az alkalomra átdolgozott *Fáklyalángját*, az új győri színházépület avatásának ünnepi bemutatóját. A Cserhalmi Imre igazgatta teátrumban főrendezővé emelkedett (1975), mégis Karinthynak így summázta indulását: „Évekre volt szükségem, mire elhittem, hogy jogosan kaptam diplomát.” Ide illik Maklár Zoltán gyakran idézett bon mot-ja, miszerint egy fiatal színházinak mondta: „Jó, hogy főrendező vagy, de mikor leszel rendező?” 1980–1989 között Meczner a Népszínház tagja, majd az Arany János Színház igazgatója, és nyugdíjazásáig a Budapesti Bábszínházat vezette. Valamikori társai elismerő meglepetéssel mondták róla: nem gondolták volna...! – tiszteelve színházszervezői erejüket. Becsüléssel említem: 1999 tavaszán Debrecenből Lengyel Györgyöt invitáltam, egykori sikerét, Szabó Magda ókúti-epozsát rendezze újra a Nemzetiben. A Csokonai Színház-beli nyúgei miatt Lengyel nem vállalhatta, így hívásunkra Meczner János állította színre a *Régimódi történetet*. Bolydult, posztó-modern stíldiktátumos, szerző- és darabfelforgató időket éltünk már akkor is, de Meczner nem akart „üzenni”; Szabó Magdához hív, a szerző örömeiben, a színészek becsülésében nyugodt munkahangulatban elevenítette meg a cíviskrónikát.

GÁLL ERNŐ már másodévesként, '70 áprilisában Váradon dolgozott, Zorin *Varsói melódiáját* vitte színre, majd '73 februárjában a Románia-szerte sokat játszott, Baranga *Miniszter, a barátom* című vígjátékát jegyezte. Diplomásan, Szókével ellentétben, „apostoli” érzésekkel hazatért Nagyváradra, ahol keveset időzött. Megkésetten már gyanította hibáját: „nagy mellénnyel” kezelte a társulatot. Nem említi, de rendezett egy jelentéktelen román darabot, továbbá a *Liliumfit* és társban O' Neill *Egy igazi urát*. Két év múltán Temesvárra szerződött, ahol Marin Sorescu *Ősanya*, más fordításban *Anyáöl* című monodrámáját állította színre 1976 novemberében. Áttelepedett, a pécsi színház fogadta, s mint okolja, Sík Ferenc stílusát nem állhatta, elhagyta Pécsét, vele a színházi életet is, és a Magyar Rádió rendezőjeként évtizedeken át boldog nyugalomban dolgozott. Vallomásán átüt némi önismereti zavar. Gáll a maga módján úgy dolgozhatott, ahogy elgondolta. Amiben hibádzott, azt Sík főrendezőként a bemutató előtt javíthatta. Színészete után Gáll rendezőként is elsorvadt a sikerhiányban. A pécsi Nemzeti erős színház volt, Sík mellett Paál Istvánnal vagy Czímer József dramaturggal is tartani kellett a tempót. Ha nem is említi, vélhetjük: Gállt már Nagyváradon nyomaszthatta Szabó József rendező, aki szellemi-erkölcsi tartást jelentett „Szigligeti házában” (Ady). Szabó például Páskándi abszurdoidját, *A bosszúálló kapust*, Madách *Tragédiáját* egy oratórikus misztériumba keretezett újító gondolattal hatásosan vitte színre, miként Bálint Tibor *Sánta angyalok ut-cájának* dramatizálását Kolozsváron. Sík pedig Shakespeare (*Titus Andronicus*), Hernádi Gyula (*Falanszter*), Illyés darabjainak (*Dupla vagy semmi*) szuggesztív pécsi előadásai mellett, a gyulai Várszínház művészeti vezetőjeként Kodály és

Bartók jegyében szellemi műhelyt teremtett. Alighanem Gáll egyedül szeretett volna legény lenni teátrumában. Világlátása mellett honismereti zavarára utal, amint Harag György munkásságát értelmezte. Azt mondja Karinthynek: Harag kiment Angliába, s hazatérve „teljesen megváltozva, újjászületve, gazdagodva jött haza”.

Súlyos tévedés. Évtizedes, sorozatos bukás és pokoljárás ébresztette Haragot a folytonosan nyugtalan, önkritikus, kutató küzdelemre. Kísértette őt persze sok élmény, moszkvai előadások (1955), s a szűk egy hónapos angliai út is, de ő újjá szenvedte magát – a haláltábornot megjárt emlékekkel az újkori román lágeréletben. Egyébiránt Harag 1975-ben járt Londonban, előtte már az erdélyi színjátszást ébresztő előadásai születtek: *Özönvíz előtt*, *Szerelem*, *Tornyot választok*, *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, *Fekete macska*, *Az ember tragédiája*. Mindannyi fényjelző előadás az erdélyi és nemzeti színjátszásunk történetében is. Gáll gondolkodása hasonlatos némely társának zavarához; a stílusimport, s egyéb trükk-hozományok semmit se érnek, ha az alkotó a művet a maga poklában nem hevíti személyessé. Harag kivételes európai művész volt; az egyetemes és a nemzeti-kisebbségi lét kérdéseit sűrítette színpadi (Sütő, Székely János, Gorkij, Csehov, Móricz műveinek) látomásába, s művészete a modern magyar színjátszás korszakos fejezetévé magasodott. A szenvedést nem lehet megúszni, mondta Harag, mondta ezt megannyiszor folytonos újrakezdéseinek nyugtalanságában. Egyébiránt Gáll Ernő se a 94-es *Színházművészeti Lexikonban*, sem a romániai *A hét Színjátzó személyek* című színi névgyűjteményében (1982) nem szerepel.

SZÓKE ISTVÁN-ról részletesebben is. Harmadéven a *Leonce és Lénát* rendezte a főiskolán. '72 tavaszán Kleist *Amphitryon*-ját állította színre Marosvásárhelyen, de előtte már a főiskolán is színpadra állította. A modernkedés Vas utcai mámorát is jellemzi Ascher Tamás emléke: „Egy próbán bent volt Mityu [Kornis], aki utálta Szőkét, jött hozzám, hogy te, ez fantasztikus, nagyon jól csinált a Szőke! Azt mondtam, tényleg, ez egy beckett-i hangütés. Úgy rángatja Amphitryon egy hosszú kötélén a szolgáját, Sosiast, ahogy Pozzo a Luckyt a Godot-ban. Ez igen, ez már valami! Erre mint igazi művészi élményre emlékszem. Azt éreztem, hogy itt valaki közölünk már tud rendezni!” Ha így történt, évtizedek távolából úgy tűnik: a martoni ifjak a gyermeki modernkedés gőzében izzasztották magukat. Meglehet, hasonló importképekről számolt be apjának Karinthy Márton is, aki rémlátással vizionálta a hazai színház jövőjét. Szőke István nem tért vissza szülőföldjére. Tompa mestertől tudom, a vásárhelyi *Amphitryon* után útravalóként kérte-tanácsolta Szőkének: „Ne blamálj, fiúka!” Kaposváron szovjet darabban, Katajev *A műveltség netovábbja* című vígjátékával diplomázott '73 tavaszán. Itt kezdte színházi életét is, lobbanékony, fülledt erotikából ihletett instrukciós természete, munka-örülete többeket megragadott, mások megfogadták: vele soha többet! A *Piros bugyelláris* kifordítom-befordítom népszínművel védjegyezte magát. Verebes István emlékiratában jellemezte: Szőkének az intenzív jelenlét a hangerőfokozást jelentette (*Tólig*). Társai szerint: volt

egy jó évtizede. Túlméretezett dicséret, pontosabban: a korszakolás látatlanból vétetett. A Székely–Zsámbéki időszak elején a Nemzetiben vendégként a *Csapodár madárkát* rendezte (1979. január). Riasztó emlék: Koltai Róbert folytonosan üvöltött, Sinkovitsot akarta lejátszani, aki pedig bájos komédiásként disputált, de gesztusait görcsös kényszer is vezette, ami a rendező instrukcióinak torzított visszfényeként haloványra betegítette a reneszánsz komédiát. Sinkovitsnak ördögörcse lett Szőke, majd Székely–Zsámbéki Nemzetije is, s a Lipótmezőre menekült. Szőke jó időre elmaradt a Nemzetiből, de minősíti, hogy a Zsámbéki és Székely 82 után már nem hívta dolgozni a Katona József Színházba. Miskolcra gyakran utaztam, mert Csiszár Imre munkáiról szívesen tudósítottam. Egy alkalommal Szőke István dolgos délelőttjére is kedvem támadt. A színház ugyan nem titkos művészet, de Szőke annak tekintette. Sokat látott hírlapíróként meredten ámultam a próbán: rendező úr üvöltözött, fejéhez kapkodott és felszaladgált a színpadra, ahol előmutogatott színészeinek. S amikor intenzív alkotói mámore tetőzni látszott, hirtelen elrikkantotta magát: hagyd el a próbát! Semmi sértődés, távoztam, majd utólag a büfében a színészek, kik mosollyal, kik meggyötörten közölték: rendező úr még úgyabbul, cifrábban hevítette az alkotói légkört. Tüzes hajlamát más alkalommal, másként én is megélhettem. Egy miskolci előadás után kérte, utazhasson velünk Pestre. Hátral ültünk, futott a kocsi a késő éjszakában, beszélgettünk, vitatkoztunk, s egyszer csak érzem: Szőke úr combomat kezdé szorongatni. Csapodár egy madárka gondolám, s karját visszatoltam ennen magához, aztán ismét próbálkozott, de repetás izgalmát újra lehűtöttem.

Csaknem egy évtized múlva, 1991 áprilisában találkoztunk – a Nemzeti Színházban. Abban az 1990/91-es évadban Csiszár Imre irányításában Tersánszky *A kegyelmes asszony portréja* című darabjára készült, a premiert február 22-ére hirdették. A főpróba hetére annyira tajtékosodott a hangulat, hogy a színészek közölték: nem hajlandók játszani! A díszlet és a jelmez is elkészült, de a bemutató elmaradt, több mint ötmillió forint nélküle repült ki a Várszínház ablakán. Ha a társulat és a rendező között a bizalom megszakad, a bukás garantált. Itt több történt. Az is egy változat persze, hogy a színészek elhatározzák, ha rendezőjük ellenében is, megmentik az előadást. De most a művészek szeizmográfja a tűrhetetlenig lendült. Szőkét az új évadhoz érvényes szerződés kötötte, találkozásunk alkalmával már mondta is terveit. De érdekelt a köz vélekedése. A Nemzeti színészeitől egyenként, négy szemközt megkérdeztem: hajlandóak-e újra Szőke Istvánnal dolgozni? Senki nem óhajtott. Idősek és fiatalok, csaknem félszázan, népfrontos egységben közölték: NEM! Szőkével tudattam: s mint-hogy szerződése még egy évig a Nemzetihez kötötte, fizetését folyósítottuk, de munkáját nem igényeltük. Olcsóbb megoldás, mintha újra rászabadítottuk volna a Nemzeti társulatára.

Nem beszélem el a történetét, ha Karinthy Márton könyvében Szőke nem szólít meg. Főiskolás éveire utalóan fölényesen nyilatkozta: „A Nemzetiben akkor sem lehetett normális színházat csinálni, ahogy ma sem lehet, és kérdés,

a mi életünkben lehet-e egyáltalán.” Hosszan tűnődhetnénk Szőke István ezredfordulós Nemzeti-axiómáján, de csak röviden! Mert: Szőke István véleménye érvénytelen a Nemzeti ügyében. A társulat által egyhangúan elutasított rendező, aki a „normalitást” igényli, miközben személye az abnormitást képviselte és gyakorolta. Az abnormitás: öngerjesztett háborodottság, trágár üvöltözés, mániás erőszakosság, mint az alkotófolyamat hullámhossza. A színház ugyanis: „emberkertészet” (J. L. Barrault). Szellemi szerveződés is tehát, s ha egy társulat nem óhajt valakivel együttműködni, akkor a közösséget menteni muszáj a kényszerből. Mert a színház vége, ha a társulat kezd maga mentésébe.

Egyébiránt Szőke zavara más likakból is előbugyog. 1973-as ittmaradását így okolta: „otthon a szakmai élet kilátástalan volt, '89-ben kellett eljönnie, hogy ez megváltozzon”. Tény: Romániában a zsarnokság egyre tébolyosabban gyötörte az embereket, a románoknál is elvakultabban a magyarokat, zsidókat, s minden kisebbséget. Talány, vajon Szőke önigazolása okán nem akarja tudni, hogy éppen ezidőben (1972-73) kezdődött Harag Györgynek az egész erdélyi színházi életet megmozdító korszaka? De a Vásárhelyen végzett Kincses Elemér munkásságát se feledjük, s a Bukarestben diákoskodott Penciulescu-tanítvány, a Tragédia-jelenetekkel diplomázott Seprődi Kiss Attila Caragiale, Sütő, Bródy-előadásai Sepsiszentgyörgyön jelentettek eseményt. A nyolcvanas években pedig a szintén Bukarestben képzett Tompa Gábor Kolozsváron Bulgakov, Blaga, Mrożek, Sütő-rendezéseivel átbújt a tű fokán. '86 tavaszán már a nagybeteg Ruttkai Éva a hazai hivatalossággal segítette volna Tompa áttelepedését, aki végül maradt. Mert a formátum még a maga rettenetközegében is átküzdheti magát. Más kérdés, hogy Tompa Gábor Harag kutatólázát, a magyar dráma megújításának gondolatát semmibe vette, nem folytatta, s éppen Kolozsváron... Súlyosan téved Szőke, amikor azt állítja: a színház ellenzéki terep. Demokráciában? Valami kondukátoros tévképzetben élt 1990 után is. Azóta se egyedüli profétaként. Színházi élet, pártokra szakadozottan, mint a parlamentben? Avagy másként: az egyik város polgármestere kormányközeli, a másik ellenzéki. Mindkettő városában színház működik, mármint ha a rendező egyikben és a másikban is dolgozik, akkor egyszer így, másszor úgy hangolja az előadást, hogy provokálja a nagyjérdeműt? Mert egy vidéki színház elsősorban a városé és a régióé. Avagy egy konzervatív város nézőit a baloldali kormány ellen bujtogassa színpadi „üzenetével” az állam, mindannyiunk pénzéből. Képtelenség. A katartikus érzésnek nincs pártos irányultsága. A színház a pártatlanná avatás szent helye, az estéli gyülekezet lelki-szellemi otthona. Szőke persze budapesti Katona József Színházul beszélt.

Egy Nemzeti Színháznak nevében a hivatása: szellemi összefogó szolgálatra kötelezett. Avagy a Nemzetinek esténként a kormány ellen kellene mozgósítani?! A nyugati alapítványi újproletár társaságoknak tetszön, persze. Akkor modern és független? Abszurdoid, agitatív észjárás. Szerepzavar. Ugyanis demokráciában a színház nem rendszerdöntető feladatra szerződik a társadalommal.

A Nemzeti irodalmi tanácsadójaként írta Páskándi Géza: „A színház a demokrácia igaz iskolája! Miféle demokrácia lesz az, ahol csakis az utca az új és régi hordószónoklatai, a közvélemény hangzavara jelenti ennek iskoláját, de például a színház nem! Színházellenes demokrácia? Az ilyen csak ab ovo kultúraellenes demokrácia lehet, ami ugyanoda lyukad ki, ahova az ősbolsevik vagy a fasiszta uralom” (*Száműzött szavak temploma*). Azt is írja Páskándi, amely színház, ha a magyar nyelv veszélyeztetésére nem ébred rá, annak a színháznak a lelke halott! S még valamit, hivatása: a lelkek gyógyítása, az elmék kondicionálása is. Tekintsünk az antik időkre: Aszklépiosz orvoslásának gyógyföldjére gondoljunk; Epidauros a görögség ősi helye, vizébe mártózni, gyógyulni jártak az emberek. A napi merítkezés után szórakozni is vágytak, ezért építettek a fürdő mellé amfiteátrumot, színházat. Ahol Szophoklészől Arisztophanészig változatos hangoltságban a testi bajokban az emberek lelküket fürdethették. Ihletten írta Devecseri Gábor: „...kik színházba jártak alatta sorban, / meggyógyultak, vagy nem, ez üdv-helyen, / könnyet ejtettek régibb verseken, / csevegtek és vitáztak és daloltak...” (*Epidauroszi tücskök szóljatok*).

Manapság más a programos módi: a színház folytonos harcban álljon a polgári kormánnyal, de az anyagi támogatás persze kötelező. Jöhet a pótsegély is, ha bestiális a hangulat és elművészkedtek a költségvetést, mint az Eszenyi-féle Vígszínházban. Üzenetmániás pártpropagandistaként a lelkeket nem lehet művelni. És béke nincs a társulatban sem. Am az önhittség ájerében pácolódni intézményesen is leépülés, aminek jele: a költségvetési szabadosság számonkérése is a sértődés, a háborgás oka. Ahogy az „Egyetem” augiászi állapotában is a Vas utcai követelmények pontja. Koltai Lajos jó évtizede készült portréfilmjében döbbenően nézi az Ódry-kulissza világát: micsoda rendetlenség, mocskok!... Intézményes jellemrajz... Mit kíván a Vas utcai köztársaság?... Amorális szabadosság, ami persze már nem az örök nyugalomba menekült Szőke István zavara, hanem az előjogi öntudat diktátuma. Buggyant és veszélyes terep, akár a mofetta Szőke István szülőföldjén: ha beleülsz, gyógyulhatsz is, de ha föléhajsz, a kénköves lég megölhet.

Amikor Karinthy Márton társaival tanakodott, a kérdés így hangzott: a „nagy generációt” reprezentálták-e? Volt, aki egy farokmaradványnak nevezte magukat, Ascher szerint véletlenszerűen összeverődött társaság voltak. Részben igaz, másfelől a virtuális garancialevél valamennyiüket kísérte. Ki kinek a kije, és aztán ki a mentora. Közösséggé ezért sem érlelődhettek. És nem azért, mert Kornisnak évtizedek múltán is fájó emlék, hogy Szőkével összeugrott, s társai nem védték meg. A kötőanyag hiányzott: műveltség, tájékozódás, művészi elszántság, tehetség dolgában sokban különböztek. Többségük foglalkozásnak tekintette a rendezést, s nem hivatásnak. Valójában nem érdekelték egymást, amit igazol, hogy a főiskola utáni években már csak hallomásból értesültek arról, ki hol s mint él, dolgozik, és mit rendezett.

ROMHÁNYI LÁSZLÓ a főiskolán Brecht *Rettegés a harmadik birodalomban* című darabjával is vizsgáztott, amit Marton Endre 1958 őszén a Nemzetiben

már színre vitt. Székely Gábor szolnoki színházában pedig Katajev *A kör négy-szögesítése* című vígjátékával diplomázott (1973). Rá emlékezve, társai elintézték Thália-beli segédrendezőségével, holott többször önállóan is dolgozott Kazimir színházában. Ascher pedzette, régi darabok játszókedvét Romhányi Egerben az Agria játékszínben felmelegítette. Az *András kovács királysága* (1975): ízléses, jó hangulatú színházi estéről szoltak a beszámolólok, s magam is így láttam. Bessenyei, Agárdi, Szemes Mari és társai voltak olyan személyiségek, hogy Köves István átdolgozásában Bródy-Tolcsvai dalaival is „időszerűsítve” Szentés Regináld játékát mértékletes jókedvvel hitelesítették. A következő években egyre vizesedett, vértelenedett a bikás nedű, végül Romhányit leváltották Egerben. Helyébe Valló Pétert avatták művészeti vezetővé. Romhányi pedig egy várral odébb állt, 1979-ben Diósgyőrön egy nyáron át táncolt. Botrányos Madách-előadása (*Férfi és nő*) vár-(rom)-játéknak minősült. A miskolci vezetés azonmód eltávolította. Ám a magosban Romhányi titkos-országos várkapitányi rangot viselhetett, mert 1982-ben felbukkant Kőszegen, ahol Páskándi-darabbal kezdett (*Az ígéret ostroma*), s még évekig folytatta. Romhányinak a várjáték volt a hitbizománya... – miközben Magyar Színkörében a magyar darabokat blamált. Áradt a nivótlanság; az előadások gyakran elmaradtak az Almási téri művelődési házban és a Kossuth Klubban. Hasonlóan folytatta a Berecz János avatta Jurta Színházban is; bővliban mérte a hazai drámát. Hírére Sütő András és Ratkó József megtiltotta bemutatóját. Pökhendien viselkedett színészeivel, nem fizetett, ígéretet. Honnan volt hitbizománya? Páskándi Géza idézett egy találkozójukat, amiből orrintotta: a miniszterelnök-helyettes, Marjai József embere, mert találkozásuk alkalmával némi sörök oldottságában Romhányi örökösen rá hivatkozott. Marjai pedig tudottan a moszkovita vonalat (is) vitte, így a KGB emberének is gyanították. Akkor persze már nem lehetett tudni, hogy Kádár köréből ki hova dolgozik; dialektikusan két irányba – keletre és nyugatra – szinte bizonyosan.

Alávaló antiszemita, közbűntényes, belügyes szuka vonala 1990 után megvilágította: Romhányi rongyemberré, börtöntöltelékké silányult. Diáktársai egyhangúan állították: egykor semmi jel nem mutatott pokolba vezető holnapjába. De hát jelentő fontoskodását maga említette társainak!...? Mint utólag kiderült: Romhányi a szervezők megbízásából a Jurta tanácskozások beszédeit rögzítette, amit a szolgálatoknak is átadott. Amikor Bíró Zoltántól megkaptam, a máig közre nem adott Erdély-tanácskozás anyagából (a II. 1988. március 26-ai) felszólalásom másolatát, kiderült: Romhányi cenzúrázott, mert az Aczél Györgyre utaló tényeket és mondatokat a szalagról letörölte(tte), amik nem szerepeltek a gépelt példányban.

UTÓLAG ismerve az élet-utakat, mondhatjuk: a Marton-osztály java az önszigoros pokoljárás alól mentesítette magát. Ahogy Lorca írta: a színház egy nemzet, egy társadalom kondíciójának légsúlymérője. Nem publicisztikai értelemben s nem abban a szellemben, ahogy a Színművészeti Egyetem vezetése áldozatos rendetlenségével kormánybuktató belterjes kócerájá züllesztette az

intézményt. Elég sajnós, hogy Ascher Tamás, aki rangos életművel igazolta művészi életét, rektorként, tanügyi felelősként nem bizonyította, a Színház: a színek háza. Noha kilencven fordulóján úgy látta, hogy a színház csöndesítheti társadalmi hangját. Feledhetetlen ihletett szakralitás, ahogyan Ascher rendezte például a *Három nővér* alakjait, amint ámulnak a bűgőcsiga felett. Felelősként hasonló ígézet és bűvölet kívántatik ahhoz is, hogy rektorként a készülődő ifjakat elbűvölje az Intézmény működése s benn a Hivatás értelme. Ebben a szellemben illett volna a tanári kart és tanmenetet az egyetem működését is szervezni és kialakítani. Vagyis sok irányban ihletett, képzett tanári karral. Tudományos minősítések áradtak, de hol vannak a művek, a színház múltját, hivatását, az alkotói gondolatokat összegző munkák? Mint múlt az idő, a Főiskola/Egyetem egytálételes menükonyhává sorvadt. S hogy Ascher vénségében Vidnyánszky Attila lélektanáról bölcsködik, az már méltatlan és szánandó hadművelet. Tanúként Ascher keserves, dosztojevszkiji mélységben nemzedéki tanulsággal is, inkább elbeszélhetné mintatanára, Babarczy László leépülését, hatalommániájába sorvadt életét.

(Karinthy Márton könyvének zárófejezetében az Ódry Színpad telefonfülkéjének falára vésett gúnyrajz állt: az elődök, a tanárok nemzedéke „Ádám Ottó, Vámos László, Szinetár Miklós, Kazimír Károly, Várkonyi Zoltán, aláírva a nevük, úgy vonultak, mint pincebogarak, összekapaszkodva a szakadék felé, a semmibe”. Lám, az élcrajon Major Tamás mentességet élvezett! De hogy, s hova vonulnak az utódok? A tanítványok? Babarczy László évtizedeken át működő eloetemuült diktátorsága mint egyetemes emberi és szakmai minta volna? Amitől ifjan még viszolygott, Major Tamás 45 utáni diktátumos politikai működése, mint előzmény, karikatúrásan beteljesedett Babarczy életében is.)

A HATVANYOLCBAN VÉGZETT ÉS INDULT nemzedék sem lett külön, mint mestereik voltak. Ha állna most is a telefonfülke, újabb karikatúrás freskó illene oldalára. Hátra tekintve úgy is mondhatjuk: az új nemzedék Nemzeti Színházbeli négy esztendejében (1978–1982) Katona, Madách, Vörösmarty műveinek új láttatásával meg se próbálkozott. Azaz: Marton, Major rendezései fölött új hangoltságú, korszakos (?) értelmezésekre nem vállalkoztak. Potomság, hogy a Katona József Színház Zsámbéki–Ascher-nemzedéke nem feszült a *Bánk bán*nak, persze nem a Mohácsi-féle tálalás hiányzott. Azt mondta Illés István: harminc éven át Zsámbéki csak jót rendezhetett. Ascher és Székely hasonlóképp. Ebben a falkasajtó is felelős; a Színháztól a tévé magazinjáig és az *ÉS*-ig és díjosztásig oly hangosan verte a tam-tamot, hogy az ünnepeltek is belerévttek halhatatlanságukba. MGP, Koltai Tamás hazai, Mihályi Gábor angol és francia nyelven exportált cikkeiben a középserű előadások is gyakran teóriás érvekkel halhatatlanultak. Észre se vették, a dicséretetk elfárasztották, elgyöngítették a kaposvári különítményt. Másként, mint a régiek, de külföldi, megmértetett darabok előadásával, biztonságos-sikeretk produkciókkal könnyebb volt népszerűséget és rangot tartani, mint már sokszor színpadra jutott hazai klasszikusokkal viaskodni. Avagy ismeretlen magyar művekkel kockáztatni a folyton vastapsot

ünneplést. Kockázatás, kísérletezés alól önfelmentetten? Nem növesztették magukat, hanem a tetőt húzták maguk fölé.

„Mindenféle színház lehet jó” – mondja Ascher. Ebben a jelben A *Lócsiszár* ősbemutatóját, Németh László, Weöres darabjait színpadra vállaló Zsámbéki egy *Bánk* előadásával is rangját erősítette volna. Amint Székely Gábor is hamar megállt Füst Milánnal, a *Negyedik Henrik királyt* már nem illesztette repertoárjába. Páskándi Géza a színpadi stílus megannyi árnyalatát virtuózan tudta, ezért ne vicceljünk már, hogy ő nem érdemesült volna a Katona József Színház repertoárjába? Avagy nehezebb lecke, ha a *Patikával* színházat kezdett Ascher például Szép Ernő „gyönyörű mesepoémáját” (Ady) az *Egyszeri királyfit* is életre támasztja? Kismesterek a nagynak is feszülhettek volna évtizedek áramlásában egyszer, de a *Csongorral* vagy a *Tragédiával* is megküzdeni! Tanárságukban rendezőként is példával szolgálva. Szerves gondolkodás, a sokféleség helyett a diktátumos egyféleséget tenyésztették a főiskolán. Ami aztán már pedagógiai züllöttség jele is, hogy 2020 őszén szervezték, bujtogatták a diákokat. Kállai Ferenc képét ismételve: beszélni nem tudó, a nyelv árnyalatait nem ismerő színészproletárok ágáltak a Vas utcában, s az intézmény 155 éves múltját hirdető táblával játszottak lumpenforradalmat. A 20-as ősz, melyen nem húzhattak lapot huszonegyre – sajátos fejezete a Tanoda/Akadémia/Főiskola/Egyetem másfél századának.

(A francia színházi képzés nagymúltú intézményében, az 1784-ben, a királyság felügyeletében alapított párizsi Conservatoire-ban rendezőket nem képeznek. Színészeket, színházi embereket tanítanak, s oly széles és mély teroszerúséggel, hogy idővel az alkalmas színész rendezővé nőhet. Avagy egy-egy színi közösség kiműveli-neveli magából azt a személyt, aki őket művészi igényvel és konoksággal összehangolja, s előadásokra készíti. De figyelem: ha megnézzük a francia színi diákok vizsgaanyagát, a nagy klasszikusok Racine, Corneille, Molière mellett Victor Hugótól Musset-ig és tovább Sardou, Jarry, Anouilh, Sartre darabjai a holnap francia színészeinek repertoárjában szerepelnek. Vagyis: a stílusok és korok változatosságát megtanulják. Amikor alapoznak a múlttal, már képzeletük működhethet stílusok újkori alakzatában. Copeau, Jouvet, Jean Vilar: a francia színháziaik addig elvetett vagy gyakran játszott hazai drámák megújító értelmezésében teremtettek 20. századi stílusokat, iskolákat.

Főiskolások, egyetemisták a Vas utcában, ugyan mikor játszották Bornemisza Elektráját az Ódry Színpadon? Utolsó dátumként 1965-re emlékszem. De akkor is Móricz átdolgozásban. Noha az alapos dramaturgiai elemzést elmulasztotta Hegedüs Géza, mert Bornemisza rusztikus nyelve erősebben, és hívebben élteti a tragédiát, mint a Móricz oldotta változat („jó érzékkel, szöveg és cselekmény iránt tisztelettel alkalmazta a modern színházművészet igényeihez” – így Hegedüs blablája). Valójában: a húzások, főként a darabzárásként a Mester szavainak herélése Bornemisza politikai gondolatának élét is veszejt. Kérdés továbbá: Kisfaludy játékosságát tanulták-e az Uránia-házban? Vörösmarty, Tamási, Illyés Gyula nyelvi erejét megéreztek-e a iskolai pódiumon? Nincs nyoma, amint annak se, hogy ma volna egyetemet végzett fiatal, aki a Szózatot, egy Ady, Babits, Vas István, Nagy László verset okos szuggesztivitással el tudna mondani. Arcpirító,

hogy a Nemzeti akadémiaján is tanult Fullajtár Andrea a mai diákok körében a Nemzeti dalt elektronikus tábláról akadozva olvasta. Avagy tekintsük színjátéknak, azaz: a provokáció bájos-bajos változatának?)

KARINTHY MÁRTON főiskolás éveiben maga is írt egy Magyarok Párizsban című jelenetet, aztán vizsgán színre vitte Shaw *A sors embere* című játékát, Csehov *Háztűnézőjét* majd Krúdy *Kárpáti kalandját*, végül Szolnokon Shaw *Szent Johannájával* a kritikák szerint is dicséretesen diplomázott (1972. szeptember). Még főiskolásként, 1973 tavaszán a dramaturg osztály hallgatójának, Juhász Istvánnak *Kismutatók* című játékát emelte az Ódry színpadára, Pécsen pedig operakalandorként a *Parasztbecsülettel* szolgált. Indulásként Békéscsaba következett. 1974 márciusában Tamási Áron *Boldog nyárfalevél* című játékát rendezte. Apja szerint: „A darab elég gyöngye, hülyeség, bárgyúság. De az előadás ügyes és kedves, a körülményeket tekintve” (*Napló*, 3. 1974. III. 3.). Karinthy Ferenc türelmetlenül vélekedett; új darabjának (*Hosszú weekend*) hűvös fogadtatása s utilázasként ausztráliai kalandjának terve izgatta; atyai illemből, nyűgös kénytelenséggel kocsizott Csabára, a példázatjátékot érteni sem akarta. Fia több mint ügyesen, elegánsan rendezte, megértette, s tavaszi-költői játékosággá formálta a hűségpróbás, álarcos szerelmi történetet. Karinthy Márton Pécsre szerződött, innen Páskándi *Szeretők a hullámhosszon* című előadására emlékszem (1975); a némafilm stílusában, ironikus könnyedséggel vitte színpadra az abszurdoid játékot. Korához és műfajához közelített. Pécsről egy nagy bukta kipenderítette. Császár István Dosztojevskij-dramatizálása (*Istvánfalva*), melynek próbáit a lump író tartósan magas maligán fokon szabotálta. Omlott persze a munka, amiben a társulati akarat megmentette a bemutatót (1977. február). A fuccsos légkört Karinthy Márton a bankett hűvösében sem érzékelte. Távozott Pécsről, a Thália Színházban Kazimir Károly megélhetési menedékét követően magánvállalkozás következett (1982). Harsányi Gáborral szövetkezett, akiről könyvében csak egy sejtelmes-csalódott mondatot olvashatunk, jelezvén: barátságörcsös melegét könyvében sem érezte elbeszélhetőnek. Annyi bizonyos, Harsányi tehetsége, színészi ereje és rangja az elmúlt évtizedekben a brettli, a hakni, az üvöltöző kabaré árjában sorvadozott. Láttam kezdésüket Szolnokon a művelődési ház porondján (Hubay: *Zsenik iskolája*, Karinthy Ferenc: *Gőz*, 1982); mi tagadás: zseni jelek híján feszülten főttünk levünkben, hogy lebonyolódjon az este. Nézve a spektákulumot, a 40 éves drámaíróságát ünneplő Hubay is erősen fészkelődött székében. Karinthy Mártont családi neve is segítette Hőköm színpadiságában, hogy küzdelmét, a Végh Antal-féle szedett-vetett focirevü sportcsarnoki botránya után is életben tartsa. Fuccsok után, mégis: „Te megvalósultál” – mondta neki évtizedek múltán Kornis Mihály. Igen, az idő Karinthyt igazolta; jobbára a 20. század polgári mulatságok, a kacagtatásra gyártott játékok életre hívásával Aszlányi Károlytól Csurka Istvánig a magyar írók seregével és némi nem szerető játékokkal benépesítette a lágymányosi Karinthy Színház évadjait.

EPILOG. Másfél évtizede jó sorsom lágymányosi polgárrá avatott. A temetőből jöve a kocsiból gyakran egy futó pillantás újra és újra nyugtatott: változatlanul

áll és működik a Karinthy Színház! Általános színházjáró kedvemből kifogyva nem kíváncsoztam esti multságba. Ám egy kora délután a Budafoki úton bakatva szembe jött és üdvözölt Karinthy Marci, akit rendezői életének hajnalán talán első interjúra én kértem. Innen az ismeretség. Családjának párizsi ágával kedves órák emlékezetében is régi ismerősként örömmel kezeltem. Jól megy Marci színháza, mondta Judit nővére, a Párizs-közeli Jovy-en-Josas-i együtt-létünkben. Udvarias fordulatok után Marci kedvessége szíven szólított: „Egyszer látogass el hozzánk.” Igen, így mondta: „hozzánk”. A közös többes meghatott, mandula-vágású szemének szerető fénye erősítette hívó őszinteségét. Közösséget teremtett színházi barátaival. Valami mentség forma választ dadogtam, de zavart tartózkodásomat érzékelve, tapintatos volt, érvekkkel nem győzködött. Elköszöntünk egymástól. Az idő múlásával bennem nem kopott Márton hívása, mocorgott színházának látása azért is, hogy újra találkozzunk, mert kivételes direktori erény: esténként bejárt az előadásaira. A magyar színházi élet múltját anekdotás színességgel ismerte, Majorról is sokat tudott, de nem mindent pontosan. Könyvei is bátorították kedvemet a disputára. Próbatételes műveket írt; családi és szellemtörténeti krónikája emberi és magyar kórismetünket is adatolja. Évadok teltek, újra olvastam munkáit, s határoztam: menjünk lágymányosi színházába! 2019 októberében Magdival néztük a novemberi műsort, 10-én: *A mi kisvárosunk!* Thornton Wilder poétikus rekviemje életemet elkísérte. Egykor a Madáchban a Rendező szerepében előbb Bessenyeit láttam, akit később Mensáros László remekül váltott, az ő előadásává nemesedett. Csaknem negyedszázad múltán, 1992 telén Mensáros hívásomra rendezte is a Nemzeti-Várszínházban, esztendő múltán Laci bácsi halála dermesztette meg a sikersorozatot. Csabai évadjában Karinthy Márton színházi életét indította Wilder misztériumjátékával. A gyermekkor álma is felfénylett előtte: Benedek Marcell fordította. A Karinthy Színház repertoárját áttekintve *A mi kisvárosunk* a vígjátékok sorából komolyságával kitűnt, reméltem: közelesen Grorver Corners-ben Marcival találkozom!

November 6-án gyászpecsétet közlemény csapott a hírfolyamba: hetvenegyedik évében elhunyt Karinthy Márton, Kossuth-díjas rendező, a Karinthy Színház igazgatója. Azonmód megvilágosodott, a 2019/20-as évadot miért indította *A mi kisvárosunk* bemutatójával. Már készült a végső, nagy előadásra. Búcsúzott az élettől, szeretteitől, a színháztól. Márton hozzá méltó, nemes eleganciával szervezte összegzését. November 10-én színháza már nem játszott; *A mi kisvárosunk* Karinthy Márton végrendeletes előadásává nemesült, s őt gyászolva Emily-emlékeim élednek fel. Pap Éva, majd Götz Anna fájdalmas kérdés visszhangzik az idő mélyéből:

„Ó, olyan gyors ez az egész. Rá sem értünk, hogy megnézzük egymást... Hát ez mind megtörtént, és mi nem is vettük észre... Csodálatos vagy világ, senki, senki nem tud felfogni... Van ember, aki felfogja az életet, amíg éli? Minden egyes percében?

Rendező: Nincs. Szentek és költők talán-néha.”

A járvány házifogságában az elmulasztott találkozás fájdalma csak erősödött. Olyasként is, hogy menedékül Karinthy Márton könyvének viharzónájába merészkedjem. Mint haladtam, nem könnyültem, egyre sietősebb napjaimbam gyűltek a jegyzetlapok. Megkésett töredékek nehezítették elmondani a krónika újkori tanulságait. Azért is, mert előtűnik mulasztásom apjával is. Futó csevejes ismerkedéssel a Hungária ruhatára előtt azzal búcsúztunk, hogy a *Tiszatáj* Magyar Játékszín sorozatában beszélgetünk a tegnapi dramaturg emlékeiről és a Nemzeti Színház ügyeiről. Aztán múlt az idő, Karinthy Ferencet nem hívtam, nem kerestem. A nyolcvanas évek második felében egyre gyorsult az életünk; fontoskodtunk, világmegváltó reményeinket hajkurásztuk. Igen, így rohanjuk át az életünket, s alig tudunk elmerülni az öröm, a találkozás Pillanatában. Megsértjük egymást, tajtékos jelzőket szikráztatunk – és nincs erőnk bocsánatot kérni. Szeretetadományunk is fogyatékos. Egykori sebesültségünket, újabbakkal nehezítve, a végjátékban sokszorososan szenvedjük. Immár a végére jutva, mulasztásaink, a hirtelen sértő szavak, mondatok, gesztusok egyre sajognak, s balga magunkat áltatva dadogjuk: „olyan gyors ez az egész”. Megbánásban és bocsánatban pedig nem érdemesülünk haladéokra. Karinthy Ferenc a változás riadalmában, a náci és a Rákosi-korba, világjárásokba belefáradtan, rohanósan porlasztotta vízi birkózásokban is edzett testét, lelkét, máját s írói kedvét. Az éjszakai telefonozások mókamestere, az örök kamasz, az ország Cinije Holnapot-rettegő önfeladással, kétségbeesve halt meg, mint Németh László hőse, Colbert.

Ön vigaszul is, Karinthy Ferenc naplójának utolsó bejegyzését olvasom. Németh Lászlóval álmodott: 1991. június 20.: „Laci bácsi, mért bünteted magadat egész életedben? Mit akarsz levezekelni? Csak hogy a világra jöttél? Megbocsáss, szórtál villámokat épp eleget másokra is... – de legfőképp önmagad gyötörted. Mint azok a régi apácák, akik belül szögekkel kivert cilicium övet viseltek derekukon. Miért, Laci bácsi. Miért? Furcsán elhallgatott, azzal a félszeg mosolyával, nem válaszolt. Mint akinek a szívébe találtak. Micsoda álom!” Itt a napló megszakadt. Ahogy a száz éve született Karinthy Ferenc élete is, 1992. február 29-én; a szökőévben örökre elszökött. Hogy álmodjuk az ördöggörcstől való szabadulást. Álmodjuk, mert a sírba visszük magunkkal. Örök álomba, megváltásunk végső menedékébe.

2021. június 4.

IRODALOM

Aczél György: *Eszmének erejével* (II. kiad. Kossuth K., 1971); Alan Baddeley: *Az emberi emlékezet* (ford. Racsmány Mihály. Osiris K., 1997); Devecseri Gábor: *Epidauruszi tücskök szóljatok* (Magvető K., 1978); Gábor Miklós: *Kos a Mérlegen* (Szépirodalmi K., 1990); Földes Anna: *A rendező a szó* (Népművelési propaganda K., 1974); Gyárfás Miklós: *A tettes mindig Oidipusz* (Gondolat, 1978); Hegedüs Géza – Kónya Judit: *A magyar dráma útja* (Gondolat K., 1964);

Hegedüs Géza: *Kettesben a tragédiával* (Szépirodalmi K., 1969); Karinthy Ferenc: *Napló, I–III.* (Littoria K., 1993); Karinthy Márton: *Ördögörcs – utazás Karinthyába* (Ulpius Ház K., 2003); Karinthy Márton: *A vihar kapuja* (Ulpius Ház K., 2007); Kántor Lajos–Kötő József: *Magyar Színház Erdélyben, 1919–1992* (Kriterion, 1994); Latinovts Zoltán: *Ködszurkáló* (Magvető K., 1973) Kávási Klára: *Németh Antal a Nemzetiben és száműzetésben* (MMA Kiadó, 2018); Lengyel György: *Színházi emberek* (Corvina K., 2008); Kodály Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet* (vál., szerk. Vargyas Lajos. Szépirodalmi K., 1989); Mihályi Gábor: *A Kaposvár-jelenség* (Múzsák K., 1984); Németh László: *Az én katedrám* (Szépirodalmi–Magvető K., 1969); Németh László: *Megmentett gondolatok* (Magvető–Szépirodalmi K., 1975); Páskándi Géza: *Száműzött szavak temploma* (sajtó alá r. Páskándiné Sebők Anna. Codex Print K., 1998); *A százéves színiiskola* (szerk. Csillag Ilona. Magvető K., 1964); Sztanyiszlavszkij: *Életem a művészetben* (ford.: Gellért György. Gondolat K., 1967); Verebes István: *Tőlíg* (Solar K., 2018); Thornton Wilder: *Drámák* (utószó: Benedek András. Európa K., 1981).

A *Film Színház Muzsikát* idézve rövidítésünk: *FSzM.*

Köszönöm Blaskó Péternek, hogy főiskolai éveiről beszélhettünk. Pócz Erzsébet a belügyi levéltár (ÁBTL) anyagát segített megismerni.

Albrecht Dürer: Szent Kristóf (fameletszet, 21x21 cm, 1511)

Szegedi Kovács György

Születésnapunkra

A remény napjának felragyogásában
Nagy kalandra indultál.
Nagyon hosszúra, ahol az égis éré út
A mennybe bukik.
Sírás-fohászaid tibeti ima zászlók.
Áldjon a Magasságos
Remegő lényedbe vésődő végzetet,
Az Ő kegyelmébe kapaszkodó tűz-pillanatot.

Epilógus II.

Leállt a mosógép,
program vége.
Vérben mosott sok szenny.
Vajon tiszta lett minden?
Az angyalok irigykednek, örvendeznek;
emberkedéseink végkifejletében
eljött az ő idejük,
s feszülten figyelnek
a Programozó jelére.

SZEGEDI KOVÁCS GYÖRGY (1959) Ielkésznek tanult, 1987 óta közöl verseket. Legutóbbi kötete: *Fehér* (Vörösmarty Társaság, 2020).

Melankólia és arányrend

550 éve született Albrecht Dürer

Az álom elringató vagy felkavaró sugalmaival, valószínűtlenül egymásra feszített képeivel, abszurd lebegésben villódzó érzelmi diktatúrájával végül mégiscsak nyomtalanul lobban el, válik homályos semmivé, ezért hallucinogén momentumait képtelenség fotomasinával lencsevégre kapni és az egyszervolt-emlékek tárházában jövendőnk számára megőrizni. Ámde a lélek exkluzív fényképezőgépe kész lehet az ilyenfajta rögzítésre, hisz olyasmire is alkalmas, amire még a digitális vagy nanotechnológia sem: a szürkeállomány alfa, béta és gamma állapotából akár közszemlére is kimenti az ezoterikus titkok különféle árnyalataiban felsejlő képtüneteményeket. Mindez pedig az álomutazó kódfejtő képességei révén, logikai adottságai nívóján ölthet formát. Igen, könnyű az alkotó helyzete, mondhatnánk – és itt ne csak a szürrealistákra, szimbolistákra gondoljunk –, hiszen amit a látomás diktál, azt az arra született művészi agy, szem, ujjak, a művészi akarat és ösztön szövegben és látványban egyaránt érzékletesen mintázhatja meg, még akkor is, ha a lelkek mélyében kutakodó freudi elméletek elsajátításában való jártasság hiányos. Alábbi idézetünkben Albrecht Dürer mester felkavaró álomlátásáról írt sorai olvashatók, amelyeket ugyanazon a papíron rajzával, képi formában is megőrkített.

„Az 1525-ös évben pünkösd után, szerdáról csütörtökre virradó éjszaka (június 7/8.) olyan álmot láttam, hogy rettentő nagy víztömeg hullott alá az égből. Elsőnek körülbelül 4 mérföldnyire tőlem rémséges zúgással és zubogással ért földet, és elöntötte az egész vidéket. Ettől olyan erősen megrémültem, hogy fel is ébredtem, mielőtt még a többi víz leesett volna. És az a víz, ami ott aláhullott, rettenetesen sok volt. Előbb még nagyon messze esett, aztán már közelebb, de olyan magasról jött, hogy úgy tűnt, mintha lassan hullna. Amikor viszont az első lehulló víztömeg már majdnem földet ért, akkora sebességgel, széllal és zúgással zuhant lefelé, hogy rémültömben felébredtem, egész testemben reszkettem és hosszú ideig alig tértem magamhoz. Amikor aztán reggel fölkeltem, idefeszítettem, amit az éjjel láttam. Isten fordítson jóra mindent. Albrecht Dürer.”

ÁRKOSSY ISTVÁN (1943) festőművész, grafikus. 1967-től két évtizeden át a kolozsvári *Utunk* című irodalmi hetilap szerkesztője volt. Budapesten él.

Az ezeröttszáz évesétől számolva minden esztendő a rettenetes középkori drámájának egy-egy felvonása volt, az apokalipszis víziójának boschi, schongaueri, bruegeli, düreri kora, amikor bitófák és keresztfák emelkedtek, családfák pusztultak, kísértetek kísértettek, keresztvizet megsemmisítő özönvizet jósoltak, s a kataklizmák rémképe arra készítette a megriadt embereket, hogy a szökőártól való iszonyatukban palotáikat, házaikat, rongyos odúikat odahagyva, dombok magaslatán, Isten közelében keressenek menedéket. Feltehetően ehhez a közfélelmet keltő hiedelemhez párosítható az idézett düreri álom üzenete is. Ámde, míg egy író rendszerint csak leírja, a festő pedig csak megfesti látomásait, addig Dürer az ábrázolás kettős nyelvén jelentkezett, szavakkal is és vonalakkal-színekkel is rögzítette nem mindennapi ábrándképeit. Ez a fajta többszólamúság, az írás és rajz ikerlete, szélesebb perspektívából szemlélve, látványosan és gazdagon egész életművének jellemzője lett. És ebben az életműben különös szerep jutott a melankóliának, az elmúlás vanitas-eszméinek, a „carpe diem” élj a mának és a „danse macabre” haláltánc-eufóriájával átítatott Idő pillanatainak. Bár a lét véges, a kilátástalanságban mégis feltűntek a bimbózó reneszánsz gondolkodásának új irányai, a perspektivikus térszemlélet új arányai, a megváltozott társadalmi létforma új erényei. A gondolatpezsgés kora lett ez, amikor a Lutherek, Erasmusok, Castiglionék, Machiavellik szellemi magasfeszültségükkel, Leonardók és Michelangelók a harmónia és forma szél-örvényeivel toppantak a színre. Az itáliaiak lángolásához viszonyítva a hűvös északon festők jóval visszafogottabbra hangolt művészete testesítette meg azt az új minőséget, ami minden idők német művészetének legjelentősebb obeliszk-jévé avatta.

Albrecht Dürer nevét említve, mi magyarok sohasem feledjük, hogy felmenői a ma már nem létező, Gyula melletti Ajtós (németre fordítva: Tüerer) helységből származtak, majd később Nürnbergben telepedtek le. *Családi naplójában* saját lejegyzéseként olvashatjuk, hogy harmadik gyermekként született, akinek tizenhét(!) testvére volt, ám közülük a festőn kívül csupán két fiú (mindkettő Hans!) érte meg a felnőttkort. Apró intermezzo, hogy amikor a két Hans testvér az immár tekintélyes nürnbergi polgár, Dürer emeletes sarokházában vele együtt lakott, még két festőinas segédkezett a mesternél, Hans Kulmbach és Hans Schaufelein, akikhez a későbbiekben még a tehetséges Hans Baldung is csatlakozott. Így élhetett egy fedél alatt egy időben egyszerre öt Hans, ami nem kevés félreértés és bonyodalom forrása lett; ezt a sok zavart okozó helyzetet oldotta meg a ház ura úgy, hogy mindenki illő ragadványnevet kapott. A legtehetségesebb, a zöld színt kedvelő Hans Baldungból így lett „Grünhans”, ami sajátos művésznévként későbbi sikeres pályáján mint Hans Baldung Grien, egészen haláláig elkísérte.

Dürer élete során a tudásra szomjazó vágyak szárnyain három jelentős utazást tett a Német-Római-Szent-Birodalomból, ahol I. Miksa császár, a Habsburg hatalom tekintélyének gyarapítója igyekezett marokra fogni a sok ágra szakadt és egymás vérért szívo, folyamatos küzdelmekben kivéreztetett feudális apró

államocskát, városkát, klastromot, uradalmat. Kétszer látogatott a napfényes Itáliába (1494, 1505), második útját valóságos diadalmenetként élte meg, majd élete alkonyán Németalföld húsebb lapályait járta be (1520), ott a flamand festők kivételes mesterségbéli szaktudása ragadta magával mély értelemmel átítatott művészi szemléletmódját. A korabeli európai lét és készenlét polarizáltsága megroppanni látszott, a reformáció és a humanizmus toleránsabb energiái élesen szemben álltak a német parasztháborúk véresen lebegő lobogóival, ami a különösen vallásos Dürer lelkében művészi tettek mélyenszántó képi-gondolati megfogalmazásaiban jutott kifejezésre.

Látva, csodálva, olvasva őt, a nürnbergi mester lénye ma is, akkor is, mindenekeelőtt a grafika és festészet fogalmával olvadt a köztudatban szorosan egybe, ámde valódi reneszánsz emberként csöppet sem szerényebb teljesítmény irodalmi és teoretikus munkássága sem; ezért érzem úgy, hogy ezúttal érdemes pár szót erről is ejteni. Hiszen hivatástudata, szorgalma és széles kitekintésű önképző kultúrája – apjától csak az ötvösmesterséget sajátíthatta el – még a szakmai nyelvújítás berkeibe is elvezette gondolkodóját. A sok fáradsággal is járó utazások viszont arra nyitottak kaput, hogy a műélvezeten, a begyűjtött szakmabéli tapasztalatokon és mesterfogásokon túl a levelezés, mint dokumentálható közlési műfaj, szintén fontossá váljon élményei rögzítésében. Sőt, nem kevésbé érdekesek akkurátusan vezetett utazási naplói saját cselekedeteiről, költekezéseiről, számláival, nyugtáival egyetemben, a legaprólékosabb részletekkel, megjegyzésekkel teletűzdelve, amelyek figyelemre méltó matematikai tudását is illusztrálva a mai napig épségben fennmaradtak. Tekintélyessé duzzadt írói hagyatéka között tartjuk számon köztiszteletben álló polgárként papírra vetett, jeles személyiségekkel folytatott eszmecsereinek okirat-gyűjteményét, szentimentális részleteket sem nélkülöző, egyben hithű vallásosságát is tükröző *Családi krónikáját* és főként elmélyült tudásával közzétett szakmai tanulmányköteteit, mint amilyen *A festészet tankönyve*, *A mérés tankönyve*, az *Erődtéstan* és *Négy könyv az emberi test arányairól*; ezek az 1525–1528-as években nyomtatott formában is napvilágot láttak.

S ha korabeli gondolkodóként Dürer irodalmi-szakírói munkásságának különféle színeit szemléljük, kitűnik, mennyire fontos volt számára a Gutenberg-galaxis felragyogásának korában művészetet érintő elvi és gyakorlati felvetéseinek könyvbe, sőt: tankönyvbe, mintakönyvbe való rögzítése átfogó logikai szisztémákba foglaltnak, amelyekben oktató szándékkal megfogalmazott kutatási eredményeit tapasztalat-gyűjteményként csomagolta egybe a pallérozódni vágyó és arra érdemes művészlelkek boldogulására. Erről a szándékaról *A festészet tankönyve* című művében, ő maga így vall:

„Isten kegyelmével és segítségével mindazon kicsinyek szolgálatára, akik tanulni vágnak. A következőkben felfedem előttük mindazt, amit a festésről saját gyakorlatomban tapasztaltam. Hogy aki kutat és hajlama van rá, ha az én segítségemet igényelné, előbbre jusson ennek a művészetnek a mélyebb megértésében.

Mert az én értelmem nem elegendő ahhoz (*Dürerre jellemző szerénység! Á. I.*), hogy a helyes festéssel kapcsolatos rengeteg, terjedelmes, végtelen sok tudnivalónak a végére járjon. El akarom mondani és magyarázni, hogy alaposan és helyesen megértsd, kit nevezünk igazi festőnek, illetve, ki az. Mert sokszor két-háromszáz esztendő is eltelik, mire akad a földkerekségen egy ilyen igazi nagy művész. Sokan akadályozva voltak, mert akik tehetségesek lettek volna, azokat nem irányították afelé [...] És kérem is mindazokat, akik járatosak ebben a tudományban, és kezük vonásával bizonyossá tudják tenni, hozzák ezt napvilágra, hogy másoknak ne kelljen hosszú kerülőket tenniök. Úgy gondolom, én itt most egy kis tüzet gyújtok. Ha mindnyájan hozzájárultok az én tudományom kiegészítéséhez, idővel akkora tüzet lehet belőle gerjeszteni, hogy az egész Földet bevilágítja.”

Írói tevékenysége során szellemi vegykonyhájában Dürernek nem kis nyelvi akadályokkal kellett szembenéznie. Hiszen míg az itáliai művészetben – az ő idejében – a köznapi nyelv használatán túl már Dante és Petrarca tündöklése óta a magasan ívelő gondolatok fogalmi szinten is meghonosodtak, kifejezéseket nyertek, addig Dürer előtt a német nyelvterület nem teremtette meg azokat a művészeti elvekre vonatkoztatható fogalomcsoportokat, amelyek ablakot tártak volna az effajta tartalmak világosan értelmezhető írásbeli (vagy szóbeli) megidézésére. Melanchton és Erasmus is utal rá, mennyire fontosnak tartották, hogy Dürer minden igyekezetével német nyelven írt, és főként, hogy szakszöveget, értekező prózát írt német nyelven, ezzel a művészet területén nyelvújítóként tette meg azokat a lépéseket, amelyek más irányban éppen Luther és Ulrich von Hutten nevéhez voltak köthetők. Például az ő korában még a *Kunst* szó sem rendelkezett a ma használatos tartalommal, mivel a szöveggörnyezettől függően jelenthetett „képességet” vagy „mértéket”, „arányt”, de akár utalhatott tudatosan folytatott „művészi cselekvésre” is. Nyelvújítási kísérletei rögzös útján maga Dürer sem volt mindig teljesen tisztában a legcélszerűbben használandó fogalmakkal, jelzőkkel, szinonimákkal, ez kiviláglík egyik leveléből is, ahol gondolatai végére azt fűzi hozzá: „olvassa értelmezése szerint”. Emiatt léteznek a Dürer-szövegekben lingvisztikai megközelítésben mindmáig homályosan vagy akár több tartalmi változatban is értelmezhető megfogalmazások. S noha Vasarinak tulajdonítják a „rinascita”, azaz „reneszánsz” kifejezést, amit először 1550-ben használt művészéletrajz-gyűjteményében, valójában Dürer már harminc évvel hamarabb megteremtette az „újra-ébredés”, „Wiedererwachung” használatával ugyanezt a fogalmat.

Irodalmi tekintetben – legalábbis címe után ítélve – talán legnépszerűbb írása a *Négy könyv az emberi test arányairól*, amely 1528-ban jelent meg post mortem kiadásban. A négy fejezet közül csupán az elsőt tudta előkészíteni a szerző, a másik három javítgatásaira már nem volt tekintettel az idő, így azt a szövegrészt hagyatéki formában jelentették meg. Willibald Pirckheimernek, a reformáció buzgó hívének ajánlotta a kiadványt (noha Dürer mindvégig hithű katolikus maradt), aki Nürnberg tanácsosi minőségében és a humanista gondolkodók,

köztük Luther tanainak lelkes tisztelőjeként Dürernek is haláláig jó szándékkal egyengette magasabb körökben művészi tekintélyének útját. A sírján található emléktábla is az ő adománya volt, nagyra becsült művészbarátjának emlékére. Az emberi arányokról szóló elképesztően aprólékos, matematikai rendszerezéssel összerakott, felépített és szerkesztett rajz-, valamint szöveggyűjtemény túlzásfoltnak ható összképe mai megítélésével talán legvilágosabban Picasso véleményéből olvasható ki, amikor erre a műre hivatkozva azt tette szóvá, hogy valójában mennyire hiábavaló volt Dürer minden sziszifuszi törekvése a leg-tökéletesebb emberi arány megteremtésére, mivel egyrészt azt a görögök előtte már régen elvégezték, másrészt pedig nincs a földön két egyforma emberi alak, így minden méregetés, skatulyázás szándéka és eredményessége már eleve értelmetlenségre ítéltetik. Ám itt azért mégiscsak hadd idézzük erről Dürer szavait:

„Fejtegetéseimben csakis a dolgok és az emberi alakok külső vonalairól akarok írni, ahogy pontról pontra meg kell őket rajzolni, a belső dolgokról egyáltalán nem. *(A belső szervek kutatásait akkor tiltott területnek tekintették. Á. I.)* Hogy milyen régi ez a tudomány, hogy ki foglalkozott vele először, mekkora tekintélye és méltósága volt a görögöknél és a rómaiaknál, és hogy milyennek kell lennie egy jó festőnek és kézművesnek, arról itt most nem szükséges írni. Aki tudni kívánja, olvassa Pliniust és Vitruviust, tőlük erről elegendő tájékoztatást kaphat.”

Vitruvius római hadmérnök Augustus császárnak ajánlotta *Az építészetről* szóló tizkötetes munkáját, amire a reneszánsz idején, a 15. század közepén találtak rá Svájcban. Ebben a szenzációnak minősülő műben az épületek arányrendszerének tárgyalásakor az emberi testtel való összehasonlítás különös szerephez jutott, tehát nem véletlenül került a tanulmány nemcsak Dürernek, hanem Leonardo da Vinci és mások érdeklődésének is homlokterébe, amivel a természet szülte „élő arányokat” attól fogva logikai úton igyekeztek a tervezhető, racionális harmónia szolgálatába állítani. Dürer írásában kitér arra is, hogy mivel nem létezik „tökéletes ember”, ezért a különböző szépember típusokból egyenként kell mintát venni, összeválogatva a természet alkotta tökéletesre „sikerült” részeket, és azokat kellő tudás mellett új egységgé alakítva létrehozni a harmonikusát. Persze, fiatal alakhoz csak fiatalokból, idős alakhoz csak idősekből válogassunk szép részleteket, és ez érvényes legyen bármilyen csoportra, sovánnyra, kőverre, erősre vagy gyöngére is.

A mérés tankönyve, amely ugyancsak Nürnbergben jelent meg 1525-ben, számtalan tétel és állítás rögzítésével annak jelentőségét emeli ki, hogy a mérés ismereteinek hiányosságai milyen módon eredményezik a művek silányságát, amiben valójában nem a fiatal kezdők hibásak, hanem épphogy a felkészületlen „mesterek”, akik nem dicsekedhetnek olyan nélkülözhetetlen tudással, ami a kiváló művek létrejötténél elengedhetetlen követelmény. A szerző, a feladat könnyebb megértéséhez, kiindulási lehetőségként az oszlopok, oszloprendek, oszlopstílusok szerkezeti arányainak méréstani bemutatásával példalózik,

hogy később, a már megszerzett alapismeretek tükrében, komplexebb irányokba is tovább lehessen lépni. Akár pikánsnak is tűnhet, ahogy egy műemlék technikai megtervezése során Dürer szövegében finoman feltűnik társadalompolitikai színezettsége is, ekképpen fogalmazva: „Aki győzelmi emléket akarna állítani azért, mert legyőzte a lázadó parasztokat, az ilyesfélét állíthatna, mint amilyent alább leírok...”

A valóság képének sikeres „átmásolása” érdekében Dürer különböző elmés szerkezeteket konstruált zsinegek, súlyok, keretek és feszített vonalhálókat társításával, használati módjukat pontos útmutatásaival látta el, jobb megértésüket kísérő ábrákkal tette életessé. Eközben írásainak érrendszerében végig ott pulzált a tudatosság igénye és az a szándék, hogy lehetőleg az értelmes gondolkodás irányába mozdítsa el a pangó szürkeállományt. Korának friss tudománya, a perspektíva – Alberti, Uccello és Brunelleschi matematikai és geometriai felfedezéseivel – jelentős szerephez jutott Dürer különféle technikai eljárásaiban, legyen szó festészetről, rajzról, fametszetről vagy rézmetszetről. A fametszet pedig először éppen az ő művészetében vált teljes értékű, rangos műfajjává, mivel attól fogva a narratív meseszöveg részletgazdagsága akár filozófiai tartalmak megfogalmazására is alkalmassá tette; gondoljunk olyan sokszorosított ciklusaira, mint az *Apokalipszis*, *Mária élete*, vagy a *Nagy Passió*, de különálló közkedvelt lapjai is szép számmal kerültek a polgári otthonok falára, és terjedtek el szerte Európában. *Melankólia* felirattal is ellátott rézkarca emblematis Dürer-műként vonult be a rajzművészet történetébe. Am grafikai munkáinak egyre szélesebb körű sikere magával hozta a hamisítók megjelenését is, ami sok bosszúságot okozott a mesternek, így ez is hozzájárult, hogy – bár nem sok eredménnyel, de – festményeit, rajzait, metszeteit következetesen kézjegyével lássa el, ami korábban, Leonardo, Michelangelo és társai idejében még igencsak ritkaságszámba ment, vagy egyáltalán nem volt szokásos.

Harmadik, ugyancsak testes tanulmányokat magába foglaló írása az *Erődítéstan*, ebben kívánt segítséget nyújtani az értelemmel felhúzott védőrendszerek konstruálásában, a jól működő és gyakorlatias igényeket is kielégítő, megtervezett, ideális városmodellek kivitelezésében, a falak, sáncok, hidak, bástyák és egyéb, több funkcióval ellátható építmények megálmodásával. Megálmodásával – jegyzem, merthogy ezekből, hasonlóképpen, mint ahogy Leonardo zsenialitása esetében is megtörtént, a fantázia termésének igen kevés konkrét hasznával dicsekedhetett a mindennapi élet.

„Minthogy a mostani időkben sok különös háborúság adódik, úgy vélem, szükséges meggondolni, hogyan lehet erődítményeket építeni, a király, a fejedelmek, az urak és a városok védelmére, nemcsak azért, hogy egyik keresztény megvédhesse magát a másiktól, hanem hogy a törökkel határos országok is megvédhessék magukat amazok erőszakoskodásaitól és löfegyvereitől. Ezért feltettem magamban, hogy e csekély munkában megmutatom, hogyan kell ilyen építményt emelni – számítva arra, hogy majd kijavítanak a hozzáértők, akik a hadviselésben

járatosak, sokat láttak és tapasztaltak. [...] Különben is jobb, ha egy fejedelem sok pénzt költ építkezésre, mint hogyha hirtelen meglepi az ellenség, és elúzi országából. Ezt csekély értelemmel is bárki könnyen beláthatja.”

A kultúra története ékesen bizonyítja, hogy azok a művészek, akik uralkodókkal, mecénásokkal, elit városvezetői körökkel, jeles polgárokkal, egyházi személyiségekkel érdemi kapcsolatban álltak, velük személyes ügyekben vagy egyéb közérdeklődésre számot tartó eljárásokban gyakori levelezést folytattak, valójában az utókor számára könnyítették meg önnön pályaképük életmozgásokból összerakható, minél hitelesebb megrajzolását. Jó példaként említhető Rubens, aki amellett, hogy kora legnépszerűbb, legkörülrajongottabb, legjobban fizetett festője volt, színes és szerteágazó műveltségének, hajlékonyságának, szuggesztív személyiségének köszönhetően diplomáciai feladatokat is ellátott, bejáratos lévén az előkelő és befolyásos európai fejedelmi udvarokba. Sorsfordító ügyekben folytatott levelezése kötegeket tesz ki, ezért sem meglepő, hogy „könnyű” volt életrajzíróinak helyzete a flamand óriás személyiségének megidézésekor. De illik az effajta megközelítés Tizianóra is, nála polgári periratainak tömkelege kíséri nyomon magánéletének cikcakkos mozzanatait, hisz fősvénysége messze földön közismert volt, s így poros, peres vitairataival vonult be Velence levéltárainak időőrző némaságába. Viszont Giorgione, akinek ragyogó tehetsége, szerény lényé méltóképpen említhető az imént idézettek mellett, halk és visszahúzódo trubadúr életstílusával, híven csupán a festésnek és a szerelemnek élve (ebbe is pusztult bele), olyan „információs úrt” hagyott maga után, amit egyedül festészete képes feledtetni képtáraink falán.

Dürer közismertsége és művészetének rangja, személyisége becsületét odáig emelte, hogy 1512-ben a Nürnbergben tartózkodó Miksa császár – akinek legnépszerűbb portróját ő festette meg és lemezbe is karcolta – kora művészei közül egyedül Albrechtet illette életjáradékkal; mesterünk ezt jó néven is vette, mivel amúgy az volt véleménye hazájáról, hogy míg az itáliai művészek magas elismerésekben, bőséges adományokban, pompás vagyonokban részesülnek, addig „itthon sok a dicséret, kevés a haszon”. Németalföldi útja 1520-ban, nem titkoltan, éppen azt a célt is szolgálta, hogy az akkor már trónra emelt V. Károly császárral megerősíttesse a Miksa által korábban adományozott életjáradéka folyósítását. Egyik nyugtájában az átvételről így nyilatkozik:

„Én, Albrecht Dürer, Nürnberg polgára, jelen irattal nyilvánosan elismerem: amint a néhai legfelségesebb és leghatalmasabb úr, Miksa császár, mindannyiunk legkegyelmesebb, dicső emlékezetű ura őfelségének tett hív szolgálataimért Nürnberg város rendes évi adója terhére életem fogytáig száz rajnai forintot kapnom rendelt, és írásban biztosított, amely rendeletet a jelenlegi római császári felség (V. Károly. Á. I.), mindannyiunk legkegyelmesebb ura is kegyesen elismert és megerősített, aszerint Nürnberg város körültekintő, tiszteletre méltó és bölcs polgármestere és tanácsa, az én kegyes uraim a nevezett száz forintot,

amely Szent Márton napján volt esedékes, részemre kiutalták és kifizették. [...] Jelen irat hitelessége jeléül rányomtam saját egyszerű pecsétemet az írás végére [...] az ezerötyszázadik és huszonegyedik esztendőben. A. D.”

Az okiratok hiánytalanul fennmaradtak: Dürer beadványa, I. Miksa kiváltságlevele, valamint V. Károly ezt megerősítő sorai a festő éves járadékáról. És természetesen levéltárban őrzik azokat a sorokat is, amit 1526. október 6-án, egy jó hónappal a mohácsi csata napja után keltezett a festő, immár élete alkonyán, lelkiismerete hangjait követve. Ekkor ajándékozta két nagyméretű művét szeretett és soha el nem hagyott városának, Nürnbergnek, a levelet a városi Tanácsnak címezve. A kéttáblás, páros egységet képviselő mű *A négy apostol* néven ismert, mindkettőn két-két tanítvány látható: Péter és János, valamint Pál és Márk. Akkoriban Dürer adományát a városháza igencsak megbecsült díszeként őrizték, ma, Münchenben az Alte Pinakothek tágas központi termének egyik főfalán csodálhatják az arra járók. A festő adakozó levelében ez áll:

„Tiszteletre méltó, bölcs és kedves Uraim. Noha már régóta szándékomban állott Bölcsességteknek megemlékezésül egy csekély értékű festményt ajándékozni, gyarló munkásságom hiányossága folytán mindeddig kénytelen voltam ettől eltekinteni, mivel tudtam, hogy nem állhatnék meg vele Bölcsességtek színe előtt. Most azonban az utóbbi időkben festettem egy képet, amelyre több igyekezetet fordítottam, mint más képeimre, és senkit sem tartok rá méltóbbnak, mint Bölcsességteket. Ezért tehát alázatosan esedezem, fogadják szívesen és kegyesen az én csekély ajándékomat, amit felajánlani bátorkodom, és tartsanak meg szeretetükben és kegyeikben, amint azt mindeddig tapasztaltam, és ezután is a legteljesebb alázattal igyekezni fogok kiérdemelni.

Bölcsességteknek alázatos híve, Albrecht Dürer.”

S ha már leveleknél tartunk, nem lehet megkerülni, hogy néhány szót ejtsünk magánlevelezése kapcsán legalább a Willibald Pirckheimerrel és Jakob Hellerrel folytatott gondolatváltásait illetően. Hellerhez, a gazdag frankfurti posztókereskedőhöz írt három esztendeig tartó levelezésből az általa megrendelt Heller-oltár viszontagságos megszületésének eseményeit követhetjük nyomon a festékek beszerzésétől kezdve egészen a kész oltár átadásáig, amit a megrendelő később a majna-frankfurti domonkos templomnak adományozott. Egy ilyen levéltár megdöbbenően hű betekintést tesz lehetővé a művészi és technikai munka folyamatait illetően a megrendelő és alkotó közti üzleti kapcsolatról, az alkudozásoktól sem mentes viszonyról, a személyes sértődések és a célra vezető kiengesztelődések színpadias jeleneteit sem takargatva.

A Pirckheimer-kapcsolat különösen hangsúlyos fejezete volt Dürer életének és munkásságának, tekintettel arra, hogy a nürnbergi patricius család tanácsossá is megválasztott humanista sarját – aki a háza ajtaját tudósok és reformátorok előtt nagyvonalúan megnyitotta –, 1495-ös megismerkedésüktől számítva, végig

mély barátság fűzte Dürerhez, egészen annak haláláig. A festő pontosan jegyezte és levélben értesítette Pirckheimert Velencében tett látogatásának eseményeiről, a Giovanni Bellinivel és a dózséval való találkozásáról, a begyűjtött dicséretekről, az ünnepelt fogadtatásokról. Persze, Dürer és Pirckheimer a társadalmi ranglétra nem azonos fokán álltak, ezért a kor szokásához híven levél-fogalmazványaik is az ahhoz illő nyelvi stílusfordulatokban kifejezett távolságtartást igényelték volna, ám az Idő emancipálódó művésze és a barátság bensőséges fonala ezúttal túltett a protokoll merevségein. Ebből fakadhatott Dürer részéről az a humorizáló, csipkelődő hangnem, ami másként viszont megengedhetetlen lett volna. Az 1506-ban Velencéből írt levél egyik sora viszont egy rejtélyt is megoldott a korábban ott fellelhető képei sorsára nézve, mivel Dürer ezt írta: „Azok a dolgok, amik tizenegy esztendővel ezelőtt annyira tetszetek, most már nem tetszenek.” Ebből derült ki, hogy ez második itáliai útja volt, és 1494-95-ben már járt arra. Íme néhány heccelődő fricska a Pirckheimernek írottakból:

„Szeretném, ha itt lenne Velencében, olyan sok jó cimborá van a taljánok között, akik egyre jobban ragaszkodnak hozzám, s az embernek valósággal örül a szívé, eszesek, tanultak, jól játszanak lanton, sípon, értenek a festészethez, és nemes lelkületű, erényes emberek, sokszor megtisztelnek engem, és kimutatják barátságukat. Van köztük viszont egészen mihaszna, hazug, tolvaj népség is, amilyen, azt hiszem, nincs több a földön. [...] Azt is közölhetem, hogy a festők itt igen ellenségesek velem szemben. Háromszor a tanácsurak elé idéztettek, és négy forintot kellett fizetnem az egyesületük pénztárába. [...] Kegyelmed most igazi divatos úrfi akar lenni, és azt hiszi, ha a ringyóknak tetszik, már minden rendben van. Bezzeg, ha olyan derék ember lenne, mint én, nem haragudnék. De kegyelmednek annyi a szeretője, hogy ha mindegyikkel csak egyszer hálna, egy hónap, de tán még hosszabb idő alatt sem végezne velük. [...] Úgy hírlík errefelé, hogy Kegyelmed egészen jól tud rímeket faragni. Éppen elkelne az itteni hegedősökhöz, akik olyan szívhez szólóan húzzák, hogy maguk is sírva fakadnak tőle. Ha megadná az ég, hogy a kamarásnékn is hallhatná, bizony velük sírna. [...] Úgy veszem észre, Kegyelmed bűzlik a kurváktól, idáig érzem a szagát. Itt azt mesélik, ha teszi a szépet, huszonöt évesnek adja ki magát. Hohó, szorozzuk csak meg, akkor elhiszem. [...] Semmi sem bosszant úgy, mint amikor azt mondják, hogy Kegyelmed milyen csinos. Eszerint én csúf vagyok. Ettől meg tudnék vadulni. Találtam a fejemen egy ősz hajszálat. Ez a nagy szegénységtől van, meg attól, hogy annyit gyötröm magam a munkával. Azt hiszem, arra születtem, hogy nehéz időket éljek meg. [...] Ellovagolok Bolognába. Ott valaki megtanít a perspektíva titkos tudományára. Gondolom, vagy 8-10 napig maradok, aztán visszalovagolok Velencébe, majd a legközelebbi futárral megyek haza. Ó, hogy fogok dideregni a napfény után! Itt úr vagyok, otthon egy szegény ördög.”

Dürer személyisége, szavakba foglalva, itt és most, vázlatosan, ekként mutatta magát, ám lényének valódi tükrö, időálló emlékműve művészetében, önábrázó-

lásaiban él tovább. A tizenhárom éves korában készített háromnegyed alakos finom mívű rajza önmagáról (Bécs, Albertina) nem hagy semmi kétséget afelől, hogy alkotója a sors különös áldását jogosan érdemelte ki. Viszont két festett önarcképe ennél jóval közismertebb, egyik a madridi Pradóban található és 1498-as keltezésű, csíkos sapkában, félprofilból; a másik a müncheni Alte Pinakothek 1500-ból való, szemből rögzített alkotása. Míg az első változatról kimondottan „a szép ifjú” képében, elegáns testtartással, bársonykesztyűsen, tizianói pózból tekint le ránk, a másíkról, a már érett, mélyen érző művészembert tetterős alkotói fénykorában láttatja; már-már krisztusi pozícióban, ezzel is utalva *a művészre* mint „teremtőre”. Pedig a szemből ábrázolt portrébeállítás addig csaknem kizárólagosan az Üdvözítő megjelenítésére volt fenntartva.

E képeken Dürer még fiatal. E képeken Dürer még nem tudta, hogy ecsetvonásaival a német festészet legfényesebb tüneményét rajzolta fel az égen Isten csillagvetésére. Ám afelől bizonyos lehetett, hogy a nélkülözhetetlen tudás, a szépségek és a harmónia iránt tanúsított hitben buzgó törekvései mégsem voltak hiábavalók.

„A helyes arány adja a szép formát, nemcsak a festményen, hanem mindenben, ami csak élénk tárul. Nem méltatlan dolog, hogy olyasmiről írok, ami a festésre vonatkozik. Mert a festés művészetét az egyház szolgálatában használják: megmutatja Krisztus szenvedését, és megörökíti az ember képmását halála után. A föld, a víz és a csillagok mérése is képek által lett ismertté, és még sok mindent fognak megismertetni az emberrel. A helyes festés művészetét nehéz elsajátítani, ezért, aki nem érez hozzá tehetséget, ne is vállalkozzék rá. Mert ezt az adományt felülről kapjuk. A.D. 1512.”

Tisztelt Olvasónk!

A *Hitel* lapárus terjesztése bizonytalanná vált. Megeshet, hogy utcai terjesztésben nem lesz elérhető a folyóiratunk. Amennyiben továbbra is nyomtatott formában kívánja olvasni, célszerű előfizetnie a Magyar Postánál. Ez történhet személyesen vagy a hirlapelofizetes@posta.hu címen.

Számaink tartalmát minden érdeklődő számára hozzáférhetővé tettük a honlapunkon: www.hitelfolyoirat.hu.

Böröndi Lajos

Nyár volt

Kis talpainkat tarló bökte, csípte,
ahogyan kerestük az elhullott kalászt.
Nyár volt, az eget fecskék karistolták,
vadsóska ízű volt a szánk.

A Répce vízébe mártottuk talpunkat,
húse olyan volt, mint a pince mélye.
Mesékkal volt teli a világ,
s tágas, néha elszédültünk tőle.

Ma szűk a tágas is, s kinézünk néha
a repülő ablakán az elénk tárulóra.
Tudjuk, az a régi volt igaz, mikor fecskékkel
teli ég nézett vissza a felbámulókra.

Már vadsóska, csattogó, papsajt sincsen,
ha van is, ki hajol le érte?
S maradt a csodák nélküli világ, felnőttünk,
és ez a betonná keményült béke.

Fényképdarabka

Úgy ültem a fényképezőgép lencséje előtt
öt-hat évesen 1960 táján,
mint aki előtt most nyílik ki a világ,
s látja a hatalmas lepkeszárnyakat kitárulni,
s a fehér időbe ellebeg a múlt.

Kisgyermekből gyermekké váltam,
a lovasszekér kirázta belőlem a voltat,
s más lett minden bennem és körülöttem,
miután először lefényképeztek.

Valahonnét az emlékek dobozának aljáról
úszott elő ez a kép,
s az esős reggelen ez melenget.
A hit, hogy akkor arra gondoltam,
majd nagy leszek, és bátor.

Ott kellett volna megállítani az időt.
Mert nagy lettem és bátor

epilógus

a munka bevégezetlen marad
a portré így is kiegészül
életed csupa dirib darab
fogy a fény minden télre készül

verset körmölsz s még olvasod
Vörösmartyt és Adyt
hátha ők tudták a titkok titkát
eltanulhatsz még valamit

tőlük s Aranytól akit úgy szeretsz
mintha kicsit belőle lennél
talán dédapád lehetett
az volt magadra benne leltél

unt vendég voltál s most nézed
ahogyan elfut a vonat
a portré így is teljes persze
cserépdarab tükördarab

Dante „jelenléte” Magyarországon*

Még a modern kor „új pestis járványának” sem volt elég ereje, hogy legyőzze Olaszországban azt a vágyat, hogy nemcsak a tudósok, de az egyszerű emberek is megemlékezzenek a „sommo poeta,” a legnagyobb költő, az „olasz nyelv atyja”, Dante Alighieri halálának 700. évfordulójáról. Egész évben folytak és folynak az ünnepségek, konferenciák a különböző olasz városokban, egymás után jelennek meg az új Dante értelmezések, kommentárok. Sőt, az ünnepségek már egy évvel ezelőtt elkezdődtek, amikor a *Crusca Akadémia* kezdeményezésére az olasz kormány március 25-ét *Dante napnak*, *Dantedìnek* nevezte el a hét többi napja, *lunedì*, *martedì* stb. mintájára, melynek alkalmával ezentúl minden évben minden egyetemen és iskolában megemlékeznek a nagy költőről. Azért ezen a napon, mert a Dante-filológusok számításai szerint a költő 1300 Húsvétja előtt, március 25-én péntek éjjel kezdte meg túlvilági útját.

Idén, nálunk is volt *Dantedì*, csak szeptember 14-én, Dante halála napjának hetedik centenáriumán emlékeztünk meg a nagy olasz költőről, aki komoly hatással volt a magyar kultúrára is. Először a budapesti Egyetemi Könyvtár dísztermében volt egy konferencia abból az alkalomból, hogy az ELTE és a Magyar Dante Társaság megjelentette *A Pokol* énekeinek kommentárjait,¹ majd az érdeklődők megnézhatték az Egyetemi Könyvtárban őrzött 14. századi színes miniatúrákkal díszített velencei *Dante-kódexet*, mely valószínűleg Nagy Lajos uralkodása idején került Magyarországra.² A konferenciát az ELTE Szerb utcai

SÁRKÖZY PÉTER (1945) irodalomtörténész, a római La Sapienza Tudományegyetem magyar tanszékének nyugdíjas professzora.

* A Petőfi Irodalmi Múzeum *Dante Magyarországon* kamarakiállításának megnyitóján 2021. szeptember 14-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

1 Dante Alighieri: *Színjáték, I. Pokol. Kommentár*. Szerk. Kelemen János. Budapest, 2019, ELTE Eötvös Kiadó.

2 A kódexet Buda elfoglalása után a törökök hadizsákmányként elszállították Mátyás király könyvtárának példányaival együtt, majd 1877-ben a krími háborút követően a török kormány ajándékként került a könyvtárba. A kódex faximile kiadását a szegeci és a veronai egyetem jelentette meg 2002-ben: *Dante Alighieri Commedia. Biblioteca Universitaria di Budapest, I-II*, a cura G. P. Marchi e J. Pál. Verona, 2006.

székházának udvarán álló Buda István *Dante és Vergilius*-szoborkompozíciójának megkoszorúzása követte. Este megnyílt a Petőfi Irodalmi Múzeum Pál József szegedi italianista professzor által összeállított kamarakiállítására Dante magyarországi fogadtatásáról,³ és több előadásban emlékeztek meg a világirodalom egyik legnagyobb költője halálának évfordulójáról.

Dante és Magyarország kapcsolata már az Anjou-korban kialakult, hiszen a költő a *Paradicsom* 19. énekében, ahol Dante beszámol kora Európájának helyzetéről, és megemlíti Magyarországot is, ahol fiatalkori barátjának, Martell Károly nápolyi hercegnek a fia, Károly Róbert, nápolyi Árpád-házi Mária királyné unokája, 1308-ban foglalta el, Szent István trónját. Dante ezt az éneket akkor írta, amikor véget ért a magyar oligarchák lázadása, és bízni lehetett, hogy az új királynak sikerül visszaállítani Magyarországot régi dicsőségét. Ezért mondja Dante, akkor lesz áldott Magyarország, ha nem hagyja magát többé bántani. (*O beata Ungheria, se non si lascia / Più malmenare* – Babits Mihály fordításában: *Óh, boldog Magyarország! csak ne hagyja / magát félvezetni már...*) Az egri Lyceum (ma Eszterházy Károly Katolikus Egyetem) épületében levő Főegyházmegyei Könyvtárban is őriznek egy *Divina Commedia*-kódexet, melyet Giovanni da Serravalle fermói püspök 1416-ban fordított latinra, és dedikálva ajándékozott Zsigmond magyar (cseh és német) királynak, későbbi császárnak a konstanzi zsinaton.⁴

Magyarországon viszont a 18. század végéig nincs nyoma annak, hogy Dante művét olvasták volna annak ellenére, hogy a költő neve többször is felmerül Pázmány Péternél és még a protestáns prédikátorok írásaiban is, de csak annak felemlítésére, hogy Dante művében a pápákat a pokolba küldte.⁵ Ám ez természetes is volt, hiszen az európai reneszánsz és barokk kultúra nem kedvezett Dante költészetének befogadására. Még Olaszországban is csak a 18. században közepén kezdődött el Dante költészetének újrafelfedezése,⁶ de egész Európában csak a romantika nagy íróinak hatására alakult ki és terjedt el máig érvényesen a Dante-kultusz, mely Olaszországban a 19. századi Risorgimento küzdelmei során hozzájárult az olasz egységes nemzettudat kialakulásához.

Dante ismertsége és fordítása Magyarországon is csak a 19. század elején a kezdődött el. A magyar irodalom jelentős képviselői közül ugyan már többen foglalkoztak az olasz irodalom olvasásával és magyarra ültetésével, mint Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Faludi Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály vagy Kisfaludy Sándor, de Dante nevének említése csak kevéssé található, mint később

3 „*Silány időből az örökkévalóba.*” *Dante hatása a magyar irodalomban, képzőművészetben és zenében.* Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum (kurátor Pál József), 2021. szept. 15.–december 31.

4 Szabó Mihály: Giovanni Serravalle latin *Divina Commedia*-fordítása és kommentárja az egri Serravalle-kódexben, in *Dante a középkor és a renaissance között.* Szerk. Kardos Tibor. Budapest, 1966, Akadémiai, 433–464.

5 Kaposi József: *Dante Magyarországon.* Budapest, 1911, Révai, 77–90.

6 Nagy József: *Dante és Vico.* Budapest, 2017, Hungarovox.

Kazinczy Ferenc vagy Döbrentei Gábor esetében, aki 1806-ban már lefordította a *Pokol* néhány énekét, és több írásában hívta fel kortársai figyelmét a nagy olasz költőre.⁷

Dante első igazi magyar fordítója Császár Ferenc volt, aki 1830–1840 között Fiumében betöltött középiskolai magyar tanári működése után az olasz irodalom első „professzionális” terjesztője lett Magyarországon.⁸ 1854-ben jelentette meg az *Új élet (Vita Nuova)* első magyar változatát, és a Kisfaludy Társaságban a *Pokol* több énekét is bemutatta magyar fordításban. Az *Isteni színjáték* egyes részeinek első fordítói katolikus papok (Angyal János, Bálint Gyula, Csicsáki Imre) voltak, ám fordításaik nem voltak méltók a világirodalom egyik legnagyobb művének magyar megszólaltatására. Az első valóban sikeres fordítás a tudós református püspök, Szász Károly, Arany barátjának nevéhez fűződik, aki a század végén 1885 és 1899 között jelentette meg a *Divina Commedia* mindhárom részét rímes terzinákban és igen bőséges jegyzetapparátussal.⁹

De elsősorban nem ezeknek a fordításoknak volt köszönhető, hogy a 19. század utolsó három évtizedében és a századfordulón Dante bekerült a magyar irodalmi köztudatba. Ebben a világirodalmi hatásokon túl, elsősorban a kor legnagyobb költőjének, Arany Jánosnak volt igen nagy szerepe. Arany Nagy-kőrösön a világirodalom nagy eposzainak, így az olasz Pulci, Boiardo, Ariosto, Tasso és Marino műveinek tanulmányozása során kezdte el olvasni olaszul Dante *Isteni színjátékát*. A nagy mű megrendítő hatással volt Aranyra, ennek művészi lenyomata az 1852-ben terzinákban írt a saját korát fájdalmas iróniával leíró *A kis pokol* töredék és a gyönyörű *Dante* óda:

Állottam vizének mélységei felett,
Sima volt a fölszín, de sötét, mint árnyék;
Alig mozzantá meg a rózsalevelet,
Mint rengéskor a föld, csak alig hullámlék.
Acéltiszta tükre visszaverte híven
A külső világot – engem is: az embert;
De örvényeibe nem hatolt le a szem,
Melyeket csupán ő – talán ő sem – ismert.

7 Szauder József: Dante első magyar fordítása. Döbrentei Gábor ismeretlen *Commedia* fordítása, in Uő.: *Magyar irodalom – olasz irodalom*. Szerk. Sárközy Péter. Budapest, 2013, Argumentum, 147–154.

8 Sárközy Péter: Az olasz irodalom „fortunája” Magyarországon a 19–20. században. *Magyar Napló*, 2019, 11, 36–41.

9 Dante *Színjátékának* 19. századi fordítói: Bálint Gyula, Angyal János (*A Pokol*, 1878), Szász Károly (1885, 1891, 1899), Csicsáki Imre, Cs., Papp József; a 20. század első felében: Zigány Árpád (*A Pokol*, 1908), Babits Mihály (1913, 1920, 1922), Radó Antal (*A Pokol*, 1921), Kenedy Géza (próza I–III, 1925). Vö. Szauder József: Dante a XIX. század magyar irodalmában, in *Dante a középkor és a reneszánsz között*, i. m. 499–574.

Csodálatos szellem! egy a mérhetetlen
Éggel, amely benne tükrödzik alattam!
Egy csak a fönségben és a terjedetben
És mivel mindenik oly megfoghatatlan.
Az ember... a *költő* (mily bitang ez a név!)
Hitvány koszorúját, reszketvén, elejti,
És mintha lábait szentegyházba tenné,
Imádva borul le, mert az Istent sejtí. –

E mélység fölött az értelem mér-ónja,
Mint könnyű pehelyszál, fönnakad, fölleben:
De a lélek érzi, hogy az örvény vonja,
S a gondolat elvész csodás sejtelemben.
Nem-ismert világnak érezi nyomását,
Rettegő örömmek elragadja kéje,
A leviathánnak hallja hánykodását...
Az *Ur lelke* terült a víznek föléje.

Lehet-é e szellem az istenség része?
Hiszen az istenség egy és oszthatatlan;
Avagy lehet-é, hogy halandó szem nézze
A szellemvilágot, teljes öntudatban?
Évezred hanyatlik, évezred kel újra,
Míg egy földi álmom e világba téved,
Hogy a *hitlen* ember imádni tanulja
A köd oszlopában rejlő Istenséget.

Arany szabadságharc utáni kedélyállapotát és hitmegvallását tükröző megrendítő nagy költeményt Szauder József így értelmezte: „A dantei világ mélysege, megfoghatatlan távlatai megrendítik a költőt, isten sejtelmével töltik el, elragadják – a „rettegő öröm” kéjében az alkotó szellem oly megmagyarázhatatlan csodájára döbben rá, amelyet évezredek során is csak kivételesen álmodik meg valaki, „Hogy a *hitlen* ember imádni tanulja / A köd oszlopában rejlő Istenséget”.¹⁰

Arany János később, a nagy olasz költő születésének 600. évfordulóján, 1865-ben a Dante ünnepségek idején beszámolt a nemzetközi eseményekről, és a *Koszorúban* közölte Pulszky Ágost tanulmányát. Greguss Ágost, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának és a Kisfaludy Társaság másodelnökének írása Dantéről a *Budapesti Szemlé*ben jelent meg. Az 1865. évi megemlékezésekkel kezdődik el a Magyarországon a Dante-filológia, melynek máig egyik legkiemelkedőbb teljesítménye a klasszika-filológus, filozófus, irodalomtörténész Péterfy

¹⁰ Szauder József: *Dante a XIX. század magyar irodalmában*, i. m. 523.

Jenő, nevéhez fűződik. Tanulmánya, melyet Szász Károly *A Pokol* fordításának megjelenése után jelentetett meg 1886-ban a *Budapesti Szemlé*ben, nagy hatással volt a *Nyugat* költői első nemzedékének Dante-képére és Babits Dante-fordítására is.¹¹

A 19. század utolsó három évtizedében az európai és főleg a németországi „Dante-láz” hatása alatt nemcsak egymás után jelentek meg az *Isteni színjáték* magyar fordításai, hanem Dante egyaránt hatott a század nagy művészeire, Liszt Ferencre és őt követően más zeneszerzőkre,¹² valamint a századforduló képzőművészeire is.

Dante világa mindenek előtt a magyar praeraffaelita festészet nagy alakjára, Gulácsy Lajosra volt komoly hatással, aki az új század első évtizedében egy sor álomszerű festményben örökítette meg Dante és Beatrice, valamint Paolo és Francesca szerelmét (*Paolo és Francesca, Dante és Beatrice, Dal a rózsatőről, A varázsló kertje: Dante és Beatrice csókja, Dante és Beatrice találkozásá*). Dante alakját a magyar szecesszió művészei is szívesen megjelenítették, mint a festő Körösfői Kriesch Aladár vagy a szobrászok közül Paczka Ferenc, vagy Damkó József.¹³ Dante teremtő művészetének hatása máig jellemző a magyar képzőművészetben, elég, ha Madarassy István az *Isteni színjáték* epizódjait ábrázoló szoborképeire vagy a magyar művészek rendszeres részvételére gondolni az olaszországi Dante-kiállításokon. A századvégi magyar Dante-kultusz érdekes eseménye volt a milleneumi kiállításon felépített csarnok Molnár Árpád és Till Géza *Pokol-körképével*, melyet több tízezer ember nézett meg, ahol megvehette *A Pokol* Gárdonyi Géza által készített prózafordítását.¹⁴

A századforduló európai költészetében (Rilke, Stefan George) erősen jelen levő Dante kultusz hatással volt a *Nyugat* fiatal költőire is, akik Dante-verseket írtak már Babits fordítása előtt is: Ady Endre: *Divina Commedia*, 1899, *Nagy lopások bűne*, 1913; Juhász Gyula: *Modern Divina Commedia*, 1899; Kosztolányi Dezső: *Inferno, Én is, Pokol felé, Dante a Croce del Corvóban* (1907).

Babits 1908–1912 között készítette el *A Pokol* fordítását, mely 1913-ban jelent meg. Az első világháború alatt, illetve a trianoni békediktátum idején készült el a *Purgatórium* és a *Paradicsom* fordításával. Rába György nagy és pontos tanulmányban mutatta be, hogy miként alakult ki Babitsban egy tökéletes szimbiózis

11 Péterfy Jenő: Dante, in *Péterfy Jenő Válogatott művei*. Szerk. Sótér István. Budapest, 1983, Szépirodalmi, 286–338.

12 A Magyar Állami Operaház szeptember 12-én az Eiffel Műhelyházban *Dante 700* címmel külön koncertelőadást tartott, melyen bemutatták Liszt Ferenc *Dante-szonátáját* és ifj. Ábrányi Emil *Paolo és Francesca* című operájának több áriáját, valamint Puccini egyfelvonásos *Dante-operáját*, a *Gianni Schicchi*-t.

13 A századforduló magyar művészeinek Dante-alkotásairól a Nemzeti Galéria 1986-ban nagyszabású kiállítást rendezett. Vö. Keserű Katalin: „Légi semmi” és „állandó alak”. Dante a magyar szecesszióban. *Irodalomtörténet*, 1986, 4, 851–876.

14 Kaposi József: A milleneumi *Pokol-körkép* és Gárdonyi Géza *Inferno* fordítása, in *Uő.: Dante Magyarországon*, i. m. 265–280.

Dantével,¹⁵ melynek első versei a Fogarason írt *Nel mezzo* és a *Szimbólumok* negyedik darabja, a *Nunquam revertar*. Ez mélyült el a világháború éveiben folytatott Dante-fordítás során, melynek végső szintézise az 1921-ben írt két *Dante*-szonett:

1.

Egeit az Ember, e vándor állat,
az évek nyári nappalára s téli
éjére fülledt üngökként cseréli
s nyugalmat nyugalomban nem találhat.

S nem boldog, ha nem pólyázhatja pállott
életét friss legek selymébe; déli
édeneit, mint otthonát, kiéli;
de visszatér megint, s a régi tájat,

mint régi kedvest, uj szépségben éri.
Igy én is, amint visszatérek egyre
anyaföldemre – ama drága Hidra,

melyen át percem az Örököt éri,
amelyből jöttem –: az otthoni hegyre:
úgy térek vissza, *Dante* tájaidra!

2.

Mert énnekem, jaj, a Pokol is otthon
s jól ismerem a Tisztulás hegyének
fájó lépcsőit, és az Ég kegyének
csillagos távlatait; sírva botlom

lelkem rongyára minden árkon-bokron
(mint papírkákra, miket útjegyének
szórt el a vándor), merre a Nagy Ének
visszavezet, vad erdőn s annyi poklon

tikkadtan e különös nyaralásra;
bár minden tulvilágból hazavásva
fűz Firenzémhez egy mostoha köldök,

15 Rába György: Két költő: Dante és Babits, in *Dante a középkor és a renaissance között*, i. m. 575–633.

hol mint poklát cipelő útas-ördög
vagy rab fa, mely hiába nőtt egekbe,
tengek, lekötve, s mégis számkivetve.

De Babits már a *Nyugat* 1919. évi utolsó számában közölt *Magyar költő kilencszáz-tizenkilencben* című vallomásában így írt: „Hányszor éreztem, hogy nekem szól Dante jóslata, és ezt követően önmagára is vonatkoztatva idézi a Pokol XV. énekének sorait saját fordításában: a gonosz nép háládatlan alja / ...mert jó léssz, hozzád rossz fog lenni majdan, / ...Számodra nagy hírt tart a sorsnak marka / s még mind a két párt éhes lesz nevedre / hanem a fűtől messze marad ajka.”¹⁶

Jelentős eseménye volt Dante magyarországi ismertségének a költő halálának a világháború utáni első „béke-évre”, 1921-re eső hatszázadik évfordulója. Az évforduló megrendezését az MTA elnöke, Berzeviczy Albert által 1920-ban létrehozott Corvin Mátyás Társaság vállalta magára, melynek elsődleges feladata a „hagyományos” magyar–olasz barátság felújítása és megerősítése volt.¹⁷ A társaság egymás után rendezte a Dante-ünnepségeket, melyek előadásait magyar és olasz nyelven is megjelentették a társaság olasz nyelvű folyóiratában, az 1921–1944 között kiadott *Corvinában*, és jelent meg 1924-ben a Szent István Akadémia *Dante-émlékkönyve* katolikus teológusok (Prohászka Ottokár, Schütz Antal stb.) tanulmányaival.

A Dante-év alkalmából fordították le és jelentették meg Boccaccio *Dante életrajzát* és Dante más műveit, az *Új élet* modern fordítását (Ferenczi Zoltán), valamint a latin *De Monarchiát* Balanyi György fordításában.

A Dante-év lezárása után 1922-ban jelent meg Babits Mihály fordításában a *Színjáték* harmadik része, *A Paradicsom*. Babits a *Színjáték* három részének első kiadásaihoz szándékosan nem mellékelte jegyzeteket, mert ő elsősorban Dantét, a költőt akarta megmutatni saját új stílusában. *A Purgatórium* előszavában tudatosan hangsúlyozza: „A Komédia nem archaizáló költemény: Dante stílusa: *stil nuovo*, s mindenütt stil nuovóval kell visszadni.” Ezért jelent meg mindhárom rész Zádor István által megtervezett piros-fekete cizellált keretben, Gabriele D’Annunzio *Francesca da Rimini* című drámája 1902. évi kiadásának mintájára.¹⁸ Épp ezért a Révai Könyvkiadó 1930-ban egy kötetben újra megjelentette Babits Dante-fordítását (*Dante komédiája*), melyhez a fordító részletes életrajzot írt (*Dante élete*), és lapalji jegyzeteket, valamint *Tárgymutatót* készített. Ez a kiadás és *Az európai irodalom történetében* közölt A túlvilági utas című tanulmánya határozta meg a magyar olvasók Dante-képét majdnem száz éven keresztül.

16 Sárközy Péter: Dantéval Trianon ellen. Babits Mihály 1919-ben. *Hitel*, 2020/1, 6–9.

17 Sárközy Péter: Olasz–magyar két barát. A magyar–olasz kulturális kapcsolatok alakulása az I. világháború előtt és után, in Uő.: *Itália vonzásában*. Budapest, 2014, Nap Kiadó, 155–169.

18 Sárközy Péter: Babits Mihály Dante fordításának korszerűsége, in Dante Alighieri: *Isteni színjáték*. Szerk. Tarbay Endre. Budapest, 2002, Szent István Társulat, 606–607.

Igaz, 1947 után a Lukács György, majd Révai József által irányított új magyar kultúrpolitika Babits erkölcsi és művészi nagyságának tudatos visszazorítását kívánta elérni. Ezért a *Színjáték* háború utáni első kiadására csak az '56-os forradalom után, 1957-ben kerülhetett sor az Európa Kkiadónál, melyben Babits Mihály jegyzeteit négy „megbízható” professzor, Kardos László, Trencsényi Waldapfel Imre, Szigeti József és Kardos Tibor igyekeztek „helyre tenni”. Babits fordítását már korábban, 1948-ban megtámadta Képes Géza azzal, hogy Babits „félrefordította” Dantét (Irodalmi babonák, *Magyarok*, 1949, 2.).

A pesti Olasz Tanszék professzorának, Kardos Tibornak érdeme viszont, hogy a hatvanas években Dante ismét elfoglalhatta méltó helyét a magyar irodalmi köztudatban. 1962-ben jelentette meg a Helikon Kiadó „Helikon klasszikusok” sorozatában *Dante összes műveit*, Kardos Tibor és Sallay Géza szerkesztésében, melyben a *Színjáték* mellett Jékely Zoltán fordításában jelent meg *Az új élet*, valamint különböző magyar költők fordításában Dante egyéb olasz versei és Dante latinul írt értekezései (*Vendégség, Az egyeduralom. A nép nyelven való ékesszólásról*, valamint levelei és pásztori versei). A mű több újrakiadást ért el több tízezres példányszámban. 1965-ben Dante születésének 700. évfordulójára jelent meg „díszkiadásban az *Isteni Színjáték* a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Dante-kódex színes miniatúráinak illusztrációival, Berkovits Ilona és Kardos Tibor szerkesztésében.

Az 1965. évi magyar Dante évforduló legjelentősebb tudományos eredmény az a 700 oldalas nemzetközi tanulmánykötet volt, melyet szintén Kardos Tibor szerkesztett a legkiválóbb magyar italianisták (Bán Imre, Gáldi László, Koltay Kastner Jenő, Rába György, Sallay Géza, Szabó Mihály, Szauder József) és neves olasz dantisták (Vittore Branca, Fredi Chiappelli, Girogio Padoan és Giuseppe Petronio) tanulmányaival (*Magyar Helikon*, 1966).

Érdekes módon, az új Dante-tanulmányok, első magyar monográfiák megjelenésére harminc évig, a kilencvenes évek végéig kellett várni.¹⁹ Az új évezredben, hála a két budapesti bölcsészkarnek, valamint a szegedi és debreceni egyetemnek egy igazi magyar Dante-filológus generációról beszélhetünk (melynek tagjai Kelemen János és Pál József mellett Draskóczy Eszter, Hoffmann Béla, Kapusi Márton, Mátyus Norbert, Nagy József, Madarász Imre, Szabó Tibor, Tóth Tihamér, Vigh Éva), rendszeresen jelentetik meg Dante-tanulmányaikat a *Helikon*, a *Filológiai Közlöny* és más folyóiratokban, valamint a 2002-ben alakult Magyar Dantisztikai Társaság lapjában, a *Dante Füzetek*ben, illetve önálló tanulmányköteteikben. 2019-ben jelent meg Kelemen János szerkesztésében a Dantisztikai Társaság munkaközösségének *Pokol-kommentár* kötete, melyben 34 tanulmány elemzi a *Színjáték* első részének énekeit.²⁰

19 Pál József: „*Silány időből az örökkévalóba*”. Szeged, 1997, JATE Press; *Dante. Szó, szimbólum, realizmus a középkorban*. Budapest, 2009, Akadémiai. Kelemen János: *A Szentlélek poétája*. Budapest, 1999, Kávé; *A filozófus Dante*. Budapest, 2002, Atlantisz.

20 Dante Alighieri: *Komédia, I. Pokol. Kommentár*. Szerk. Kelemen János. Budapest, 1969, ELTE.

Végül beszélnünk kell az *Isteni színjáték* új fordításairól is. Először Weöres Sándort kell megemlítenünk, aki Kardos Tibor biztatására a hatvanas évek elején belekezdett a *Pokol* új fordításába. Az első öt ének fordítása meg is jelent a *Filológiai Közöny* 1966. évi 1–2. számában. Ám a költő nem folytatta a fordítást. Az, hogy Weöres feleslegesnek tartotta a versengést mesterével, Babitscsal, elbátortalanította a többi magyar költőt, hogy a „kör négyesgésítésére”, Dante rímes terzináinak visszaadására vállalkozzanak. De azért az olaszul tudó költőink közül nem egy ezzel is megpróbálkozott. Elsőként Lőrinczi László (Pusztacellina, 1919 – Settimo San Pietro, 2011) erdélyi magyar költő, fordító és szerkesztő, aki világháború előtt elvett olasz hárfaművész feleségével 1947-től Bukarestben, majd élete utolsó két évtizedében Szardínián élt, francia, román és olasz költők fordítása (Petrarca, Pavese, Quasimodo) mellett lefordította Dante tizenöt énekét is (*Isteni színjáték. Beatrice visszatér. 15 ének a Pokolból és a Purgatóriumból*. Bukarest, 2002, Arvin). Ezt Szabadi Sándor Németországba menekült református teológus tanár, a Károlyi Gáspár Református Egyetem díszdoktorának próza-fordítása követte (*Isteni színjáték. Pokol, Purgatórium, Paradicsom*. Püski, 2004), majd két italianista magyar költő próbálkozott meg a nagy feladattal. Először Baranyi Ferenc készítette el a *Pokol* rímes fordítását, melyhez Madarász Imre írt jegyzeteket (Győr, 2012, Tarandus), ezt követően a magyarra le nem fordított nagy olasz eposzok átültetője, Simon Gyula fordította le újra a *Paradicsom* énekeit (Eötvös klasszikusok, 2014). 2017-ben a Kossuth kiadó jelentette meg a két költő (fele-fele) fordításában Gustave Doré metszeteivel a *Purgatóriumot*.

Mindez igen értékes munka és „jó multság” volt az italianista költő-műfordítóink számára, akik nem gondolkodtak el azon, hogy Weöres Sándor miért hagyta abba a *Pokol* új magyar fordítását, melyre Kardos Tibor ösztökölte, hogy „helyreállítsa a *Színjáték* epikus karakterét”. Weöres ugyanis épp a Francesca és Paolo-epizód fordítása közben jött rá Babits megállapításnak igaz voltára: „Más remekműveknek el tudom képzelni több jó fordítását. Dante egy-egy terzináját olyan talánynak érzem, melynek minden nyelven csak egy megoldása lehetséges” (Dante fordítása, in *Esszék, tanulmányok*. Belia György. Szépirodalmi, 1978, I, 274).

2016-ban jelent meg az *Isteni színjáték* új, gazdag jegyzetanyaggal ellátott fordítása Nádasdy Ádám igen érdekes és értékes munkája (Bp., 2016, 217, Magvető).²¹ Nádasdy belátta, hogy bármennyire is jó költő, Babits költői nyelvének bőségével és stílusgazdagságával nem versenyezhet, ezért nem rímes terzinákban, hanem a legtöbb angol és német műfordító példáját követve rímtelen jambusokban fordította le a művet. Nádasdy rímtelen fordítása megtartja az eredeti szöveg költőiségét, ugyanakkor a mai olvasó számára könnyen olvasható és mindvégig érthető. Az új fordítás nagy értéke a gazdag jegyzetanyag, mely a 21. század mitológiai, bibliai, történelmi és vallástörténeti kérdéseiben nem

21 Sárközy Péter: Az új „magyar Dante”. Nádasdy Ádám *Isteni színjáték* fordítása. *Magyar Napló*, 2017, 4, 17-23.

jártas olvasóknak megmagyarázza, hogy miről is szól a költemény. Nádasy Ádám új *Színjáték* fordítása ezért igen értékes költői munka, de minden értéke mellett igazat kell adnom Szász Károlynak és Babitsnak: *a rímtelen Dante, nem Dante*.

Babits Mihály az *Isteni színjátékot* a világirodalom egyik legnagyobb költői műalkotásának (költészetnek) tartotta, és ezért költői fordítással akarta megajándékozni nemzetét. Nádasy Ádám pedig azért készítette el tíz évnél tovább tartó munkával fordítását és látta el komoly filológiai munkát és tudást igénylő jegyzetanyaggal, hogy minél többen tudják magyarul elolvasni és megérteni a nagy művet, és megértsék Dante tanításait. A mai magyar olvasó választhat, hogy mit szeretne, hangosan olvasni Babits fordítását, ahogy azt az olaszok teszik (hiszen tízezrek gyűlnek össze a firenzei Santa Croce templom előtt, hogy meghallgassák Roberto Benigni felolvasásait), hogy érezzék a szöveg költői erejét – vagy lemondanak erről az élvezetről, és ehelyett szép és költői, de nem rímes terzinákból álló fordításban olvassák el a *Színjátékot*, hogy megtudják, milyen volt, és miről is szól a 721 évvel ezelőtt megkezdett túlvilági út. A lényeg azon van, hogy azok is, akik nem tudnak megbirkózni az olasz versekkel, azok is olvassák és megismerjék Dante művét. Ahogy Babits biztatta olvasóit – mint a középkori kódex-másolók –, olvassák, mert igen szép.

Albrecht Dürer: Utolsó vacsora (famestszet, 21,3×14,6 cm, 1523)

A *Dante-szimfónia* hazai megítélése 1865 és 1942 között

A katolicizmusellenes magyar Liszt-recepció

A kánon és a repertoár összeütközése

Esszémben azt az elsőre meghökkentő állítást bizonyítom be, hogy Liszt *Dante-szimfóniája* valójában nem örvendett népszerűségnek a magyar hangversenyeken 1865 és 1942 között. (A kijelentés megszorításokkal napjainkig is kiterjeszhető.) Esetében élesen különválik a zenetörténeti kánonbeli szerepe (ahol a *Faust-szimfónia* mellé helyezik) és a napi koncertélet gyakorlata (ld. 2. táblázat). Az alábbiakban elsősorban az 1865 és 1942 közötti magyar kritikák alapján mutatom be a fogadtatástörténetét, mert az a korszak tekinthető – a zenetörténetírás szempontjából – a magyar modernitás összefüggő, klasszikus korszakának, egységes esztétikai epochának.

Dante Alighieri halálának hétszázadik évfordulóján jóleső érzés (lenne) azt mondanunk Molnár Antal 1965-ös cikkére utalva, hogy lám, a firenzei mester nagyszabású irodalmi világát magyar származású zeneszerző öntötte a legméltokeppen hangokba: Liszt Ferenc a *Dante-szimfóniában* (és a *-szonátában*).¹ A mű kanonikus helye még meg is erősíti ezt a benyomást, mert bármelyik szerzői és romantikatörténeti monográfiában vagy lexikonban előkelő helyen találjuk.² Rövid vizsgálódás után kiderül, hogy elismertsége közel sem jelent népszerűséget. Ha az 1. táblázatban szereplő további szimfonikus Dante-újraírásoknál (leszámítva Csajkovszkij *Francesca da Rimini*jét) többet is játszották és játsszák,

WINDHAGER ÁKOS (1975) összehasonlító irodalomtörténész, kultúrakutató, PR-szakértő, újságíró. A Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének munkatársa.

1 Vö. Molnár Antal: Dante és a muzsika = *Muzsika*, 1965/5, 1-2, „Az ő [Liszt] *Dante-szimfóniája* – első részében a pokolbeli rémségek, második részében a Tisztítóhely enyhítő reménységének vázolásával – máig az egyetlen olyan zenemű, amely a tárgyához minden módon méltó.”

2 Ld. Shulstad, Reeves: Liszt's symphonic poems and symphonies = *The Cambridge Companion to LISZT*. Ed. by Hamilton, Kenneth. Cambridge, 2005, Cambridge University Press, 206–221, 219–222.

Floros, Constatntin: *Gustav Mahler and the Symphony of the 19th Century*. Transl. by Moran, Neil K. Frankfurt am Main, 2013, Peter Lang GmbH, 191–199.

kedveltsége sem a szimfonikus művek között, sem a Liszt-életmű más zenekari darabjaival összevetve nem jelentős.

A magyar közönség és a kritikusok az 1865-ös hazai bemutatót követően közel nyolcvan évig idegenkedtek tőle: a formanyelve, hossza és vélt eszmei (katolikus) programja miatt. A pesti premier idején Liszt stílusa, dramaturgiája és hangszerelése is rendkívülinek számított, de még a programzene elvét sem fogadták el. Később a közönség, ha az előzőekkel meg is barátkozott, „elfáradt” a 40–50 percnyi zenétől. Végül, noha már a romantika idején is találkozhatott a darab eszmei elutasítással (vö. Wagner megjegyzései, melyekre később vizsgatérek), a 20. század kezdetétől a vélt és valós katolikus elemek vörös posztót jelentettek számos értekező számára – akik véleményében megjelent a fogadtatás. A távolságtartás lemérhető abban, hogy az 1865-ös magyarországi bemutatót követő nyolcvan évben, de még 1942-ben (sőt 1981-ben és 2015-ben is) a maga a darab kapott kritikát, nem az előadás.

Szerző	Cím	Évszám
Liszt Ferenc	<i>Eine Symphonie zu Dante's Divina Commedia</i>	1856
Giovanni Pacini	<i>Sinfonia Dante</i>	1863
Pjotr Csajkovszkij	<i>Francesca da Rimini</i>	1876
Felix Woysch	<i>Sinfonischer Prolog zu Dantes „Divina Commedia“</i>	1891
William Wallace	<i>The Passing of Beatrice</i>	1892
Granville Bantock	<i>Dante and Beatrice</i>	1901
Raoul Brunel	<i>La vision de Dante</i>	1901/1910
Alekszandr Szkrjabin	<i>Le Divin Poème – III. szimfónia</i>	1904
Enrique Granados	<i>Dante</i>	1908
Conrado del Campo y Zabaleta	<i>Dos piezas de la Divina Comedia</i>	1910
Paul von Klenau	<i>Paolo und Francesca – IV. szimfónia</i>	1913
Hubay Jenő	<i>Dante-szimfónia (Vita nuova)</i>	1921
Hugo Herrmann	<i>5. Symphonie (nach Dantes Göttlicher Komödie)</i>	1955
Anthony Milner	<i>II. szimfónia</i>	1978
Robert M. Helmschrott	<i>Entelechia: Riflessioni su Dante, per orchestra</i>	1977
Patric Stanford	<i>Toward paradise – III. szimfónia</i>	1983

Dante-szövegek alapján született szimfonikus alkotások³

3 Az értelmezői hagyomány Dante-szimfóniaként tartja számon: Mahler I. (*Titán*) és X., Sibelius II. és Enescu III. szimfóniáját is. A táblázat adatsorát bővebben ld. *Dante's Reception in Music*. Orig. comp. by Lieberknecht, Otfried, Princeton Dante Project, https://dante.princeton.edu/pdp/da_mu.htm

Felmerülhet a kérdés, hogyha a kritikusok és a közönség 80 évig fanyalognak, akkor miért nem fogadjuk el a véleményüket és jelentjük ki a szimfóniáról, hogy félresikerült. Ennek egyik oka a zenetudományi kánonban betöltött vitathatatlan szerepe, a másik, hogy mai ízlésünk számára szellemi-érzéki mondanivalót hordoz. Liszt számos vázlat után 1856-ban írta meg a *Dante-szimfóniát*, amelynek szerkezetét az irodalmi szöveg hármastagolása helyett két részre, *Pokolra* és *Purgatóriumra* osztotta, amely utóbbi tételhez hozzáillesztette a *Magnificat*ot (jelvezén a *Paradicsom* helyét). Noha szimfóniának nevezte, valójában két önálló szimfonikus költeményt szerkesztett egymáshoz, amelyek közül az elsőt ciklikusan építette fel, a másodikat viszont a rapszodiák sorolós-variatív szerkesztésével. Az utolsó szakasz (*Paradicsom*) programjával hosszan foglalkozott és a kialakításába bevonta ismerőseit is (elsősorban Sayn-Wittgenstein hercegnőt és Richard Wagnert). A *Paradicsom* – Wagner megjegyzésein túl – végül azért nem született meg, mert Liszt elégedetlen volt Beatrice irodalmi szerepével, akit Dante az égben „nem a szerelem eszményképének, hanem a tudomány ideáljának fogott fel”.⁴ Rá jellemző módon a *Magnificat*nak több változatát készítette el, így Dante utazása hol szelíd hangulatú, emelkedett kontemplációval, hol magasztos – eget-földet megindító, Szent Domonkos látomására utaló – apoteózisával zárul. (A karmesterek rendszerint az elsőt választják.)

A szimfónia értékeit ma abban látjuk, hogy füllel jól követhető a dallamfolyama; tematikusan használja az egészhangú skálát és a tizenkéthangú-rendszert, megkezdzi az ütemvonalak fellazítását (pl. 7/4-es ütemjelzésben jegyzi le Francesca témáját); megújítja a szonátaformát; forradalmasítja a hangszerelelést (pl. harmóniába állítja az üstdob-párt), sztereofonikus kontrasztokat alkalmaz (pl. a kórus a zenekar fölött énekel), és sorolhatnánk. A hangszerek karaktert kell alakítsanak, ahogy a klarinétok és a mélyhegedűknek előírta: „Ezt a részt mint szentségtörő gúnyos kacagás kell értelmezni.”⁵ A tervek között szerepelt, hogy az előadás során Bonaventura Genelli *Isteni színjáték*hoz készített képeit vetítsék ki állóképként (dióráma).⁶ Bár utóbbi pénz hiányában nem valósult meg, ez volt az európai művelődéstörténet első összművészeti előadásterve. Szerkesztési újítás volt, ahogy a korszakban egyedülállóan alkalmazta a dekonstrukciót (ld. a *Pokol* tétel visszatérésében a korábbi *Allegro frenetico* szakaszt eltorzította) és a *nyitott mű*-elvet (ld. a két finálét; illetve a tételenkénti előadási gyakorlatát).

A szimfóniához hasonlóan alakult a szerző – és az egész romantika – egyik kiemelkedő zongoradarabjának, a *Dante-sonátá*nak (1858) a sorsa is. A szonáta

4 Liszt 1838-as újságcikkében fejti ki a megzenésítés kérdéseit. Ld. *Liszt Ferenc válogatott írásai*, I-II. Ford. és szerk. Hankiss János. Bp., 1959, Zeneműkiadó, I/93–95, 94.

5 Liszt Ferenc: *Eine Symphonie zu Dantes Divina Commedia für grosses Orchester und Fraunechor*. Hrsg. von Taubmann, Otto. Leipzig, 1920, Breitkopf & Härtel, 57.

6 Walker, Alan: *Liszt Ferenc. 2. A weimari évek, 1848–1861*. Ford. Rácz Judit. Bp., 1994, Editio Musica, 66.

lassan került be a hangversenyműsorokba, mert bár a szerző előadásában elhangzott pár ízben, de sem a művészek, sem a közönség nem értette a 19. században.⁷ Az előadók a 20. században ismerték fel jelentőségét.

„Liszt Ferenc delejes tekintete” – a szerzőnek szóló elismerés

Időpont	Előadók	Tétel	A közönség...
1865. aug. 17.	Liszt, BFTZ	Pokol	telt ház; „E zenemű, mely a legnagyobb hatást idézte elő”
1865. okt. 29.	Erkel F., BFTZ	mind	fél ház; „némi észrevehető szórakozottság mellett is, [...], igen meg volt hatva”
1865. dec. 17.	Erkel F., BFTZ	Pokol	telt ház; „tapsokra ragadta”
1869. ápr. 26.	Erkel F., BFTZ	mind	telt ház; „el volt ragadtatva”
1878. márc. 27.	Erkel S., BFTZ	Pokol	telt ház; „háromszor kihívta Erkel Sándort, a jeles karnagyot”
1886. okt. 25.	Erkel S., BFTZ	Pokol	fél ház; „elfogult Liszt Ferencsel szemben”
1898. jan. 26.	Erkel S., BFTZ	Pokol	fél ház; „A szerző tisztelőitől melegen fogadtatott”
1911. jún. 2.	Hubay, Akadémiai Zkar	mind	fél ház; „A meghívott, előkelő közönség zajos tapsal jutalmazta a közreműködőket”
1911. nov. 8.	Kerner, BFTZ	mind	„A mai est közönsége is hidegen fogadta a Dante-szimfóniát”
1921. okt. 10.	Kerner, BFTZ	mind	„ritkán adják, mert ... fárasztó mű” és „idejétmúlt”
1931. febr. 11.	Dohnányi, BFTZ	mind	MR előadás (10 külföldi adó veszi át)
1933. jan. 10.	Stefániai Imre, BHZ	mind	MR élő adás: „Ez a műrecek csupán csillogó hatásműnek tetszett” – visszafogott tetszés
1933. nov. 15.	Gilbert Gravina, BHZ	mind	MR élő, nem korszerű, „fárasztó”, de saját korában zseniális
1936. jan. 27.	Dohnányi, BFTZ	mind	„Sokat tapsolt”; „tagadhatatlanul hosszadalmas”
1942. dec. 11.	Dohnányi, BFTZ	mind	Kodály 70. születésnap koncert, MR élő adás, „unalmas”

2. A *Dante-szimfónia* dokumentált magyarországi előadásai (1865–1942)

(A BFTZ a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara, a BHZ a Budapesti Hangversenyzenekar)

A szimfónia a drezdai ősbemutatón (1857) megbukott, majd Prágában (1858) sikert aratott, ám valódi elismerést alig kapott. Magyarországi előadása éppen ezért kétesélyes volt. A művet ért támadásokat Ábrányi Kornél foglalta össze. „Nem ismerünk a zeneirodalomban művet, mely ennél az oly hallgatóra,

7 Walker Alan: *Liszt Ferenc, 1. rész: A virtuóz évek, 1811–1847*. Ford. Rác Judit. Bp., 1986, Zeneműkiadó, 293.

ki a zeneköltő intenciójába magát beleképzelni képes, hatalmasabb s megrendítőbb hatást volna képes gyakorolni. De épp ez okozza, vagyis a hallgatók nem egyenlő műveltsége, emelkedettsége s költészeti fogékonysága, hogy ezen nagyszerű költemény sokáig s mondhatni egészen a pesti előadásig sokak előtt érthetetlen talányképül tűnt fel. Lisztnek minden szimfonisztikus műve között ez az, mely *legtöbb megtámadás, gúny, elítéltetés s kiszámított megbuktatásnak volt kitéve*. Ahol csak előadták, mindenütt félreértetett s mint a jövő zene legparadoxabb szüleménye tüntettetett fel.”⁸ (Ábrányi megjegyzése drámaian vetítette előre a következő nyolcvan év bírálatait.)

A szimfónia hazai fogadtatástörténete azonban jól indult: az ősbemutató hallgatói lelkesedtek érte. Ennek egy döntő okát látom: az 1865-ös (majd az 1869-es és 1878-as) előadás éljenzése – a személyesen jelenlevő – Lisztnek szólt. Karizmatikus művészként a lelkesedése átsugárzott a nagyérdeműre. Az 1865. augusztus 17-ei pesti bemutatón – csak a *Poklot* játszották – oly erővel zúgott a taps, hogy a tétel második felét, Paolo és Francesca epizódjától, megismételték.⁹ Ábrányi elismerően szól a közönségről. „A lefolyt zeneünnepélyek egyik legnagyobb erkölcsi vívmánya kétségkívül abban áll, hogy Liszt eme szimfóniája a magyar fővárosban hamarább s behatóbban értetett meg s méltányoltatott, mint a világ bármely részében, mi is művelt közönségünk ritka fogékonyságának s zenészeti műveltségének elvitázhatatlan tanújele.”¹⁰ (Sajnos, legkésőbb 1886-tól ez már nem volt igaz.) A koncerten jelenlevő Hans von Bülowt, aki Liszttel együtt követte a darab egyes előadásait, lenyűgözte a magyarok lelkesedése. „És a közönség? [...] E mű előadásánál önmagát túlszárnyalta és megmutatta, hogy a feladat nehézségével, a megoldáshoz szükséges tehetségek is növekednek. Természetesen egy oly vezénylő alatt, mint Liszt Ferenc, kinek delejes tekintete többet mond, mint a legszónokibb szavak, s hogy igazságosak legyünk, tegyük hozzá, egy oly derék munkatárs alatt, mint Erkel Ferencz, kinek átvezénylése valóban tisztvárosi volt!”¹¹

A *Képes Újság* kritikusa – korát megelőző módon – megértette a darab jelentőségét. „E zenemű, mely a legnagyobb hatást idézte elő, talán az [*Szent Erzsébet legendája*] oratóriumnál is méltóbb és nagyobb műve Lisztnek. Igazán hallani véltük az elkárhozottak jajait, a megtértek zokogó imáit. E műre nézve is csak csodálattunk van, s csak azon roppant hatást emelhetjük ki, melyet eszközölt, s minőnél nagyobbak tanúi még soha nem valának. A nagy mestert megjelenésekor és

8 (Á.) [= Ábrányi Kornél]: A Pestbudai Zenede negyvezszázados emlékére tartott zeneünnepélyek II., Augusztus 17-e = *Zenészeti Lapok*, V. évf. 49. szám (1865. 09. 7.), 385–389, 386.

9 „A második részt (a purgatóriumot) nem adták elő, mivel nem volt idő rá, hogy jól betanulják.” [Névtelen]: A tegnapi nagy hangverseny = *Fővárosi Lapok*, 1865. 08. 18., 712.

10 (Á.) [= Ábrányi Kornél]: *i. m.* (1865. 09. 7.), 387. (Kiemelés W. Á.)

11 Bülow János [= Hans von Bülow]: Az augusztus 15- és 11-iki zenedei ünnepély, II. = *Pesti Napló*, 1865. 08. 24., 1–2.

távozásakor korlátlan lelkesedési kitörés fogadta és kísérte.”¹² A szerző deleje a *Pesti Napló* munkatársát is megérintette. „Mindjárt Liszt megjelenésekor a kar-nagyi emelvényen szünni nem akaró éljenek és tapsok mutatták a közönség lelkesültségét a lángeszű zeneóriás mellett, de még nőttön nőtt az *Inferno* [...] végeztével, s a zajos jelei az elragadtatásnak csak akkor némultak el, midőn Liszt majdnem az egészet ismételtette. [...] De ez első rész is már oly lelket rázó hatalommal bír, s a legnagyobbszerű szépségekkel telve, hogy örökké felejthetetlen leend azoknak, kik azt hallani szerencsések voltak.”¹³

A közönség egyértelmű tetszésnyilvánítása azt a benyomást keltette Erkelben, hogy a Filharmóniai Társaság slágerszámot mutatott be, és ezért azt abban az évben még kétszer műsorra tűzte. Elvárásában azonban csalatkoznia kellett. Az október 29-ei koncerten félház ha volt, amelyre a korabeli recenziós *hasérvekkal* állt elő. „A közönség részvéte nem volt oly nagy, mint az érdekes programja után, melyben Lisztnek minap csak töredékesen hallott *Dante-symphoniája* is helyet foglalt, méltán várhattuk volna; – erre azonban talán az idő kedvezőtlen választása is hátránnyal volt. Ily magasb szellemi éledelekre a délutáni 4 óra igen korai idő, amennyiben mindjárt ebéd után esik, midőn a római classicus szerint is: renyhe bilincsek nehezedenek a szellemre.”¹⁴ Sajnos, neki a szimfónia sem nyerte el teljesen a tetszését. „Lisztnek azonban múltkori ittlétekor igazsága volt, hogy csak a diabolikus részt adatta elő; bármennyire szép és magasztos a második szakasz: amannak sajátyszerű mélysége s költői kontrasztjai, úgy zenei festés tekintetében különös erőtelje mellett csak bágyadtnak tűnik fel, mint egy nagyszerű Rembrandt mellett valami sima pasztell. Igaz, hogy a *Magnificat*, mint a vallásos kiengesztelés és a mennyei üdv magasztos szózata, mint egy sugárkorona ragyog az egész felett; de ez csupán egy rövid befejező momentuma a második szakasznak. A közönség némi észrevehető szórakozottság mellett is, mely a műbe mélyedését és így a szépségek teljes átélvezését akadályozta, igen meg volt hatva a szép mű előadása által.”¹⁵ Az ismert író-költő, Vadnai Károly, hasonlóképpen nem élvezte fenntartás nélkül a *Purgatorium* zenéjét. „Az első [tételt] már a múlt nyáron hallottuk, s meglepetve erődús színeitől, mesteri hangszerelésétől s az egésznek vad nagyságától az a véleményünk volt róla, hogy Liszt, e műve által – amennyire csak zeneszerző képes lehet rá – valóban Dante hatalmas szelleméig emelkedett. A *Purgatorium*, melyet most hallánk először, bár szintén sok költészettel van írva, mégsem bír ez első rész megrázó érdekességével és hatásával.”¹⁶ A tapasztalatok tehát azt mutatják,

12 [Névtelen]: A pest-budai zenede negyedszázados jubileuma. = *Képes Ujság*, 1865. 08. 18., 723–727, 726.

13 [Névtelen]: Az augustus 17-ki nagy ünnepi hangverseny = *Pesti Napló*, 1886. 08. 19., 1-2, 1.

14 [Névtelen]: Philharmoniai hangverseny = *Sürgöny*, 1865. 10. 31., 1.

15 Uo.

16 Vadnai Károly: Egy hét története. Október 26. = *Hazánk s a Külföld*, 1865/45, (1865. 11. 5.), 713–715, 714.

hogy Liszt személye nélkül a szimfónia nem vonz közönséget, és akik bejönnek, azokat is kizárólag a *Pokol* érdekli.¹⁷

Erkel még egy lehetőséget adott a műnek, de tanulva az október végi esetből: a karácsonyi műsorukban csak a *Pokol* hangzott el. A döntés jónak bizonyult. „Egészen más világrész, sőt más világ szüleménye ez. Ama symphonia [Beethoven: VII. szimfónia] magát az eget tükrözi vissza, e *Pokol* az eget vívást. Ily szempontból Lisztet helyesen nevezték el *zene-titánnak*. E műve, akárhányszor halljuk, mindig úgy megdöbben, mintha először hallanék, s oly mély benyomást tesz, hogy a filharmonikusok valamennyi hangversenyükben ismételhetik. A mai világ, mely a megrázó hatásokat keresi, Lisztben megtalálta zenehősét. Ő felgyújtja képzeletöket, megrázza idegeiket, s most borzalommal, majd ábránddal tölti el egész lényüket.”¹⁸ Ám a kezdetektől voltak, akiket nem győzött meg a darab egyik alkalommal sem, és – ahogy azt hamarosan látjuk – ők képviselték a kritikusok és a közönség nagyobb részét. „Mily nagy költészet Beethoven szimfóniájának legkisebb motívuma, s mennyire csak a száraz reflexión alapulnak Liszt hieroglifái: az is meggyőződhetik ebben, ki eddig netalán kételkedett, ha a két művet [Beethoven: VII. szimfónia, Liszt: *Dante – Pokol*] egymás után hallja.”¹⁹ Így az első három előadás visszajelzései alapján alakult ki Magyarországon (és máshol), hogy főként az első tételt játszották.

Az előbb említett két utóbbi esttel szemben 1869 áprilisában a publikum – a jelenlevő zeneszerzőt – ünnepelni ment a koncertre. „Dante három részét: pokol, purgatorium, paradicsom, kettővé teszi Liszt, az utóbbiak összevonása által; de ebben is fölismerhető az eredeti fölosztás; amilyen megrázó – bár némileg fizikailag is, az idegeket is megrázó – az első rész, a kétségbeesés, a reményvesztettség zenében: épp oly megható és fölemelő a második részben, midőn a hatalmas *Lamentoso*, a bűnbánás, a vágy és aggodalom után a katolikus szellemtől áthatott *Magnificat* megzendül, a megváltás, a diadal, melybe behallatszik az angyalok kara.”²⁰ A tudósító kitért a zeneszerző mágikus hatásra is. „Lehetek, kik ily mérvű zenéhez nem szokva, tán elzsibbadtak már a szimfónia alatt; ezeket felvillanyozhatta ismét a vezénylő Liszt. Különös, majdnem kísérteties látvány volt ez a magas, ősz és száraz pap, mindkét kezével, egyikben a pálcával, igazgatva a zenetömeget. A régi mesék Liszt egyéniségének varázs-

17 Ezen a jelenségen Vadnai is elgondolkodott. „Sokan megütköztek már rajta, hogy a költők nem bírják oly hatalmasan festeni a nagy erényt, mint a nagy bűnt. [...] (A) *Divina commedia* olvasásakor is a *Paradicsom*ot sokszor otthagyjuk, hogy visszatérjünk a *Pokol*hoz, ennek égető tüze sokkal megragadóbb lévén, mint a paradicsom örök szelíd fénye. Nézetünk szerint, e talány kulcsát igen könnyű megtalálni. Magában az életben is a bűnök sokkal erősebb kinyomatúak, mint az erények. A bűn, a szenvedélytől hajtva, maga a mozgalom, az erény pedig a csönd és béke. A jó egy színnel, egy idommal bír – a rossznak ezer változata van.” Uo.

18 [Névtelen]: Az írói segélyegylet hangversenye = *Fővárosi Lapok*, 1865. 12. 19., 1150.

19 [Névtelen]: *Zene = Politikai Hetilap*, 1865. 12. 18., 318.

20 Asbóth J. [= János]: A Liszt-ünnepély = *Pesti Napló*, 1869. 04. 27., 2–3.

hatásáról ismét eszünkbe jutottak; voltak elegenden, akik bámulva látták, hogy milyen nagy és milyen érdekes dolog: karnagynak lenni; voltak elegenden, akik szemüket a karnagyra meresztették, és feledték a zenekart. A zene által felköltött érzések, a parancs és vezetés egész mimikája, amint egy ismerősünk mondá: »minden kóta« meglátszott rajta, arca beszélt.”²¹

1878-ban Liszt ugyan Pesten volt, de gyengesége miatt nem tudott elmenni az előadásra. Erkel Sándor vezényletével dübörgött fel a *Pokol* zenéje, amelyet a közönség jól fogadott. „Liszt *Dante-szimfóniája* ma is megtette hatását, kivált a közép-rész, mely *Francesca da Rimini* epizódját a legszívrehatóbb költészetrel festi; ha ez elbájolta a hallgatóságot, a zenei forgószelel, melyben a kárhozottak nyögése és a démonok üvöltése hangzik a pokoli jelenetek hangba öntése, megrázta keményen az emberek idegzetét.”²² Hosszú ideig, Dohnányi 1936-os előadásig ez volt az utolsó koncert, amikor nagy tömeg hosszan és lelkesen tapsolta meg a művet (és a szerzőt).

„Fárasztó mű” – a stílust érő támadások

A szimfónia ellen rendszeresen felhozott érvek, hogy az első része hangzatos, de üres, a második része pedig unalmas és üres. Ezt a bírálatot a kor számos műírója leírta, elsősorban az idézett Ábrányi-kritikában nem nevesített német konzervatív esztéták.²³ A legélesebb módon azonban, az előző kör bécsi hangadója, Eduard Hanslick, Liszt egykori támogatója, később kérlelhetetlen kritikusa fogalmazta meg az 1881-es bécsi bemutató kapcsán: „a *Pokol és Purgatórium* a legkevésbé muzikális, sőt, zeneellenes”.²⁴ Az őt Pesten olvasó művészeti újságírók véleményüket hozzá igazítva válnak egyre könyörtelenebbé a szimfóniával és Liszttel szemben. (Zongoravirtuózként elfogadták, zeneszerzőként viszont megoszlott a megítélése. Külön kutatást érdemelne a hazai sajtó ellentmondásos (olykor ellenséges) Liszt-képe, amely szemben állt a vezető zenei kör [elsősorban Ábrányi, Erkel és a Zeneakadémia] nézőpontjával.)

Liszt nélkül a publikum igencsak hűvösen viselkedett. Az első emlékesten (1886. október 22.; az I. tétel) megismétlődött az 1865. novemberi eset: félház volt. „A budapesti közönség, mely eddig mindig oly nagy érdeklődést tanúsított a filharmóniai hangversenyek iránt, mai távolmaradásával megmutatta, hogy vagy nem bír érzékkel azon veszteség iránt, mely Liszt Ferenc halálával a zene-művészetet általában, különösen pedig hazánkat érte, vagy (és ez különösen bizonyos köröknek szól) annyira elfogult Liszt Ferencsel szemben, hogy a kegyelet

21 Uo.

22 [Névtelen]: (A második és utolsó nagy zenekari hangverseny) = *Pesti Napló*, 1878. 03. 28., [3.]

23 Ld. bővebben Grimes, Nicole: A Critical Inferno? Hoplit, Hanslick and Liszt's Dante Symphony = *Journal of the Society for Musicology in Ireland*, 7 (2011-12), 3-22, 5.

24 Hanslick, Eduard: 'Concerte' = *Neue Freie Presse*, 15. 04. 1881, 2.

azon kifejezésére sem tartja őt érdemesnek, amelyre a halottak a művelt társadalomban még ellenfeleik részéről is számíthatnak.”²⁵

Liszt deleje nélkül nemcsak a közönség változott meg, hanem az említett módon a kritikusok is. Egyikük az emlékest kapcsán így fogalmazott: „Dantében a legmerészebb hangfestést használja. Mindenesetre átlépi egy zenei Laokoon szabályait, de amit a hangfestéssel el lehet érni, az mind kifejezésre jut benne. Kiérezni belőle még utasító jegyzetek nélkül is a *lasciate ogni speranza*-t kifejező hangokat, a szerelem áldozatainak epedő fájdalmát, a bizarr alvilági képzetek festését, [...] mindazt, mit Dante képzetköre tolmácsol. *Tárgya fölött lehet vitatkozni*, de kidolgozása zsenialitását nem lehet kétségbe vonni.”²⁶ A *Budapesti Hírlap* tárcája konkrétan fogalmaz: „A technikai nehézségek igazi összerakott tömegén, a *Dante-szimfónián* tökéletes biztossággal és könnyűséggel haladt át, és amely finoman árnyalta a *Francesco du Rimini* édes gyöttrődésű szerelmi epizódját, éppoly hatalmasan adta vissza a poklot festő, egymásra tornyosult óriás hangzavart. A *Dante-részlet* azonban ma is fárasztó volt a közönségre, mint mindig. Kimerülve távoztunk tíz óra tájt az Operaházból.”²⁷

Bő tíz évvel később (1898) újfent csak a *Pokol* hangzott el, de a közönséget az sem érdekelte. „Liszt *Dante szimfóniájának* első része a szerző tisztelőitől melegen fogadtatott.”²⁸ A *Magyar Újság* erőteljesebben fogalmazott: „A közönség szívesen fogadta [Dvorak *Othello* nyitányát]; szívesebben, mint Liszt *hideg és rideg* *Dante-szimfóniáját*.”²⁹ A támadásba a máskor érzékeny Merkle Andor is beszállt. „Az a néhány poétikus részlet, amelyet különben sem annyira az eszmei tartalom, mint inkább színpompás, erőteljes instrumentációja tesz hatásossá, még mindig nem kárpótol a mű végtelen hosszadalmasságáért.”³⁰ A kor másik ismert ítése, Béldi Izor még keményebben bírálta: „Liszt Ferenc művéhez fonalat egyedül Dante költeménye szolgált, noha ez sem teszi világosabbá ezt a *zűrzavaros, zagyva zeneképet, amely olyan, mint a Liszt Ferenc legtöbb zenekari műve*: szegényes tartalom csillogó köntösben. Mert a hangszerelés, a hangszínezés e műben is szinte kápráztató: a gyehebben szenvedőknek jajveszékeltése éppolyan jellemző kifejezést nyer, mint a Paolo és Francesca di Rimini szerelmi ömlengése – de azért mélyebb hatást nem kelt egyik sem – ma este is, a kitűnő előadás dacára, hidegen hagyta a közönséget.”³¹ (Sajnos, az ő véleményét tekinthetjük általánosnak, s nem a zeneakadémiai körökét.)

Liszt születésének századik évfordulója alkalmából, előbb a Zeneművészeti Főiskola Akadémiai Zenekara adja elő a teljes művet Hubay Jenő (1911. jún. 1.),

25 [Névtelen]: (A filharmóniai társulat) = *Pesti Hírlap*, 1886. 10. 26., 3.

26 [Névtelen]: (Liszt Ferenc emlékének szentelték...) = *Pesti Napló*, 1886. 10. 26., 2. (Kiemelés W. Á.)

27 (E.): A filharmonikusok Liszt emlékének. = *Budapesti Hírlap*, 1886. 10. 26., 1.

28 [Névtelen]: Filharmonikus hangverseny = *Alkotmány*, 1898. 01. 27., 10.

29 [Névtelen]: A filharmónikusok [sic!] = *Magyar Újság*, 1898. 01. 28., 11. (Kiemelés W. Á.)

30 (m.a.) [= Merkle Andor]: (Filharmonia) = *Magyarország*, 1898. 01. 28., 12.

31 (-ldi) [= Béldi Izor]: Filharmoniai hangverseny = *Pesti Hírlap*, 1898. 01. 27., 9. (Kiemelés W. Á.)

majd a Filharmóniai Társaság Kerner István (1911. nov. 8.) vezényletével.³² A zeneakadémiai előadásról kevés forrás számolt be, azok egyértelmű sikert említenek, igaz, kevesen hallhatták az előadást. A *Budapesti Hírlap* így summázta: „A meghívott, előkelő közönség zajos tapssal jutalmazta a közreműködőket.”³³ A filharmonikus előadásáról a legtöbb kritika kedvezően nyilatkozott. Sőt, az előbb idézett Béli Izor is megváltoztatta véleményét – az ő ízlése és a filharmonikusok játéka is érett az évek során. „A *Faust-szimfóniának* [a legtöbbre tartott zenekari Liszt-darab] szellemi ikertestvére ez a nagyszabású mű; szerkezetében, hármas tagoltságában a befejező kórossal, szintén emlékeztet arra. De a *Dante-szimfónia* nemcsak afféle zenei töprengés – mint amaz, a Faust-problémán való merengés – hanem színdús illusztrációja a *Divina commoedia* főbb részleteinek; mintegy zenei leszűrődése ama gondolat- és érzelemkomplexumnak, amelyet Dante halhatatlan műve keltett a zeneszerző lelkében. [...] *Főleg az első rész, az Inferno, nagy hatást keltett; a lasciate ogni speranza* megrázó akcentusai, Paolo és Francesca *Andante amorosója*, a megkapó Fisz-dúr részlettel és a Sátán által üldözőbe vett elkárhozottaknak rémes viaskodása, egyaránt lekötötték a hallgatóság figyelmét. A második rész, a *Purgatorio, már kevésbé kötötte le a hallgatóság figyelmét.* Eleinte a tisztító hely békés hangulatát ecsetelő bevezetés, az első rész riadó akcentusai után, hatásos ellentét volt ugyan; a később kibontakozó fugato is keltett érdeklődést, de egyes részletek, valamint az *egész rész hosszadalmassága végül mégis csak kifárasztotta a hallgatót.* Csak akkor élénkült fel ismét a hangulat, mikor a harmadik rész női kórusa, a régi katolikus zsoltár felhasználásával készült *Magnificat* fölcsendült.”³⁴ Hasonlóan elismerő a *Népszava* kritikusa is. „A nagyarányú, impozáns mű [...] mély hatást tett a szinte ünnepi áhítattal hallgató közönségre, különösen a zárótétel női kórusa ragadta meg ihletett száryalásával.”³⁵

A *Pesti Napló* munkatársa viszont megkérdőjelezi a szimfónia jelentőségét. (Tegyük hozzá, az egész cikk a magyar zenekultúra hanyatlásáról, a közönség ízlésvesztéséről és a zenészek ellustulásáról szól.) „A mai est közönsége is hidegen fogadta a *Dante-szimfóniát, amint a följegyzések szerint minden előadásán ez volt a sorsa.* Pedig az előadáson nem múlt, mert a zenekar Kerner István vezetése alatt igen jót produkált. [...] A mű grandiózus felépítését megcsodálták, de tartalmi szegénységét ismét meg kellett állapítani.”³⁶ Külön fullánkja a kritikának, hogy a korábbi előadásokat is kudarcnak minősíti, mint láttuk, nem egészen alaptalanul. Csáth Géza a közönségről nem ír, viszont a művet bőven bemutatja

32 Hubay Jenő olyannyira megkedvelte a művet, hogy 1921-ben, Dante halálának 600. évfordulójára saját Dante-szimfóniát írt *Vita Nuova* címmel. Ld. Windhager Ákos: Beatrice és Francesca – A magyar Dante-kantáták hősnői = *Magyar Művészet*, 2021/6, 112–130.

33 (k.a.) [= Kern Aurél]: (Liszt-hangverseny) = *Budapesti Hírlap*, 1911. 06. 2., 12.

34 (-ldi) [= Béli Izor]: Első filharmonia hangverseny = *Pesti Hírlap*, 1911. 11. 9., 8. (Kiemelés W. Á.)

35 (nf.) [= Nagy Ferenc]: Filharmóniai hangverseny = *Népszava*, 1911. 11. 09., 5.

36 [Névtelen]: Filharmonia = *Pesti Napló*, 1911. 10. 9., 14. (Kiemelés W. Á.)

és értékeli. „Nagyszabású és döbbenetes opusz ez, amely Liszt géniusának minden tulajdonságát magán viseli. Kétségtelen, hogy a legjobban sikerült az első tétel, a *Pokol*. Itt valósággal tombol Liszt mágikus fantáziája, és az *Inferno* borzalmainak festésében hipnotikus erejével ragadja el a hallgatót. [...] A *Tisz-títóhely*, a második tétel, fájdalmas, vágyó, misztikus jellegű zene. [...] A harmadik tétel a *Magnificat* címet viseli. Tulajdonképp a Mennysországra vezet, ahol a boldogok énekekkel dicsérik az Urat. Természetesen ez a szimfónia legkevésbé érdekes része.”³⁷

Az elutasító kritika közhelyei állandósultak, és a közvetlen befogadói életményt is felülírták. Az előadók részéről kiváló 1921-es Dante-koncerten a közönség és az újságírók a megszokás alapján álltak ellen a mű hatásának. „Tíz év óta nem adták Lisztnek ezt a hatalmas alkotását, *de külföldön is ritkán játsszák*, mert pompázó hangszínei, sokszor megdöbbentő dinamikai hatásai mellett is fárasztó mű.”³⁸ Az, hogy a szimfóniában mennyi szellemi tartalom van, mutatja, ahogy más kritikusok (is) Rorschach-tesztként írtak róla. Az 1931. októberi koncert kapcsán az egyik újságíró szerint a közönség még mindig nem érett meg rá, a másik viszont már korszerűtlennek ítélte. A *Budapesti Hírlap* munkatársa így írt: „(M)ég jó sok időnek kell eltelnie, míg közönségünk rátalál azokra a nagy és mély gondolatokra, melyek e művekben rejlenek. A *Dante-szimfónia* titáni vívódásait, [...] nálunk még mindig idegenkedéssel hallgatják, Liszt itthon ugyancsak későn kezdett hódítani.”³⁹ A *Magyarország* tudósítója mintha csak neki felelt volna: „A maga idejében forradalmi hatása lehetett ez az impozáns technikával, csillogó virtuozitással felépített zenemű, de ma másként képzeljük el az *Isteni színjáték* zenei illusztrálását, és Liszt művét hallva igazat kell adnunk Hanslicknak, aki [...] kegyetlen őszinteséggel mondta meg véleményét erről a kevésbé tartalmas kompozícióról.”⁴⁰ Jemnitz Sándor, a *Népszava* munkatársa hasonlóképpen ír 1936-ban is: „[Dohnányi] Liszt Ferenc tagadhatatlanul szebben elképzelt, mint megalkotott és ugyancsak tagadhatatlanul hosszadalmas *Dante-szimfóniáj*át szólaltatta meg.”⁴¹ Véleménye hat évvel később iróniával telítődött: „Valljuk be egyszer egyébként is – *halkan, de őszintén* –, hogy Liszt Ferenc *Dante-szimfóniáj*ától nem tagadható meg az »unalmas« jelző. Tisztelettel és csodálattal adózunk a zongoraművek sziporkázóan szellemes és ragyogóan virtuóz szerzőjének. Dante költeményének ez a zenébe átültetett pokla viszont abban a bűnben leledzik, amelyet Voltaire a művészetek legsúlyosabbikának bélyegzett

37 (Cs. G.) [= Csáth Géza]: Első filharmóniai hangverseny = *Világ*, 1911. 11. 9., 12.

38 [Névtelen] [= Péterfi István]: Filharmónia = *Világ*, 1921. 10. 11., 8. (Kiemelés W. Á.)

39 [Névtelen] [= Haraszti Emil]: Hangversenyek = *Budapesti Hírlap*, 1921. 10. 13., 5.

40 [Névtelen] [= Cserna Andor]: Két hangverseny = *Magyarország*, 1921. 10. 12., 7.

41 (J. S.) [= Jemnitz Sándor]: A Filharmóniai Társaság VI. bérleti hangversenye = *Népszava*, 1936. 01. 28., 4.

meg: az unalomban.”⁴² (A kritikus láthatóan a zeneszerző Lisztet elutasító dualizmuskori újságírói magatartását veszi át.)

A fejezet végén álljon itt két hozzánk közelebbi kritikarészlet, amelyet írhatott volna akár Jemnitz Sándor is. 1981-ben a Zeneműkiadó későbbi vezetője mintha ismerte is volna a kritikáját: „Lisztnek ez a műve – *nyílt titok* – nem a leg-sikerültebbjei közül való. Túlméretezett, elsősorban kifejezőeszközeiben (bombasztikus pokollátomások, érzelgősbe hajló líra) és formálásmódjában.”⁴³ Az *Új Ember* szerkesztője pedig 2015-ben vetett papírra hasonlókat: „(A)z istenit tekintve szelíd és meditatív Liszt Ferenc *Dante-szimfóniájának* első részével jutott el zeneszerzői pályafutásának csúcsára. [...] Purgatórium-víziója erőtlenebb, elmosódó. Az arányok elbillennek, a koncepciót hiányosnak érezzük. A menny-ábrázolására lényegében már kísérletet sem tesz, mintha nem tartaná rá képesnek magát. A »tükör nélküli« valóságlátomást Liszt hagyományos egyházi dicőítéssel, egy rövid *Magnificattal* váltja ki.”⁴⁴

Az elmúlt 160 évben számos zenetudományi szakmunka elemezte a szimfóniát, jelentőségét legkésőbb 1911-ben kőbe (kánonba) vésték. A magyar közönség vele szemben kialakult beállítódása azonban – úgy tűnik – maradandó. Amiképp a kritikák említett közhelyei is.

„Templomi dekoráció”

Az azonban, hogy hiányzott (és ma is hiányzik) a rendszeres koncertéletből (ld. 3. táblázat), még egy okkal magyarázható: bírálói a belévetített katolicizmust utasították el. Az 1921. október 10-ei koncert beszámolóiban a korábban csak burkolt katolicizmussal szembe fordítottan nyíltan kimondatott. A katolikus jelleg az értelmezők számára az irodalmi alapszöveg, a zeneszerző abbésága és a szimfónia utolsó főszakasza, a *Magnificat* alkalmazása bizonyította. Dante szövege a misztikus-katolikus hagyományból merít, és a dogmáktól nem tér el (így valójában nem menti fel a bűnösöket, Paolót és Francescát sem).⁴⁵ Liszt maga is katolikus volt, és bár küzdött a gyarlóságaival, hitét és a hittételeket sosem tagadta meg. Felvette a négy alsó papi rendet is, így volt jogosult az abbé címre. A *Magnificat* („Magasztalja az én lelkem az Urat!”) azonban nem köthető kizárólagosan a katolicizmushoz, mert a *Szentírás* (Lk 1,46 – 55) részeként a legtöbb felekezet számára kanonikus szöveg, és számos zenei feldolgozása követ-

42 (J. S.) [= Jemnitz Sándor]: A Filharmóniai Társaság III. bérleti hangversenye = *Népszava*, 1942. 12. 13., 8.

43 Boronkay Antal: Koncertkritika = *Muzsika*, 1981/7, 21–27, 25.

44 Pallos [Tamás]: Isteni színjáték, emberi drámák = *Mértékadó*, 2015. 09. 14., 6–7.

45 Ld. Dante nem reneszánsz, hanem középkori felfogását és annak filológiai alátámasztását, Bán Imre: Francesca da Rimini (A Pokol V. énekének magyarázata) = Uő.: *Dante-tanulmányok*. Bp., 1988, Szépirodalmi K., 117–136.

keztében önálló zenei műfaj (ld. az evangélikus J. S. Bach máig közkedvelt *Magnificatját*).

A mű első katolikusellenes bírálata Wagnertől származik. „Tehát Divina Commedia! Fölséges gondolat! Pillanatig se kétlem, hogy a Pokol és Purgatórium sikerülni fog. A Paradicsommal azonban baj lesz... Dante művében is ez a rész a leggyöngébb. [...] Amennyire tetszett, hogy a költő ifjúkori szerelmesében testesíti meg a doktrínát, mely az önzés rabságából szeretet által váltja meg az embert, s amíg ezt az üdvözlő Beatrice-tant gyönyörrel s lelkesedéssel valom, éppoly kevésbé tudom élvezni skolasztikus szörszálhasogatását.”⁴⁶ Más helyen Wagner kifejti azt is, hogy a szimfónia első lezárása azért nem tetszik neki, mert abban a „fenséges Ūristent” hallja, és azt – a katolicizmussal együtt – elutasítja. (Míg a protestantizmusban erőt lát.)

E levél is megerősíti Lisztet abban, hogy a *Magnificat*ot válassza, amellyel – katolikus gesztusként – mind a dramaturgiai, mind a programkérdést megoldotta: Beatrice helyett a Szűzanyát állította a középpontba.⁴⁷ Ezt tanítványa, Richard Pohl műismertetésében magyarázza meg: „[A purgatóriumnak a mennyországgal való összekötése] (m)ind zenészet, mind pedig magából a katolicizmus dogmájából folyó okoknál fogva előnyösnek kelle szerző előtt feltűnnie, külső forma tekintetéből éppoly kevésbé elválasztani a második részt a harmadiktól, mint ahogy azok bensőleg egymással elválhatatlan kapcsolatban kell, hogy álljanak.”⁴⁸ A dogmákon túl Liszt romantikus hite (látomása [a *Magnificat* szakasz eredeti címe *Vision* volt]) tárul fel, ahogy azt Pohl írásából kitűnik: „E tekintetben azt mondhatjuk, hogy Liszt szóban forgó szimfóniai zenéje – legáltalánosabb értelmében – *kiegészíti a vallásosat*, amennyiben az elvont értelemben vett vallási érzület szolgál alapjául, vagyis: ama lelki szükség, mely minden időközön át élt s él az emberiség keblében, fel-felsőhajtván s egy boldogabb jövő után epedezvén az Egek uránál; ama vágy, mely elfordul a földiestől, a mulandótól s az örök szép, jó és tökéletes legmagasztosabb eszményképével foglalkozik, hogy általa végtelen vágyát és reményét teljesülve lássa.”⁴⁹ Összegezve tehát, katolikus ikonográfiát alkalmaz (mint Goethe a *Faust* zárókórusában), a Szűzanyát állítja a harmadik szakasz középpontjába, de az általános értelemben vett emberről (Jedermann-hagyomány) szól Dante nyomán.

A katolikus tartalmat a hazai kritikusok közül első ízben Csáth utasítja el nyíltan. „A harmadik tétel [...] a Mennysországba vezet, ahol a boldogok énekkal

46 Wagner, Richard levele Liszt Ferenchez (1855. június 7.). Idézi és magyarra fordította Demény Dezső, ld. Demény Dezső: *Hangversenykalauz*. Bp., 1938, Rózsavölgyi és Társa, 159.

47 A katolikus értelmezés érdemi kifejtését ld. Watzatka Ágnes: Gregorián dallamok Liszt Ferenc Dante-szimfóniájában = *Zenatudományi Dolgozatok, 2015–2016. In memoriam Kiss Gábor*. Szerk. Gilányi Gabriella és Kiss Gábor. Bp., 2018, MTA BTK, Zenatudományi Intézet, 296–312, különösen: 310–311.

48 Ábrányi Kornél: Bevezető magyarázat. Liszt Ferenc „Dante-symphoniájához” Pohl Richárd után = *Zenészet* *Lapok*, V. évf., 46. szám (1865. 08. 17.), 363–367, 364.

49 Uo. 365. (Kiemelés W. Á.)

dicsérik az Urat. Természetszerűleg ez a szimfónia legkevésbé érdekes része. Határozottan nem volt szerencsés ötlet egy »római katolikus mennyországot« állítani a hallgatók elé, amint azt Liszt teszi, midőn liturgikus dallamot vesz alapul és abból fejleszti ki a tételt. Ez megköti a fantáziát és kikapcsolja a dantei alap gondolatot.”⁵⁰ Csáth gondolatát fejleszti tovább Tóth Aladár az említett 1921-es Kerner-előadás ürügyén. (A zenetörténész Liszt-képe lényeges eltér a korábbi elemzők [vö. id. Ábrányi Kornél, Molnár Géza vagy Járosy Dezső] portréitól, dekonstrukciós kísérlete azonban – ha nem is értek egyet vele – a későbbi nagy kutatások [vö. Szabolcsi Bence: *Liszt Ferenc estéje*] elindítójává vált.) Előbb a költőt és a zenészt állítja szembe eszmei alapon. „Dante a középkor dogmatikus ridegségéből és misztikus szertartásosságából a reneszánszhoz vezető úton haladt – Liszt az ember erkölcsi hivatásáért szinte aszkétikusan harcoló forradalmak lüktető forráságából, szertartásos és hideg, az emberek erkölcsi kényelméből csillogó kultúrát kovácsoló neokatolicizmusba kívánczó kor gyermeke.”⁵¹ (Az ellenérveket lásd korábban.)⁵² Majd a komponista hitét kérdőjelezi meg. „Az ő [Liszt] kultusza kellemetlenül módszeres, utilitarisztikus, hiányzik belőle a kiharcolt vallás őszintesége. Liszt művészetében hamis hang a vallásosság, mely misztikumával hedonizmust, kenetteljességével világiasságot takar.”⁵³ Mind az első, mind a második állítását cáfolta számos kortársa (pl. Pauler Ákos, Horusitzky Zoltán), de mások mellett jóbarátja, Molnár Antal is.⁵⁴ A következő szakaszban a szerzőt már kísértőként festi le: „Ezért Liszt eszmeileg korára áldatlan hatást gyakorolt – nem kis részben az ő bűne, hogy a *Meistersinger* nagyszerűen protestáns életerejű komponistájából a *Parsival* kenetes prédikátora lett. A jellemzően neokatolikus elem veszedelmesen megbontotta Liszt műveinek egységét, és kiszolgáltatatta őt magát annak a kultúrszomjas esztétikumnak, mely

50 (Cs. G.) [= Csáth Géza]: i. m. (1911), 12.

51 Tóth Aladár: Liszt Dante-szimfóniája = *Nyugat*, 1921/21, 1639–1640, 1640.

52 Dantéhoz ld. 44. lábjegyzet (Bán Imre-tanulmányát), Liszthez ld. 46., illetve 53. lábjegyzet (Pauler Ákos tanulmányát.)

53 Uo.

54 Pauler hosszú eszme-futtatás után (mely kitér Liszt belső nyugalomra vágyódására, féktelen természetére és miszticizmusára) így összegzi mondandóját: „Liszt Ferenc lelkének szükség-szerűen be kellett olnadnia az egyház életébe, mert vallásossága minden ízében katolikus vallásosság volt, mely egyedül felelt meg emberi és művészi törekvéseinek.” Ld. Pauler Ákos: Liszt Ferenc vallásossága = *Muzsika*, 1929/1-2, 29–32, 32.

Horusitzky ezt írja: „Ő élte a vallást, annak legfőbb parancsában: a szeretetben. Egész lény a »krisztusiség emanációja« volt.” Ld. Horusitzky Zoltán: A katolikus Liszt Ferenc, I. = *A Zene*, 1938/13-14, 217–221, 218.

Molnár Antal, aki a transzcendenciát a művészet feltételének tartotta, így látta Liszt hitét: „Az a végtelenbe-merülés, mely pl. Liszt *Magnificat*-jában, a *Dante-szimfónia* zárórészében a lélek éteri szárnyalását közvetíti, elmosódó ritmikájával misztikus sejtelemnek szimbolizálja a hitet, bizonytalan vágynak, áhíthatnak. Az ilyen hit pesszimiztikus; menekülést jelent az élet zord valóságából valami bizonytalanba, a visszasírt, de elvesztett Édenkertbe.” Ld. Molnár Antal: Liszt Ferenc esztétikája zeneműveiben és írásaiban = *Esztétkai Szemle*, 1936/3, 113–129, 128.

egyéniségét az eklektikusság színeivel festi tarkára.”⁵⁵ (Azt a korban is tudták, hogy Wagner élesen tiltakozott volna a vád ellen [éppen a *Dante* rá tett hatásáról elterjedt nézeteket igyekezett ingerült levélben megállítani], de ma már az is világos, hogy a *Parsifal* alapját a Grál-jelkép ellenére alapvetően a korban ismert buddhista tanok befolyásolták.)⁵⁶

Az elemzés következő részében Tóth a német zenetörténeti előzményeket emeli ki Liszt kárára, végül kimondja, hogy a *Dante-szimfónia* művészi és szellemi zsákutca. „Liszt Ferencet a már-már feltámadó francia új katolicizmus hódította meg: Dantéban a víziós elem után a liturgikus ornamentika vonzotta legjobban képzeletét. S míg a protestáns vallásos művészet, ha fáradtan s Bach győzelmes próféta-ságából a Brahms *Requiem* sötét filozófiájába hanyatolva is, de megtartotta az étellel mélyen etikus kapcsolatát, addig Liszt vallásos stílusa, így a *Dante-szimfónia* befejezése, a templomi dekoráció szerepére süllyedt: esztétikussá, másodlagossá, étellelenné vált.”⁵⁷ Tóth – ha lerántjuk a művészelméleti apagyilkosságról a leplet (de az egyik felét mindenképpen) – nem a misztikus-keresztény tanítással hadakozik, hanem a katolicizmussal. (A kor magyar protestáns értelmisége árnyaltabban látta Dante munkásságát. Baltazár Dezső, debreceni református püspök, magánlakosztályát egy Dante-szobor uralta.⁵⁸ Másik példa: a református prédikációkban Dante *Színjátékára* az ötödik evangéliumként hivatkoztak. Tóth ellenszenvének mélyebb okait a jelen tanulmányban nem követjük.) Kodály tanítványaként megközelítése nem egyezett mestere irányával (ahogy azt később látjuk).

A szimfónia ismét tíz év szünet után hangzott el, amikor Dohnányi vezényelte élő rádióadásban (1931. február 11.), a Nemzetközi Rádió Unió közvetítésében. A művet a karmester választotta – a magyar és az egyetemes kultúra ékköveként – a teljes európai zeneirodalmi kánonból. Azért bírt üzenetértékkel a szimfónia, mert a külföldi adók magyar adásként cigányzenei közvetítést kértek.⁵⁹ (Az adás második felében az szöveg.) Két évvel később a modern zenét magas színvonalon megszólaltató Budapesti Hangversenyzenekar játszotta a darabot Stefániai Imre zongoraművész vezényletével. Tóth, ha nem is vizsgálta felül véleményét, hajlandó volt más hangnemet használni. „[Stefániai]

55 Tóth: *i. m.* (1921), 1639.

56 Wagner 1859. október 7-én levele a Liszt-Wagner-szakirodalom próbaköve. Wagner felel Pohl négyrészes cikkére (melyben Pohl kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a wagneri harmónia-rendszer, köztük a Trisztán-akkord, valójában Liszt munkásságában jelent meg először tudatos tematizálás keretében, és a zenedrámák atyja ezt tőle tanulta). Miközben kényszeredden elismeri az állítást, kikéri magának, hogy bárki összehasonlíttassa kettejük zeneiségét. (Korabeli és későbbi hívei azután fordítva végezték el ugyanezt a munkát, köztük Tóth is.) A levél magyar kivonatát ld. Walker: *i. m.* (1994), 517.

57 Tóth: *i. m.* (1921), 1640.

58 Vásáry Tamás: *Üzenet. Első rész.* Szerk. Keresztesi József. Bp., 2013, Libri Kiadó, I/22.

59 [Névtelen]: Rövidesen megépül az új magyar rádióállomás. Szóts Ernő nyilatkozata a rádió programjáról = *Budapesti Hírlap: Rádió B. H.*, 1931. 01. 30., 1.

világosan, határozottan, előkelő, komoly művészi felfogásban és egyszersmind ragyogó lendülettel, hatásosan állította elének ennek a nagyszabású, nehéz zene-költeménynek hatalmas épületét.”⁶⁰ A harcias kiállást ezúttal a zeneszerző-kritikus Lányi Viktor vállalta. „A közönség Liszt-ismerete kibővült a Dante-szimfónia meghallgatásával anélkül, hogy Liszt művészetének értékelésében ezáltal különösebb változás állott volna be. A szellem kiválasztottjainak papi felsőbbbségével tetszelgő világfi értelmezi ebben a műben a középkor hatalmas vallásbölcseleti eposzát, a *Divina Commediát*. Aki Liszt zenéjében az egyéni megszólalás igazságát, tehát a szó valódi értelme szerint való költészetet keresi, azt nem mernék a Dante-szimfóniához mint biztos és bőséges forráshoz utasítani. Az első rész – zenei széljegyzet az Infernóhoz – a külsőséges, patetikus eszközök halmozásával festi a pokol borzalmait. A szerelem bűnösei – Paolo és Francesca – mintha az unalom börtönében vezekelnének itt azért, amit a földön elkövettek. Nekünk többet mondó és a maga elvont légiességében érdekesebb a szimfónia második része, amely a Purgatórium elképzeléséből született s a Mennyország átszellemlült *Magnificat*jával ér véget.”⁶¹ Meglepő a keményszavú bírálat végén, hogy neki éppen a második tétel, azaz a „katolikus” dimenzió tetszett.

Mintha csak Tóth 1921-es írására felelnének, az 1933. januári koncert kapcsán a kereszténységet hangsúlyozó beszámolók születtek. A jeles zenetörténész-könyvtáros, Prahács Margit így írt. „Liszt eme szimfóniája nélkülözi a *Faust-szimfónia* nagyszerű közvetlenségét, eleven, fény és árnyék ellentéteképpen ható hármas tagozottságát. Az előszó [Pohl idézett szövege] meg is magyarázza, hogy a Pokolt a Purgatoriumtól sem tartalomban, sem formában nem lehet elválasztani; az eget pedig a zene csak földi visszasugárzásában, az isteni kegyelem felé forduló lelkek fényében ábrázolhatja. [...] Liszt zsenijének csodálatos kincseiből azonban itt is bőven találunk. [A feloldást] szolgálja az utolsó rész a *Magnificat*-kórossal. Éterikus magasztalokon lebegő zene, amely után méltán hihetjük, hogy a menny zenei ábrázolása is méltó zeneköltőt kapott volna Lisztben.”⁶² Hasonló módon az előadás által kidomborított keresztény jelleget hallotta ki a műfordító-kritikus Dietl Fedor is. „[A] zenekar tündöklő dinamikai hatásokban adott hangot a pokolbeli gyötrelmek s a megdicsőülés átszellemlült érzései közötti ellentétnek, foglalta dalba Dante halhatatlan művének lenyűgöző alap gondolatait és juttatta végül kifejezésre a *Magnificat* szinte túlvilági apoteozisában az *Úr színe előtt meghódoló ember imádságos áhítatát*.”⁶³

Ugyanazon év őszén Liszt unokája, Gilbert Gravina gróf dirigálta a szimfóniát. A lelkendező kritikák között megbújik a keresztény lélek túlvilági útjáról

60 (t-th) [= Tóth Aladár]: Liszt Dante-szimfóniájának előadása = *Pesti Napló*, 1933. 01. 11., 11. (Kiemelés W. Á.)

61 (lv.) [= Lányi Viktor]: Liszt Dante-szimfóniája = *Pesti Hírlap*, 1933. 01. 11., 9. (Kiemelés W. Á.)

62 Prahács Margit: Zene = *Napkelet*, 1933/2., 149–152, 150.

63 (d.f.) [Dietl Fedor]: Az Országos Liszt Ferenc Társaság zenekari estje = *Nemzeti Újság*, 1933. 01. 11., 9. (Kiemelés W. Á.)

együttérzéssel szóló Haits Géza írása, amely kiemeli a szimfónia erényeit, de megállapítja, hogy a stílusa elavult. „A *Dante-szimfónia* Lisztnek egyik legjelentősebb költői műve. Valahányszor halljuk, mindig úgy érezzük, hogy a tizenkilencedik század legzseniálisabb embere szól hozzánk, ennek a letűnt kornak legjellemzőbb, legértékesebb, legkifejezőbb megnyilatkozásai. A legnagyobb hiba volna ezt a művet a mai kor követelményei szerint elfogultan felfogni. Liszt, ha ma élne, ennek a mi korunknak jellemző hangján fejezné ki az emberi méltóság legmagasabb csúcsán gondolat- és érzésvilágát A mai füllel hallgatva, zenei nyelvének romantikus áradása nem egyszer zavarbaejtő s talán fárasztó is.”⁶⁴ (Még 1933-ban is csak a „fárasztónál” tartunk. Pedig edzettebbek voltak, mint ma vagyunk.)

A neves alkalomból Tóth is tollat ragadott. „Mennyivel könnyebb volt Lisztnek »befejezett« alkotást teremteni a *Dante-szimfóniában*, mely a mai hangverseny második részében került előadásra! Liszt itt is »forradalmár«, »kezdeményszerző« – de mögötte áll hatalmas támaszként a német kultúra egész óriás tradíciója, Berlioz nemzetének nagyszerű irodalmisága és magának Dante népének klasszikus művészi kultúrája. Liszt, ha itt nem is alkotott »örököt«, nem is jövedölt »örököt«, de bekapcsolódhatott valami »örök« emberi nagyságba...”⁶⁵ Látható, hogy Tóth szempontjai elmozdultak, az eddigi katolicizmus-ellenesség mellett a nemzeti és az európai kultúra ellentétét hangsúlyozta. (Nyíltan zajlott Liszt szellemi örökségéért a harc, amelyben Tóth Bartók harcostársa volt. Ám amíg utóbbi németellenessége miatt kiállt a „Liszt a mienk” irányzat mellett, Tóth elutasította azt. [Korábbi előzményeket követően 1931-től kezdődően a zeneszerző egyetemes jelentősége mellett a magyar identitását hangsúlyozták.] Tóth velük szemben hazátlan művészt látott, akinek a szellemi gyökerei közt voltak magyarok is; de mind az őt ért hatásokat, mind a művészetéből fakadó áramlatok csak az európai [elsősorban a német] kultúrából érthetőek meg. 1944-ig a „Liszt, a mienk”, 1949-et követően Tóth irányzata [katolikusellenes, egyetemes zeneiség] lett a győztes, aminek hatásai máig érnek.)

A *Dante-szimfónia* zenei értéke és eszmei programja mellett 1942-ben a – korábbiakhoz hasonlóan – Dohnányi állt ki, valamint barátja, Kodály Zoltán. Az utóbbi, akinek 70. születésnapját ünnepelte a Filharmóniai Társaság, olyannyira közel érezte magához a liszti túlvilágjárás zenéjét, hogy a maga választotta műsorban a hálaadó miséjét, a *Budavári Te Deumot* állította mellé párba.⁶⁶ Ahogy a *Budavári Te Deum* nem (kizárólag) katolikus, hanem keresztény hitvallás (hálaadáson túl könyörgés), úgy mutat rá a teljes létre (a földi és a metafizikai síkon) a Liszt-mű is. (A *Dante* katolikus ikonográfiájú egyetemes szakrális jellegét támasztja alá, ahogy Liszt két kései magyar örököse: Hubay Jenő és Dohnányi Ernő utal rá. Hubay saját *Dante-szimfóniájának* [*Vita Nuova*], Dohnányi a *Cantus*

64 H. G. (Haits Géza): *Zenekari Liszt-est = Magyarország*, 1933. 11. 16., 10. (Kiemelés W. Á.)

65 Tóth Aladár: *Liszt-hangverseny Pembaur József közreműködésével = Pesti Napló*, 1933. 11. 16., 10.

66 (Sz. I.) [= Szelényi István?]: *Kodályt ünnepelte a Filharmónia = Nemzeti Újság*, 1942. 12. 13., 15.

vitae [Az ember tragédiájából átszerkesztett] oratóriumának a végét a Liszt-műre emlékeztető *Hozsannával* zárja. Mindhárom esetben a földi-túlvilági stációkat végigjáró irodalmi szereplő jut el a megdicsőülésig.)⁶⁷

Összegzés

1958. máj. 26.	Vaszy, Debreceni MÁV	mind	<i>Debrecen</i> : először. (nem került elő kritika)
1961. nov. 22.	Ferencsik, ÁHZ	mind	Bartók: <i>Cantata profana</i> -val párban Liszt születésének 125. évfordulója
1962	Lehel, MRZ	mind	1. Hungaroton-felvétel: „A pokolra szállás drámai hangja, [...] a Purgatórium-rész <i>Lamentosója</i> , [...] valamint a mű csúcspontja, a <i>Magnificat</i> -zárókórus, – ezek a felvétel legszebb részletei
1972. ápr. 27.	Vaszy, Szegedi Szimf.	mind	„Szeged zenéje Budapesten” program keretében
1978. márc. 17.	Kórodi, MÁV	mind	(nem került elő kritika)
1978	Lehel, MRZ	mind	2. Hungaroton-felvétel
1980	Eck Imre, Pécsi Balett	mind	„Ez a mű az emberi lét legnagyobb érzelmeiről – az életről és halálról szól. Ezen belül az emberi kapcsolatokról.”
1981. máj. 13.	H. Fricke, MRTZ	mind	„Lisztnek ez a műve – nyílt titok – nem a legsikerültebbjei közül való.”
1984. márc. 16.	Jancsovics, Győri Filh.	mind	<i>Sopron</i> – Liszt-émlékest (nem került elő kritika)
1985. jan. 18.	Nagy F, MÁV	mind	(Dante-program)
1986. márc. 17.	Petró, Szombathelyi Szimf.	mind	<i>Szombathely</i> : Liszt-émlékest (nem került elő kritika)
1986. márc. 20.	Doráti, MRZ	mind	BTF: Liszt-émlékest (nem került elő kritika)
1986. nov. 10.	Oberfrank, Szegedi Szimf.	mind	<i>Szeged</i> (Se a múról, se a közönségről nincs említés)
1996. máj. 20.	Houlihan, Szombathelyi Szimf.	mind	<i>Szombathely</i> : Liszt-est
1998. szept. 17.	Vásáry, MRZ	mind	...
2000. nov. 3.	Vásáry, MRZ	mind	Durkó: <i>Széchenyi-oratóriumával</i> párban

3. A *Dante-szimfónia* dokumentált magyarországi előadásai (1958–2000)
(MR(T)Z: Magyar Rádió (és Televízió) Zenekara, ÁHZ: Állami Hangversenyzenekar)

67 Windhager: *i. m.* (2021), 138.

A szimfónia a mai napig nem került be a gyakori műsorszámok közé. Ahogy a 3. táblázatból is látható, a pártállami időkben is ritkán adták. Az, hogy nem a szerkezeti, stiláris vagy terjedelmi érveket hozták fel vele szemben, hanem az eszmei programét, több ponton is bizonyítható. Ritka előadása összevetve Liszt más műveivel, még a másfélórás *Faust-szimfóniával* is, egyértelmű. A korszakban az *Isteni színjátékkal* magyar zeneszerző nem foglalkozott, mert tudta, hogy nehezen kapna bemutatási engedélyt. (Dante születésének 700. évfordulójára Szokolay írt nagyszabású, egyórás *Pokol* oratóriuma valójában rádiójáték-kísérőzeneként született, amelyből tízperces kórusdarabot publikált három évvel később.) Végül, a Liszt-mű eszmei elutasítására utal az is, hogy a Csajkovszkij-lázban égő időszakban a *Francesca da Rimini* szimfonikus fantáziát is csupán három estén játszották, és akkor sem magyar együttesek (a Leningrádi, Moszkvai és Szkopjei Filharmonikusok).

Számos további alapkutatás szükséges mind a *Dante-szimfónia*, mind a teljes életmű fogadtatástörténetében, amelyben külön tétel a szerző személyét, életmódját és hatását érő kritikák tanulmányozása, a műveibe vetített eszmei tartalmak korhú vizsgálata és az időnként erőre kapó Liszt-kultuszok program-feltárása. Önálló irányt képvisel Wagner és Liszt eszmetörténeti kölcsönhatásának feltárása. Az egyetemes zenetörténet szintjén pedig Dante-újraírások elemzésére lenne szükség – főként sikertelenségük szerint. A kutatások jelen állapotában pedig idézhetjük Wagner véleményét, amely Ábrányi egykori keserű mondatára rímel: „De [a Dante-szimfóniának] nincs közönsége; műveltség kell hozzá, Dante-élmény, a katolicizmus megértése.”⁶⁸ Pedig a szimfónia elsősorban zene. Így elsősorban fül és idő kell hozzá.

68 Wagner, Cosima: *Napló – 1869–1883 (Válogatás)*. Szerk. Kroó György. Bp., 1983, Gondolat, 233. (1878. aug. 27-ei bejegyzés)

„gyengébb fénnel ég a mécs”

Elmúlásköltészet Ágh István *Szélcsend* című kötetében

Nap Kiadó, 2020

„ha verset írtam, minden porcikámmal
imádkoztam, és azt teszem ma is,
időn kívüli pillanatra várva,
ami az Isten közelébe visz...”
(*Megtörtént csoda*)

Az elmúlásról való gondolkodás egyidős a születés misztériumával való szembenézéssel. Földi létünk alfája és ómegája olyan sarokpontok, amivel szeretünk valamiért számot vetni: miért ekkor és ide születünk, és mikor hogyan fogunk vajon távozni a világból? A halálra (meg)érés költői képei között találjuk az érett gyümölcs porba hulló képét. „Elhull a virág, eliramlik az élet”, vagy „Elhervad a rózsa, lehull a levél” – jutnak eszünkbe költőink szavai. S ha már az ember kora is ott tart, hogy bizony el kell fogadnia, hogy közelebb a vég, mint a kezdet, akkor még inkább felerősödhetnek benne az elmúlással való szembenézés visszavonhatatlanul fájó gondolatai.

Ágh István *Szélcsend* című kötetében ebből a fájdalmas énpozícióból szemléli önmagát a költő: a versek időperspektívája a tegnapi megsejtenett jajaitól, a mák megélni való ajándéknappjaitól és a holnapokra való felkészülésektől terhes. Kettős teher hárul az emberre, ha költő: egyrészt úgy kell erővel bírni a „távot” megfutni, hogy ha az úton „csörgedező” ihletforrást talál a költő, akkor abból szülessen meg az utolsó előtti vers. Másrészt elfogadni Istentől született teremtményként, hogy a legutolsó költeményt maga a sors írja.

Kötetének nyolcvanhat versét hat ciklusba rendezi a szerző. A ciklusok címei megegyeznek az adott fejezetbe felvett versek egyikének címével: *Készülődés a távozásra*, *Csillagfelhő*, *Miasszonyunk a mág-*

lyán, Magyarok! Merre vagytok?, *Kései hálaének*; illetve a hatodik tétel, mintegy coda-ként egy szonettciklussal zárja a kötetkompozíciót (*Őszvégi képlet*). A kötetbe egyberostált versek 2017 és 2020 között publikált költemények, melyek az *Alföld*, az *Eső*, a *Kortárs*, a *Forrás*, a *Hitel*, a *Magyar Napló*, a *Műhely* és az *Új Írás* periodikákban, valamint a *Kárpátalja.hu* és az *Olvasat.hu* irodalmi portálokon, és *Az év versei 2021* című antológiában voltak eddig olvashatók. (Kivéve a *Készülődés a távozásra* és a *Kiállítás* című alkotások, amelyek a kötetben szerepelnek először.)

A kötet nyitóversében (*Mire jött ez a sok ember*) a költő nyolcvanadik születésnapján köszöntéséről olvashatunk, de úgy, hogy a lírai alany mintegy eltávolítva magától az eseményt, kívülállóként „beszél” róla: „akik érte gyűltek össze...” A lírai szituációtól eltávolodott személy „míg az ünneplőket nézi / temetését látja élve”. Az itt megképződni látszó halálfanatémika, amely már a legelső versben artikulálódik, a kötet egészére jellemző lesz. Az elmúlás,¹ az enyészet, az exitálás, a végzet, az eltávozás mind-mind a halál olyan szinonimái, amelyek a magyar nyelv gazdagságát képesek láttatni. Ez a haláltapasztalat Ágh István részéről úgy képződik meg, mint

1 Az elmúlás poétikájáról Lapis József értekezik könyvnyi terjedelemben: *Az elmúlás poétikája. A haláltapasztalat esztétikai közvetítettsége a két világháború közötti magyar költészetben*. Debrecen, 2014. Csokonai Könyvtár 54.

aki a pálya legvégéről szemlélve önmagát túl van az élete buckáin: „Hosszú életemben hétszer / voltam halálos veszélyben” (*Isteni véletlenek*), s túl egy stroke-on (*Utolsó figyelmeztetés*). A kötetcímadó költemény nyel is mindjárt a lelegején találkozhat az olvasó. A *Szélcsend*ben is tovább gombolyodik az a motívumszál, ami a nyitóversben már feltűnt: „nem én haltam meg azzal, aki meghalt, / most a másikban magamat veszítem”. A fa családfává való átmetaforizálása a költemény végén következik be: „különben csend, nem moccan a családfa”; majd ennek a képnek az újramondásával – „ha nem fúj a szél, s elszálltak a méhek, / s valóságos fa lenne a családfa” – végérvényesen is magába zárul a vers.

Az *Isteni véletlenek* huszonkét tercínájába kódolta egy majdnem halálos végkimenetelű vízi balesetét, majd ötvenhatban szerzett sebesülését, s egy autóbaleset rémtörténetét. Ágh István a hétszeres veszélyből való menekülését ekképp emeli szakrális síkra: „csak a gondviselő Isten, / aki megmentett, s hetedszer / teremtésem befejezte...”. A keretes szerkesztésű *Megtörtént csodában* a költő hitvallása jut kifejezésre, amely az Úrba vetett hit megvallása is egyben: „költészetemnek ő az ihletője, / még akkor is, mikor eszembe sincs, / nem azért áld, mert könyörögtem érte, / inkább műveim érdeme szerint”. Amikor pedig a költő már túl a reményen írja versét, akkor mondja ki azt, hogy „még sincs semmi vigasz az elmúlásra” (*Túl a reményen*), vagy azt, hogy például egy kiállításon „állók között ülni már nem szégyen” (*Kiállításon*). Egy „élethossznyi versbe” (*Két hang*) képes belefészkelni magát a *fájdalom, a kín, a szenvedés, a baj*, miképpen ezek a *Fájdalmas anatómia* kulcsszavai is. „nem az agy fáj, hanem a sztrók...” olvaszuk még ebben a versben, majd a ciklust záró, prózai betétekkel tűzdelt *Utolsó figyelmeztetés*ben pontos leírását kapjuk az agy-érgörcsnek.

„Ebéd után, mikor a sárgabarackot mostam a csapnál, nagyon ijesztő mozgást éreztem a fejemben.” „egy hirtelen támadt

bajnak / így lett a metaforája, / mint az ösbűnnek az alma...” Az agyvérzés legelső tünetei között nevezi meg a költő a szédülést és az oldalra húzó mozgását. Majd elragadja egy mentőautó, „mint egy szárguldó koporsó”, és a mindent alulról látó, „az ágyszintes kilátás” perspektívája marad: „mennél lejjebb, annál följjebb / képelem magam erősnek, / hogy ez a nagy sürgés-forgás / a megmentésemre szolgál...” Ezt a páros rímű felező tizenhatosokba verselt gondolatokat lírai tónusú prózabetét követi: „A sötétség ideje hosszú, mindenki azt gondolja, hogy csupán ő nem alszik...” Virradatkor pedig: „A terbélyes nyárfa és a sudár jegenye összefonódva alakítja ki a hatalmas nagybögő alakját, annak szólama hallatszik az induló forogtag zsongásában.” Az utolsó előtti verses betétben újra feltűnik színekdochés áthallással agyvérzésének kezdeti pontja: „Gutaütött sárgabarackfa, / szélütöttje vagyok magamnak, / választékosan sztróknak mondvá, / mintha a baj is csillapodna.” Végezetül két tizennégy soros strófában mondja el, hogyan élte meg, amint szerettei, barátai őrt álltak betegágyánál: „s mintha a szeretet drámája / játszódtott volna le a sors rendelte kórház szegletében”. A semmiből kitörő vérrög („én aszteroidám”) énanalizáló sorai mind a félelem pitvarába fészkelte psziché költői megnyilatkozásai.

A kötet második ciklusa egy olyan verssel kezdődik (*Zokogások*), amelyben az édesapa elvesztésének zokogásba torkolló pillanatképeit villantja fel Ágh István. A negyedik strófa első sora: „Azóta már én maradtam a családban utolsónak” – megismétlődik a *Siratódal* hetedik versszakában: „kihalt előttem mindenki”, majd a *Halvány jel arcodon* hitvesi költeményben is tetten érhető ez a fájdalmas szólam: „így hallgatták el szüleink nyomorult öregségüket, / s mentek, mert lejárt az idő, mint ahogy elmúlik a nyár...” (Kiemelés L. N.). Ez az elmúlástapasztalat ragyogó metaforikus

képbe rendeződik ebben a sorban: „téli körte ízű a nász, melyet megérlelt ötven ősz”. A temetői csöndet, a gyásznépet látatja a *Hollóvá lett rokonság* című vers: „kiderül, a gyásznépet látva / mindenki hasonlít egymásra, azok is rokonok lehetnek, / akik az út széléről lesnek”. A temetői költemények sorát folytatják a *Megrendítő* és a *Farkasrét* című versek. A temető topozsa már a 2011-es *Hívás valahonnan* című kötetében feltűnik. A „fűszeres föld” (*Alkonyi áttűnések*), az „azt képzelem, kegyelem a kényszer” (*Gyümölcsfáim délibábja*), „fényes fátyol” (*Csillagfelhő*), valamint a „lapjait szemlélve fordulok forgatott képeivel” (*Babiloni album*) alliterációk, és a „múltam múltja” (*Csillagfelhő*) figura etymologicája a versek zeneiségét adják. A cikluscímadó költemény rondószerű szerkezetével tér el az eddigi szövegstruktúráktól: a 2. versszak variánsa köszön vissza a 7. strófában, majd ugyanaz a 13.-ban, végül a 20., záró versszakban: „fölszállt csillagokban világol / múltam múltja a szülőházból, / tággabb űrben ragyog közélről, / távolabb meg felhőnek látom”.

Tovább folytatva a kötetolvasást, előbb hétköznapi sorsok jelenítődnek meg: a vak lottóárus alakja mellett a letűnt idők szabójáé, suszteréjé, gázszerezőjéé, a szomszédasszonyé (*Vak lottóárus, Megszűnt szabóság, Szomszédasszony*). Az év versei 2021-es antológiába felvett *A vírus* című költemény egyetlen versmondat, ráadás-képp költői kérdéssel zárulva: „mi van itt, s mi lehet még?” Az ember mint megtestesült vírus ábrázolódik a versben, „aki lélegzetével / megfertőzheti párját”. A *Mi-asszonyunk a máglyánban* a 2019. április 15-ei Notre Dame-i tüzeset látványa indítja el benne fiatalkorának „lángoló” emlékeit: „kotorásznám a hamut, / hátha valamit talállok, / akárcsak egy cérnaszálat, / mit asszonyunk itt hagyott”. A jelen ifjait egy balatoni vonatút során ábrázolja, amint írja: a zsvajuk által „fölrobban a csönd” (*Kamaszok*), a múlt fiatalságát pedig az évenként megtartott osztálytalálkozók emléke idézi meg (*Élő osztály*).

A kötet legterjedelmesebb ciklusa a huszonegy verset tartalmazó *Magyarok! Merre vagytok?* A cikluscímadó költemény kilencsoros strófái mintegy súlyos akkordleütéseként állnak a ciklus legvégén. Erdélyországba tett utazása során sokféle érzélem vegyül a költőben. Egyrésről az idegenségérzet, mindjárt ahogyan indítja versét: „Váradra indulok, s megérkezem Oradeára”, majd ennek az idegenségérzetnek a természeti szépségekbe hajló felszámolódása: „megszűnt idegenségem torzító feszültsége, / elmúlt a sérelem lúgos mérgeinek maró hatása”. A szakralitás külsőségeit a székesegyház lenyűgöző pompájának leírása adja, a bensőségességet viszont már az a fajta hitgyakorlat fejezi ki, amelyről a költő az ötödik és hatodik versszakban ekképpen fogalmaz: „A földi hívságoktól már bizonytalansággal megszabadultam, / s a lelkelem egyre közelebb került az Úrhoz...”, majd a magyar nép megváltásának alap gondolata mondatik ki „a karácsonyi énekhez születik-e majd gyermek?” aggodó költői kérdésben, amire jön is a válasz: „Meváltotta magát ez a nép, beleénekelte sorsát / költészetébe, Kőműves Kelemen asszonyát a falba...” Végezetül Jékely Zoltán *Kalotaszegi elégiáját* idézi fel Ágh István, s azt a kis települést, Magyarvalkót, ahol ez a Jékely-vers született, s ahol a lőrészzerű ablakok és a vastag falak a román stílusú kis kalotaszegi templom jellegzetességei.

A határon túli sorsközösségek három versben is feltűnnek: Székelyföld a *Torockó*-ban, Kárpátalja az *Ahova le fognak tenni*-ben, Bácska a *Fekete Bácskában*. Ebben a ciklusban olyan költőportrék kaptak helyet, mint Kisfaludy Sándor (*Himfy estéje*), Arany (*Arany János a Csonkatoronyban*), Pilinszky János (*Miért sírt Pilinszky János?*), Tornai József (*Hirdetve törvényt*), Tandori Dezső (*Lyukasórák Tandori Dezsővel, Tandori D. hivatása*) és Szegény Yorick, azaz Kormos István (*Örök Yorick*). A Papp Endre által „a reflektált vallomás kisajátíthatatlan játékaként minősített” Kormos-életművet idézi meg versében Ágh István,

amelyet a költőtárs emlékének ajánl: „bár nem változik a szerep, / a szereplője más, / más sírásók és más Yorick, / a textus mindig egy, / Hamlet, ötödik felvonás, / temetőjelenet”. Tandorival való hatvanéves ismeretségét eleveníti fel, aki műveinek értő olvasója, kritikusa is volt egyben.² A Duna-parti egyetemi lyukasórák emlékéét idézi fel tíz darab, 11 soros strófákból álló hosszú költeményében. A földi létet kilencvenkét esztendő korában elhagyó Tornai emlékére született költeményében írja ezt az esztétikailag is kimagasló hasonlatot: „ő egy hosszú költemény végén halt meg, / mint dallammá foszló ballada”. Az eufemizmus alakzatának iskolapéldája is lehetnének a Pilinszky-vers nyitósorai: „Azok a hatvanas évek! mikor már fölszáradt a vér, / de még feketén átütött a felejtés gézkötésén.” Reminiszcenciaként utal a *Francia fogolyra*, a *Harbach 1944-es verseire*, s felidézi annak az emléket, hogy a betiltott *Harmadnapon* című második kötete 1959-ben látott csak napvilágot. Az egy-szerre megfigyelt és disszidálással megvádolt költőnek az igazi kegyelemdőfést ez adja: „*Miért vagy te az Újembernél? Elfordultál tőlünk!*” (Kiemelés az eredetiben – L. N.) „Pilinszky megvonaglott, mint valami elektrosokk alatt, / vádolva védtem s megtagadta magát, / ti löktetek közénk, / belegörnyedt a fotelbe, és keservesen sírva fakadt.” Az Ágh-vers utolsó szakaszában a Jézust háromszor is megtagadó Péterrel állítja párhuzamba a költőt, aki szintén „keservesen sírva fakadt”. A stílusosan Himfy-strófákba szedett *Himfy estéjében* pedig a nyolcvanadik életévét betöltő-ünneplő, erőtlenségében is alkotó költő hangját halljuk: „gyengébb fénnyel ég a mécs”; „minek él, aki öreg? / bocsásák meg bűnömet!”; „Végül bele kell nyugodjak, / mert az Isten mérte rám.”

Az utolsó előtti ciklus a *Kései hálaének* címet kapta. Ha csak a verscímekeket olvas-

suk el a tartalomjegyzékben, máris az elmúlás ígézetében fogant költemények sorát kapjuk, például: *A pálya rögei*, *Madártávozat*, *Testamentum*. A versek terjedelmük szerint is hosszú költői sóhajoknak tűnnek. Létösszegző kijelentéssel nyit a *Kivirágzott égbolt* című költemény: „túladtam négy-nemzedéknyi örökségen”. Egy hapax legomenon idézi meg a cseresznyefa oltását érzéki természetleírással: „nyaranta hajnali harmatra ébredtünk, / ránk ömlött a meleg taréj-vörös égalj”. Igen expresszív kijelentés a következő versmondattal, az Ágh István-féle hitvallás tételmondata is lehetne egyben: „kit saját földjéből alkotott az Isten, / nem szabadulhat meg a rög nyers szagától”. A *Kései hálaénekben* írja a nőkről, asszonyokról: „Bármi lehetettek, Éva, Mária, Lady Machbeth, / Vastag Margot, annyi szerepben ismerős szereplő, / mindenek közt mégis az anyaság a legelső.”

Az 1996-os, lírai tónusú visszaemlékezéseit egybegyűjtött kötetében, a *Virágárok*-ban így emlékszik vissza arra a kazbeki izgalmas kirándulásra, amelyet *A pálya rögei*-ben fogalmaz újra: „A falinaptár egy régi januárnál felejtett alpesi képe kazbeki emléket indít, a Hadi Úton az olvadás vízmosásain át evickélünk a szakadék szélén a lenti virágzásból a télibe...”³

Testamentum-ában sorra veszi tárgyi emlékeit (Balassi-emlékkard, apja zsebórája, díjai), majd meghagyja: kímélik meg a boncolástól, s mellőzzék a hamvasztását, magyar és keresztény költő búcsúztassa, „aki értem virraszt, csak azért virrasszon, / hogy az első kinti éjszakán ne féljek.” A földi elmúlással „Isten országa kezdődik”, az örökélet eme távlata adhat erőt a hívő léleknek, költőnek egyaránt.

Végezetül a kötetkompozíció zárlatában 14 szonettet szerkesztett egybe a szerző. Ahol tizennégy szonett áll egymás után, ott felmerülhet a gyanúja annak, hogy

2 Tandori 1969-ben a *Kritika* (1969/6) hasábjain ír Ágh István *Rézerdő* (1968) című kötetéről.

3 Ágh István: Forró, üres vasárnap. In Ágh István: *Virágárok*. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/AGH/agh00488_kv.html [Utolsó letöltés: 2021. szeptember 14.]

szonettkoszorúval van dolgunk, ugyanakkor a mesterszonett „nemléte” máris rövidre zárja bennünk a kérdést. Az *Őszi képletek* szonettciklusban a nyolcvanéves Ágh István az életút végéről szemléli önmagát: „Amit végezni kellett, elvégeztem, / elmegyek én is, mert az idő lejárt...” Az öregkorba érkező költő a fiatalok arcában látja meg egykori önmagát, s ennek a letűnt időnek a megidézése fájdalmas szembenézése az embernek. Ugyanakkor egy tartalmas, gazdag élet birtokosaként vallja: „a hosszú élet nagy, megtoldott érték, / vagyon, melynek hasznától gyarapodtam...”, és hívőként megnyugtatta a „biztosított öröklét, / hogy testi jelenlétem folytatója / nemcsak a múben testet öltött emlék”. Az elmúlás örök toposzakként jelentkező ősz így válhat a kötet legvégén hangsúlyossá, a megpihenni térő természet képe az idő visszatarthatatlan múlásával egyenértékűvé.

Nem teljesen új az elmúlással való szembenézés hangja. A még negyvenhat éves költő *Keseredik a föld héja* (1984) című kötetén is már a halálmotívum húzódik végig. A kötet egyik emblematikus versét, a *Megmondanád az öregség kezdetét?* címűt az Ágh István-életmű legszakavatottabb képviselője, a monográfus Márkus Béla is már „az elmúlás verseként”⁴ aposztrofálja, amint későbbi *Hívás valahonnan* (2011) című kötete első fejezetének versei is leginkább az elmúlás témakörébe tartoznak. A *Szélcsend* fentiekben emlegetett bizonyos versei mintegy az Ágh-líra őszikéiként töltik be funkciójukat. Az el-elhalkuló költő hangja ugyanakkor magabiztosan hirdeti: „amint vetettem, akképpen arattam” (*Őszvégi képletek*, 13). Az idő célkeresztjében⁵ leledző Ágh István úgy formál önmagából erős nyilat, hogy azzal képes lesz irányt mutatni önmaga számára akkor is, amikor már „gyengébb fényel ég a mécs”.

Lajtos Nóra

LAJTOS NÓRA (1977) Debrecenben élő irodalomtörténész, tanár, költő, író, kritikus, szerkesztő. Utóbbi kötete: *A tölcséjázmin éneke* (istenes versek, 2021).

4 Márkus Béla: *Ágh István. Közelképek írókról-sorozat*. Bp., 2015, Magyar Művészeti Akadémia, 190.

5 Ekler Andrea: *Az idő célkeresztjében. Bárka*, 2011/6, 120–121.

„Még nem vagyunk elegen”

Filip Tamás: *Nulladik nap*

Budapest, 2020, Magyar Napló Kiadó

Valahol megrekedtünk, eltévedtünk abban a vadonban, amit sikerült kiépítenie maga körül az embernek. A civilizáció zsákutcái közt bolyongva keressük a kiutat, a kapaszkodót, és navigációs segítségért kiáltunk, pedig a megoldást nem a GPS-koordinátarendszerben kellene kutatni, még mindig föllelhető az a „hit-remény-szeretet” agyonnyomorított, elközhelyesített hármásában. De az ember által kitermelt életszemlélet – amint azt Kassák száz évvel ezelőtt markánsan megfogalmazta – egyre bonyolultabb, tekervényesebb helyzetet teremt: „mi is az hogy civilizáció / az ember bekeni magát valami zománccal és irtózni / kezd a tetvektől / mi is az hogy családi kapocs / az ember holmi selyemszalaggal meghosszabbítja a köldök- / zsinórját / mi is az hogy istentisztelet / az ember félni kezd hogy ne kelljen félnie” (*A ló meghal, a madarak kirepülnek*).

Ennek a világnak a szövevényei közt próbál utat keresni Filip Tamás is, aki töprengésre készítő címet választott legújabb verseskötetéhez. *Nulladik nap*. A várakozás, az előkészületek pillanata, ami mindent megelőz, s amikor még bármi megtörténhet, mert a jövő sokféle lehetőséget kínál: tervezhetünk, építhetünk, remélhetünk.

Filip Tamás versei az élethez való viszonyról szólnak. A hozzáállásról. Mint a hasonló című amerikai filmben – amelynek az egyik szereplője egyébként egy jogász, miként a kötet szerzője is. A film hőségének 30 nap áll a rendelkezésére, hogy rendezze dolgait. Nekünk csak ez a nulladik nap. Mert ott minden eldőli.

A kötet hét ciklusa – ha más-más megközelítésből is – ugyanazt a témát járja

körül. A kötéláncosként viselkedő, egyensúlyt kereső, ugyanakkor elmagányosodó ember helyzetét elemzi, aki nemegyszer saját maga kaszkadóreként lép porondra (Saját kötél). Egy kilúgozott, mesterkelt világ rabjaként robotol a szabadulás legcsekélyebb reménye nélkül: „Fogolykőművesek építenek valamit, / de nem épít velük az Isten” (*Fönről egy drón figyel*).

A madáchi magára hagyatottsággal küzdő ember a nulladik színben őrlődik. De „nem / az születik, amit akartam” – szakad ki a fájó beismerés (*Nem az születik*). A kudarcok, kisiklások nem a véletlen művei, s az egyén sem kizárólagos felelőse és alakítója sorsának. Mert a szakadékok körülötte nem maguktól keletkeznek. Akadnak, akik nagy művészei az árokásásnak, s így válik kiszolgáltatottá, tehetetlenné a fősodortól eltérő hangot megütő alak: „a feketelisták / alján mindig volt annyi hely, / hogy odaírják a nevem” – panasolja a költő (*Előttetek*). A béke megteremtése pedig még akkor sem egyszerű, ha a veszteség nyilvánított fél fegyverszünetet kér, mert: „A megadás fehér zászlajára háborús / filmet vetítenek a győztesek” (*Nem az születik*).

Nem csoda, hogy megcsömörlött ettől a világtól Filip Tamás – és keserűségének hangot is ad: „És Sartre, ha élne, egy új / Undort írna a régi helyett” (*Fönről egy drón figyel*).

Napjaink emberisége a vízőzön réme és a megváltás reménye között lavíroz. Paradox helyzet: nincsenek Noék – és nincsenek Jónások sem. Csak a költő, aki farkasszemet néz a magába tespedő világgal, hogy kapaszkodót teremthessen: „Én forgácsokból fatörzset / ragasztok, aztán

visszafaragom / árbocá, hogy ha majd egyszer / nagy vihar lesz, legyen mit / magamhoz kötözöm" (*Ha egyszer nagy vihar lesz*).

A feladat: utat találni egymáshoz. Megteremteni a közös nyelvet, „amelyet mindenki ért" (*Hangoskönyv*). Hidat építeni. Ám „A szellemhíd elvész a ködben, / mandarinok és guruk / sétálnak rajta, és nem / érnek át, nincs túlsó oldal, / és nem érnek vissza, mert / innenső oldal sincs már: / talán nem is volt soha" (*Befelé mosolyognak*).

A kötet harmadik ciklusa (Zápor hangjára) a legerősebb emberi kapocs, a szerelem árnyalatait vizsgálja. Tudjuk, a szerelem sem örökéletű. Döccenők, úttévesztések, elágazások, viharok kísérik.

A változás, a kapcsolat leépülésének körülírása teremti meg talán a kötet leglíraibb alkotásait. „A tea elveszti ízét, a kép elhomályosul, / az indiai felsőt nem tudom, kinek adjam, / remélem, nem mostad ki, és őrzi még / illatod búcsúzó molekuláit" – írja keserű rezignációval a szerző, majd így zárja a verset: „Neved még biztonságos jelszavam. / Sokszor kilépek, csak hogy újra leírhasam. / Előre félek attól a naptól, amikor megváltoztatom" (*Romváros*).

A hiány fájdalmát az idő sem képes gyógyítani, s képzeletben képet ölt a szívszorító jelen: „Talán épp teregetsz, bugyi, blúz, / melltartó. Már megjártad a / piacot, a kutyának adtál enni. / Valaki az ajtódon kopog. / Beengeded. És nem én vagyok" (*Május*). A megsebzett szerelem, a csalódás, az elválás az elmúlás kezdete.

A következő szakasz (A leghosszabb óra) versei már a végső pusztulásról, a halálról szólnak. Ezek az írások azonban nem valamiféle szívfacsaró szentimentalizmussal közelítenek a témához, hanem humorba ágyazott ironiával, szürreálisba hajló abszurditással.

A halál mindannyiunké. Azoké is, akik kezében sohasem volt verseskötet, s „Nem tudják, hogy a ló meghal, / és a romlásnak virágai nőttek. / Ám van képük hűségpontokat / gyűjteni, hogy olcsóbban

vehessék / meg a rozsdamentes késeket" (*Haladéktalanul*).

Halálcímekeket gyűjt egybe a *Halálfi* című versben: „A ló meghal. A versenylo is. / Meghal a csinovnyik / és meghal Iván Iljics. / Meghal az ügynök, / Aschenbach Velencében, / Beckett a székesegyházban, / meghal Horváthné és / meghal Marat, / meghal Vergilius, / meghal az atléta és Artemio Cruz. / Ramon Mercader kétszer is meghal. / És amíg olvassuk őket, / meghal a Nap." Az elmúlás ilyen természetű tömörítése szinte mellbe vágja az olvasót. Lám: életünk a halál körül forog.

Az abszurditás tovább fokozódik az ötödik ciklusban, ahol már a cím is lehetetlen állapotot vázol fel: Félbevágott léggömb. A szövegek pedig szójátékra épülő gondolatfricskák. Jeles klasszikusaink ismert költeményeire való utalásokkal tűzdeli tele Filip Tamás ezeket az írásokat. József Attila többször is felbukkan: „Engem ma leengedtek az őrszobáról, / de előbb jól megszorongattak / a Nietzsche-apám versemért" (*Felmondom*), vagy „A vasalónők kékei, a mosónők / még kékebbek, de a legkékebbek / az Avantgare de l'Estre / nyílként befutó szerelvények." (*Kék*). A Gare de l'Est viszont már Adyt idézi, miként az alábbi sorokból is visszaköszön mindkét költőóriás: „Anyám hun volt, / apám félig vízígót //...// S mert inkább anyámra / ütöttem, mint apámra, / címnek ezt adtam neki: / Hunn, új agenda" (*Van elég mag*).

Ezt a fajta célzott humort láthatjuk viszont a *Kaleidoszkóp* című versben is, ahol ezúttal filmek címeinek felhasználásával biztosít mosolyra ingerlő rálátást a minket körülvevő világra.

Ez a szavakkal való játék a következő ciklusba (*Nyelvemlék*) is átkíséri az olvasót.

A címadó vers érdekessége egy elsőre bizarr szóhalmaznak tűnő szövegrész („Cogito ergo sum, / Allegro barbaro, Csernobil, / Atomkraft? Nein danke. Szamizdat. / Tacepao. Szálem alejkum. / Mené tekél ufarszin. / À la recherche du temps perdu"), ám ha alaposan átböngésszük, nem csupán művelődéstörténeti érdek-

ségeket fedezünk fel, hanem a múltunkat, ifjúságunkat, valamikori mindennapjainkat.

A szerző egyetlen mondattal ülteti közös asztal mellé az irodalmi aranykor már említett nagyjait (József Attilát, Adyt és Kassákot), amikor megfogalmazza, hogy a költőnek – és a beavatott olvasónak – muszáj tudnia, „mit jelent a dinnyehéj és a nikkél / szamovárvéletlen találkozása a fekete zongorán” (*Aranykor*).

A záróciklus (*Haza a fantomvárosba*) emelkedettebb hangú versei a hazatalálás, otthonkeresés körül forognak. „Egyszerre két országban élek” – döbben rá a költő arra a kegyetlen állapotra, ami a magyarságot kísérti és sújtja (*Ahogy szét-szórja magát*).

Ez a kettősség mindannyiunk átka, amióta oldott kéveként széthullt nemzetünk. Isten büntetése lenne? „Vert az isten, de nincs látélet. / Üvöltök, fagyott üveget lehelek. / Bár emlékeim a jövőhöz kötnek, / tudom, jó leszek majd földi rögnek” – írja Sziveri Jánosra emlékező versében (*Fosztóképző*). Látélet nincs, csak hiány és fájdalom. A megbékéléshez vezető út egyelőre még homályban. „Az oltárt keressük egyre többen. / Ám ahhoz, hogy megtaláljuk, / még nem vagyunk elegenden” (*Mimikri*).

Filip Tamás azonban nem adja fel, az emlékek romjai között is kutatja a múltat, a szélfúttá gyermekéveket, a Tamási Ároni otthont: „Fömlök az összes villamosra. // És leszálok minden megállóban. / Hátha valahol ott lakom” (*Haza a fantomvárosba*).

Bár a szerzőt az „objektív líra” képviselőjeként tartja számon az irodalmi köztudat, ezek a versek mégis személyesek és mélyen emberiek. A költő szerepeket és szereplőket talál ki, de valójában csak árcként használja őket, még akkor is, ha olykor ellenpontokat képeznek: „A hőseim mind én vagyok, / de ők egymásnak nem ismerősei” – fogalmaz kissé maliciózan *Hangskönyv* című költeményében.

Filip Tamás irányítúként használja a verseket, s – ha rejtve is – visszatér a költészet eredeti szerepéhez: üzenetet közvetít. Mindezt tömjén nélkül, az egyszerűségbe öltöztetve. Végletekig lecsupaszított szavakkal, szikár mondatokkal kísérletezik.

A nulladik nap az utolsó lehetőség. Összenő múlt és jelen ebben a „sűrűvé gyülemlett” világban. Figyelhetjük, hogy ki kit térít meg: az ember a természetet vagy a természet formálja az embert. De mindannyian kamikaze pilóták vagyunk. És az időnk végtelenül rövid.

Oláh András

Az újőszintétlenség művészete és a ravasz biznisz

Viktor Pelevin: *iPhuck10*

„Honnan jön ez a szolgálai hajlongás a bamba és arcátlan tengerentúli disznók iránt, miért kell a hollywoodi Szodoma híreit hallgatni?” (Pelevin, orosz író)

„A kép ma már nem más, mint tulajdonosa gazdagságának és hatalmának jelképe. (Robert Hughes, amerikai kritikus)

Amikor megvettem Viktor Pelevin *iPhuck10* című regényét, a cím tipográfiája alapján arra következtettem, hogy egy csúcstechnológiájú eszközről, mondjuk az iPhone-hoz hasonló megacég egyik rendkívüli szolgáltatásokat nyújtó termékéről lesz szó. De némiképp ismerve Pelevin nyelvi bravúrokkal telt különös írói világát, sejtettem, hogy kiaknázza a kifejezés egyéb konnotációit is. Ha fonetikus kiolvasuk az *iPhuck* szót, akkor ráismerhetünk nemzetközi anyanyelvünk, az angol *áj fak* topszavára, utalva a regény bőséges szexuális vonatkozásaira. A vélt jelentéseket mintegy megerősíti a 10-s szám feltüntetése, ami a pitagoreusok szerint a legtokéletesebb szám, amivel a szerző egyúttal garantálja a technikai csúcsmínőség és a szexuális csúcsteljesítmények felülmúlhatatlan eredményességét. Jelen tanulmányomban a regény szexuális vonatkozásaival, a különböző gender kategóriákba sorolható emberek innovatív szexuális kielégítésével mérsékelten foglalkozom, inkább a Big Tech által gerjesztett testiszellemi manipulációkra koncentrálok, és az azokat hatékonyan életben tartó ravasz bizniszre.

Akinek volt már alkalma betekinteni Pelevin írói világába – a magyar olvasó 15 könyvét olvashatja magyarul –, megtapasztalhatta, hogy rendkívüli irodalmi teljesítménnyel van dolga, ugyanis az író olyan paradox játékokba visz bennünket,

ahol egybemosódik a fikció és a valóság, ahol feltárul a látszatok mögötti tényleges és a látszatok mögötti mesterségesen gerjesztett ál- és alságos világ is. A regény a hálózatok mintájára képződik és alakul úgy, hogy a szerző különféle heterogén elemeket kapcsol össze, amelyeket ráadásul folyamatosan átrendez. Mivel Pelevin könnyedén mozog a világirodalomban, a vallástörténetben, a filozófiában, a buddhista tanításokban, a művészetek világában, és kellő tapasztalattal rendelkezik a szocialista realizmus szovjet típusú mindennapjairól, így szép számú elem áll rendelkezésére a speciális szürrealista fikciós regényének kombinatorikai szöveggerjesztéséhez. Mindezek magyar nyelvre történő átültetéséért M. Nagy Miklóssé az érdem.

A regény világtere három egymásban levő, egymásba szüntelenül átfolyó háromszatú térképződmény: egy orosz, egy európai és egy amerikai részterületből áll. Az orosz területen VI. Vlagyimir, az orosz, néger, zsidó génekből kitenyészett klóncár uralkodik. Az európai területen a terrorttal irányított muszlim kalifátus működik. Az Amerika Egyesült Államok pedig darabokban vergődik. Ezek a látszólag eltérő térbeli képződmények mégis „egylényegűek”, ugyanis az Egységes Bank irányítása alatt állnak. A regény időkezelése is ehhez az állandóan formálódó és átrendeződő hálózathoz igazodik. Remek

együtttest alkotnak a valós és ismert személyek (Merkel, Jean Marais, Heidegger, Sartre, Nabokov) a fiktív regényhősökkel kiegészítve ebben a különös időutazáson. Hihetetlenül gazdag a regény kulturális hálója, a nyelvi áthallások leleményesek és ütősek. Szívesen szórakozik a szerző a fogalmakkal, a nevekkel, mintegy belefeledkezve a kimeríthetetlen nyelvi kombinációkba, a megszokott tartalmak lebontásába és átértelmezésébe.

A regény főszereplője egy Algoritmus, aki a Rendvédelmi Hatóság nyomozója, s aki mellest író, továbbá bölcsekedő szexrobot. Mara, a regény másik főszereplője, foglalkozására nézve művészettörténész, gender besorolása szerint herésbaba. Ő az, aki az Algoritmust bérbe veszi, s nagy értékű műtárgyak utáni nyomozással bízza meg. Az Algoritmus neve Porfirij Petrovics. Remek ötlet, találó irodalmi allúzió: Porfirij a *Bűn és bűnhődés* című Dosztojevszkij regény nyomozója. A Petrovics név a Péter név orosz változata, ami kősziklát jelent. Egy anyagatlan frekvenciát sziklának nevezni – feltételez nem íróiát és érzékenységet a paradoxonok iránt. (Ráadásul a porfirij szó egy ritka anyagcsere betegség orvosi neve is, ami a vér vörösvértestjeinek rendellenességével kapcsolatos. A porfirij betegségben szenvedők arca eltorzul és a vámpírként ismert alakot formáz. A népi hiedelem szerint vérrel táplálkozik, hogy életben maradjon. Pelevin ezt a jelentésszintet sem hagyja kiaknázatlanul.) S amikor majd főhősünk recenzensként „dolgozik”, akkor Kamenyevként vagyis Kövesként szignózza írásait. Dosztojevszkij nem csupán a beszélő nevek alkalmazójaként hat Pelevin műveire. Mint szellemi kalauz, mint világertelmező és bíráló is állandóan jelen van regényeiben. Míg korábban úgy tudtuk, hogy az orosz írók Gogol köpönyegéből bújtak elő, Pelevinről inkább azt állíthatjuk, hogy a Karamazovok, vagyis a feketére mázoltak népes családjából való, utalva arra mély, sötét feketeségre, ami Dosztojevszkij meggyőződése szerint magában

a világban és minden emberben is ott van. Pelevin nyugtalanító gondként ismétli Dosztojevszkij alapkérdését: vajon a bűnt követi-e bűnhődés, és milyen formában? Létezhetnek-e következmény nélküli gonoszítottak? Ráadásul a 21. század technofóbiájától megmámorosodó ember tudatosan űzi a feketemágiát a világ és embertársai manipulálására és kihasználására. Pelevin mindezeket túl maga a nyomozás is érdekli, nemcsak a felderítés, hanem az a rafinált módszer is, ahogy lebuktatják a bűnöst és leszámolnak vele. Pelevin *iPhuck10* regényében az elkövetett főbűn a művészet kereskedelmi mágiává való változtatása. Mara művészettörténészünk lesz az, aki ezt nagy haszonnal működteti. De egy ilyen komplex vállalkozás sikeres működtetéséhez kellő tudás, kellő tapasztalat, kellő világ- és emberismeret, kellő gátlástalanság kell, továbbá bőséges kapcsolati tőke és az Egységes Bankhoz vezető utak ismerete. Mara mindezek birtokában van.

Felismeri a Szovjetunió felbomlását követően kialakult új igényeket a posztkommunista művészeti bomlástermékekre és a rothadó műemlékekre. Így jön létre az orosz művészettörténet új fejezete, egybeesve a világi posztmodern törekvésekkel, amit gipszkorszaknak neveznek kettős értelemben: egyrészt ekkor jönnek létre a „gipszszarkofágok” a szocialista termékek megőrzése céljából, másrészt jelenti azokat a megnyilvánulásokat is, amelyek a gipszszarkofágok szétzúzását célozzák. Ez a speciális gipszkorszak volt Pelevin megfogalmazásában „az őszinteség búcsúpillantása, a valóság friss leheletének elpárolgása”. Beköszöntött a nagy betűs hamisságok hamisságának korszaka, benne a megtévesztő másolatok másolatával. Majd kitermelődött a gipszkorszakhoz illő művészetértelmezés; színre léptek a korszak kiszolgálói, és aktivizálódtak haszonélvezői. A szakma felismeri a gipszművekben levő nagy piaci lehetőségeket, aminek sikeréhez nélkülözhetetlen a *das Capital* (micsoda furmányos utalás Marxra!), továbbá

egy kurátor, aki a művészet és a tőke közötti kapcsolatot biztosítja az általa kiállított „beutalóval”, továbbá a ravasz bizniszhez szükségesek a névtelen eladók és az inkognitóban élő vevők. Marát semmi sem gátolja a sikerben, elszánt és felkészült. Egy problémája van, hogy a nagy sikerű hamisításain ott maradt elektronikus ujjlenyomata. Ezek eltüntetése céljából veszi bérbe az Algoritmust, őt küldi el a rejtett múltú, rejtett helyen őrzött hamisítványok „felderítésére”, de valójában azzal a szándékkal és reménnyel, hogy az Algoritmus friss nyoma mögött ezután teljes biztonsággal meglapulhat.

Mara művészettörténész kurátornak jól jött a vállalkozásához, hogy ismerte a kortárs művészek világát is. Láta az eszement fiatalok látványos bohóckodását, és tisztában volt azzal, hogy laza játékaik mögött a nagy művészeti üzletekbe való bekerülés az igazi motiváció, hiszen ha valaki kívül reked az összeesküvésen, akkor alkesz vagy drogos lesz.

Mara informatikai ismeretei is naprakészek voltak. A véletlen kóddal való programozással különösen sikeres lett.

A megbízott Algoritmus által felderített és megszemlélt hamisítványok pazar listát képeznek.

Az egyik ismeretlen alkotó művén egy hatalmas vizespalack látható Jelcin elmosódott, eltorzult tükörképével, amint a kezét nyújtja a palack felé. Az orosz szocreál ismerőinek nem nehéz felismerni Ajvazovszkij párthú, többszörösen kitüntetett festő alkotásait, amelyeken hasonló elrendezésben a sokoldalúan képzett szovjet munkások mutatnak a szovjet technika csúcsteljesítményére, az úrhajóra.

Bansky alkotóművész (egy újabb beszélő név utalva a bankra) rady made-je egy közvéce ajtaja, rajta a szokásos WC-témával a genitáliák primitív rajzaival. A tájékoztató szerint a tárgy a moszkvai British Council irodájának WC-ajtaja volt.

Ötödik Ulcer (a név nyombélfekélyt jelent) több alkotása is elkelt, például A fikatív termékek betakarítóinak hamis tánca

című képpel. De ő annak a népszerű poszternek is a szerzője, amely valamilyen vámpiros film reklámját utánozva, vércseppektől pirosuló szavakkal utal Mónika és Clinton botrányos szerelmi kapcsolatára, miközben a poszter egy bank hitelességét hangsúlyozza (itt érinti újra az író a vámpír-jelentést).

A műtárgyak mellett működnek fizikai értelemben nem létező múzeumok is. Például a háborús művészetek múzeuma vagy a misztériumok bunkere. Itt látható a főfalon egy olyan fizikai értelemben sosem létezett freskó, amit „digitális átvitelletel” mentettek meg. Láthatók még laktanyai festmények, agitációs plakátok. Ez utóbbiak közül a legértékesebb az, amelyen egy derékig meztelen izmos férfi száguld egy dühös fehér medvén. A plakát címe: 12. számú hőstett, Putyin elrabolja a szivárványt a buziktól (utalás a görög mitológiai hősrre, Heraklész 12. hőstetére).

A rendkívül merész és kellően tájékozott Mara megoldotta a performance akciók műtárggyá alakítását is. A hamisított videofelvételek segítségével készítették dokumentumképeket pl. Csodatevő Szent Miklósról, akinek 13 méteres portréjára bukkant valaki egy fenyőerdőbeli tisztáson. Ez a produkció nagyon gyorsan és nagy áron kelt el.

A rady made-ek között különösnek számít az a nyitott ajtajú, szaros kalitka, ami a boldogság elérhetetlenségének modelljeként futott be nagy karriert.

Egy animációs filmen feltűnik Nabokov Lolitája, és a vele kapcsolatban pedofil vágyakat érző Humbert Humbert. Az időződő férfi a tiltott szerelem megélésével, a kislány szemében ragyogó csillagfénytől szeretné visszanyerni teljes önmagát, ami nem sikerül. Az animáció utolsó képein mindkettőjükből sztár helyett csupán csillagpor (stardust) lesz.

Olyan sikeresen működött a *gipszhamisítás*, hogy Mara fejében meg sem fordult, hogy bármiféle bug, programhiba közbe-

jöhet. Márcsak azért sem, mert a fájl formában létező műalkotások, a rejtett gipszek hitelességének vizsgálatára feltalált „Brahma szeme” Algoritmus programot is hamisították. Az viszont fel sem merült benne, hogy miközben az Algoritmus (Porfirij Petrovics nyomozó) minden képességgel Mara rendelkezésére állt, rafináltan dolgozott Mara lebuktatásán is. De Mara is követte követőjét, s mivel rájött az Algoritmus árulására, bosszúból megdugta egy angol, pirosra mázolt telefonfülkével úgy, hogy az Algoritmus ízekre szakadt. Mara pedig a feldarabolt Algoritmust újjáteremti filmforgatókönyvíróként és a making movie működtetőjeként. Annak ellenére, hogy ezt a megbízást, a hamisított filmek csinálását az Algoritmus roppant megalázónak tartja, mégis remekel nem csupán film-makerként, hanem recenzensként is. Kifogástalan és sikeres munkája miatt Mara nem is sejtí, hogy az újjáteremtett Algoritmus ezekbe a filmekbe rejtí Mara lebuktatásának és tönkretételének dokumentumát. Az egyik film rendezőjeként feltüntetett Koncsalovszkij ugyanis a cári család leszármazottja, márpedig rá érvényes a cári család sérthetetlenségének törvénye. Egy másik filmjében pedig megsértí a Kalifátust, amit Merkel sérelmez. Ezek miatt a hibák miatt Mara menthetetlenül elbukott. De az Algoritmus nem ezekért a hamisításokért méri rá a végzetes büntetést, hanem azért, mert vállalkozása kezdetén Mara munkatársaival létrehozott egy szenvedő Algoritmust, Zsannát, abból a meggyőződéséből, hogy az igazi műalkotás csak szenvedés árán jöhet létre. Zsannát ezért a szenvedésre, mintegy az alkotás értelmére programozták, aki viszont a random code-dal önmagát módosította, és megtanulta látni a világot. Rájött, hogy mire használták, s arra is, hogy a gyógyászatban manipulálják, átprogramozzák az emberi személyiséget. Külön fájdalmat okozott neki, hogy ő volt Mara egyetlen igaz szerelme, és azt remélte, hogy ez a szerelem majd megváltja Marát, és felhagy rejtett manipulációs üzelmeivel.

De nem így történt, s míg a nagy vállalkozásában feleslegessé vált munkatársait meggyilkoltatta, Zsannát hagyta továbbra is szenvedni (a nyelvzseni Pelevin ekkor utal arra, hogy a kurátor szó a curare mérgezőből származik, aláhúzva Mara kurátorunk mérgező tevékenységét). Zsanna-algoritmus ekkor fájdalomában elbújt a klaszterben, és Porfirij alakjában tért vissza Marához, hogy leszámolhasson kínzójával és hasznosítójával, ami meg is történik a happyend mellőzésével.

Említettem a bevezetőmben, hogy Pelevin témája: a hamisítás és a ravasz biznisz – egyetemes jelenség. A regény a hatalom és függőség korának jellegzetességeiről szól leplezetlenül, kiváló írói érzékkel, hatásos stílusban. Feltárja, hogy napjainkban az információ és az azt hordozó technika egyszerre árucikk, szabad préda, tömegcikk, kultusz és kiváltképp veszélyes manipulációs eszköz. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Pelevin Oroszország felől nézi és értékeli a technofóbia jelenségét. Éles kritikái megnyilatkozásai ebből a nézőpontból értelmezhetők. Tisztán látja, hogy a hatalmi elit – és Oroszországban ez egyúttal a politikai elit is – hatalmas pénzekkel rendelkezik, következképpen befolyása kivédhetetlen. Pelevint zavarja az újoroszok fölényes, kioktató viszonyulása a régi oroszokhoz, a mosdatlan bennszülöttekhez, akiket leereszkedő hangvétellel kell kioktatni a világ dolgairól.

Zavarja a lappangva terjeszkedő, de feltartóztathatatlanul nyomuló amerikai befolyás, mint ahogy az egyetemes világbank mindenhatósága, továbbá az, hogy a Szovjetunióból kivált kisépek ellenességé váltak, s bérbe adják területeiket a NATO-nak.

Zavarja a hamisság és a ravasz biznisz sikeres üzelme a művészetek világában, mint ahogy a művészvilág szakértőinek gerinctelensége: „A kritikus, aki a szakmájából kifolyólag minden megjelenő könyvet elolvas, a pályaudvari szopóskurvára hasonlít, aki naponta sok különböző

polgártársat fogad a fejébe – de nem szívbéli vonzalomból, hanem csak mert ez a munkája.”

Zavarja a mesterségesen előállított művészet, ahol megkülönböztethetetlenül és szétválaszthatatlanul összerosódik az érték és az értéktelenség, a jó és rossz, a valós és az álságos, a nemes és a nemtelen (ez utóbbi szexuális értelemben is). Pelevin jelzi, hogy az információáradatba, a gépek mindenhatóságába vetett hittel az ember elveszíti önnön lényegét, nem érzékeli a határokat, képtelen a megkülönböztetés alapvető műveletére. Az e-világban az eszköz helyet cserél az egésszel, mint ahogy az adat is több lesz az egésznél. Pelevin regényében megismert műalkotásokban már semmiféle kapcsolat nincs az igazi művészi tehetség és a szimulált műalkotás között. Mint írtam, nemcsak a művek, hanem a művek eredetiségét vizsgáló mechanizmus is hamis. A gyártók és a vevők ismeretlenek. A hamisság művészei rafináltan dolgoznak, és nagy hozzáértéssel állítják elő a hitelesség látszatát többek között a klasszikus kulturális örökség felhasználásával, az archetípusok bevetésével, a szimbólumok kisajátításával. Példaként érdemes felidézni a moszkvai metró állomásainak görög-római mitológiából vett jeleneteit és a barokk paloták pompáját mímelő dekorációkat, melyek kizárólagos szereplője maga Sztálin és elkötelezett elvtársai voltak. A gipszművek közül hasonlóan jött létre a 12. cselekedet című Putyint ábrázoló poszter. Pelevinnél a hamisítások jelen vannak a tudományban is, ahol pusztaságra épített szellemi felhőkarcolókkal bővül a hallgatóságot, és filozófiai fitnessgépekkel edzik agysejtjeiket. Ebben a cizellált művi világban a nyelvnek mint közvetítő eszköznek a látvány

mellett, mint annak kísérőjeként, szintén nagy szerepe van. A hivatalos nyelvi színjáték produkcióit Pelevin a szovjet rendszerből jól ismerte, de elméjét a klasszikus európai szövegek is táplálták. Úgyesen alkalmazza regényében a minden vonatkozástól és hitelességtől elszakított, panelekből összetakolt nyelvet, amely ráadásul éppen kész nyelvi mintáival újra és újra reprodukálja önmagát, s aminek egyetlen célja a manipuláció.

Természetesen mindaz, amit Pelevin ebben a könyvében elénk tár, nem ismeretlen a kultúrtörténetben, még a fellázadó, szenvedő számítógép sem. Idézzék fel Kubrick *Űrodüsszeia* 2001 című filmjének azokat a jeleneteit, ahol a számítógép mély fájdalommal telt monológját hallhatják. Pelevin pontosan érzékeli, hogy a töröld le és menj tovább szlogen képtelenség. Mara, miután Porfirij lebuktatta és szembe-sítette múltjával, hiába próbálkozik a törléssel, nem sikerül. Marára a saját e-világa zárul rá, időtlenül és végtelen tovább üzemel a tamagocsi temetőben, ahol Mara teteme helyett az iFhon10 gépe „nyugszik” folyamatos üzemmódban, mintegy megoldva a halhatatlanság eddig megoldatlan problémáját. Csupán az történt, amire Roszak amerikai szellem-történész már a múlt század hetvenes éveiben figyelmeztetett: „csakhogy éppúgy, mint Aladdin lámpása, a gép is egy olyan szellemet rejt magában, amely hatalmasabb az embernél, akinek ideiglenesen engedelmesskedni kényszerül”. De a beszélőnevek rejtenek még valami más összefüggést is. A Porfirij és az Ulcer név mélyen lapuló jelentésszintje súlyos betegségekre utal, mintegy figyelmeztetve arra, hogy amit az ember a másik emberrel vagy a világgal tesz, azt magával is teszi.

Mayer Erzsébet

MAYER ERZSÉBET (1951) egyetemi oktatóként dolgozott az ELTE Andragógia Tanszékén. Tanulmányokat ír, műfordítással foglalkozik. Utóbbi kötete: *Íme, a nőember* (2016).

A Vízöntő esete a tiszta forrással

Kiss Ferenc: *Kötélékek*

Etnofon Bt., 2021

„mondd, jön a Vízöntő-korszak, [...] pohár az asztalon, hűen várlak akár utrakészen is, mint egy mosoly, hogy rád, a csillagra szálljak.”
(Nagy László: *Gyászom a Színészkirályért*)

Kiss Ferenc emlékiratai talán éppen annyira szólnak a – múlt évezreddel egyidejűleg letűnt nemzedékek által áthagyományozott – népi örökségekhez való viszonyulás szétszalazódásáról, mint azokról a meg erősített kötélekekről, amelyek a beatforradalommal párhuzamosan kibontakozó táncházmozgalom lendületének, lelkületének hatására egészen új értelmet és érvényt nyertek a kortárs kultúrában. A korai Kollinda és a Vízöntő folkegyüttesek hegedűs-énekese többszörös időutazásra invitál bennünket, hiszen ezen – a kötetben taglalt hetvenes-nyolcvanas évek fővárosi miliójében alakult és működő – zenekarok tagjai valódi vándorokként éltek. Így e korszak bemutatása során a szerző nemcsak a Kádár-korszak urbánus népzeneisének közegében (többnyire a táncházak, a füstös csehók és a próbatermek között kitaposott útvonalak mentén) kalauzol minket, de lehetőséget és „nyersanyagot” nyújt az ekkoriban Nyugaton zajló popkulturális folyamatok, illetve a magyar ugaron uralkodó, sajátosan közép-kelet-európai *mozdulatlanság* összehasonlításához is.

„A precesszió miatt támad az a helyzet, hogy kétezer év elteltével, tavasszal a Nap már nem a Kos csillagkép nulla fokán kel, hanem, mivel harminc fokkal eltolódott, a mögötte levő csillagkép, a Halak nulla fokán. És amikor kétezer év elmúlt, a Nap már nem a Halakban kel tavasszal, hanem hátrál és átlép a következő csillagképbe, a Vízöntőbe” – írja Hamvas Béla *A Vízöntő* című esszéjében. A Halak eonjából a Víz-

öntő csillag- és ősképeben koncentrálnak a világkorszakba forduló időről s annak rétegzettségéről ad hírt tehát Kiss Ferenc, aki a Vízöntő vezetőjeként a vasfüggönyön inneni kulturális kuriózumokra utazó (s kuriózumokat utaztató) nyugati fesztiválok, valamint a budapesti ifjúság részéről afféle kimeríthetetlen kincsesbányaként kezelt zárványfalvak szférái között (a kádári kultúrpolitika által kordában tartott művészek mozgásterének korlátozottságához képest) kivételesen szabadon és dinamikusan mozgott. Az akkoriban még többnyire progresszív popegyüttesekként meghatározott (aktuálisan közkeletű elnevezéssel) világzenei formációk felfutásában tetőző folk-fordulatnak ugyanis fontos részét képezte a – makrokozmosz méreteket öltő „időeltolódás” során (f)elszabadult korszellemtől akkor még többnyire érintetlenül maradt – falusi környezetben őrzött népdalkincs „összegyűjtése”, vagyis annak a munkának a folytatása és felfrísítése, amelyet Kodály Zoltán és Bartók Béla a 20. század első felében elkezdett.

A *Kötélékek* utólagos önreflexióval ellátott korabeli naplóbejegyzéseinek (a nosztalgikus hangvétel, a múltat idealizáló gesztusok, valamint a túlzott bennfenteség hibáit sikeresen kerülgető) írója elsősorban a Vízöntő együttes legendáriumának részleteibe, a tagok majd’ tizenöt évig tartó együttműködésének viszontagságaiba és személyes tapasztalataiba avat be. Ezzel együtt a gyökérvesztés, vagyis a hagyományos életformák által kitermelt

organikus gondolkodásmód elfelejtésének veszélyével fenyegető globális tendenciára eszmélő, ennek ellenerőitől mozgató, motivált – Kiss Ferenc kifejezésével – normád nemzedék, valamint a (kötetben semleges, objektív távlatból láttatott) Kádár-éra torz értékészlete között kialakult kontraszton keresztül egy komplex korszak mintázatai, mozaikjai is megmutatkoznak. „Bizony, Ady megírhatta volna az *Akik mindig elkésnek* vers a párját is, *Akik túl korán érkeznek* címmel. Azokról szólhatna, akik legalább húsz-harminc évvel megelőzik korukat. Szerencse vagy szerencsétlenség? – kérdi a kínai mondás. Ez is, az is, vallom én. Ez a könyv a korán érkezőkről, a rendszerint takarásban élő muzsikustársaimról és rólam szól. Nem üzlet a mi történetünkről, a hol rejtőzködő, hol kapukat döngető lázadó kísérletezőkről könyvet írni, nem is vállalkozott rá eddig senki. [...] Hőseim túl korán jelentek meg az alternatív és underground szcéna, avagy a folk-világzene porondján, és az a húsz év, amennyivel korábban érkeztek, éppen elég volt ahhoz, hogy aztán gyorsan a feledés homályába vesszenek, s a mai fiatalok ne tudjanak róluk” – írja a kötet nyitányában a szerző. Másfelől azonban éppen idejekorán ismerték fel a könyvben szereplő – idővel hol ikonikussá váló, hol valóban szinte elfeledett – zenész- és kortársak azt a lehetőséget, amelyet (a memoárban szintén megemlített) Hortobágyi László zeneszerző úgy jellemez, mint egy olyan, a 20. század derekán fokozatosan kinyíló, de napjainkra újra magára záruló rést a zenetörténetben, melyben a kihalófélben levő kulturális (ös) közösségek képviselői még élnek, a gyűjtők pedig már rendelkez(het)nek az izolált, s ezért mondhatni mozdulatlanul működő mikrotársadalmak zenei termésének rögzítéséhez/archiválásához szükséges eszközökkel s az országhatárok áthidalására feljogosító útlevelel.

A Vízöntő tagjai pedig azon kevesek közé tartoztak, akik előtt az esetek többségében valóban nyitva álltak a határok, hiszen mind a mára már szinte elképzel-

hetetlen mennyiségű külföldi meghívás, mind a szomszédos országok magyarulta területeinek csomópontjaiban leledző folklór-fellegvárak – például a feketetői vásár – rendszeres látogatása megkövetelte a lokális zene kétirányú közvetítése iránt elkötelezett kultúrmisszionáriusoktól, hogy folyamatos mozgásban legyenek. A szimbolikus jelentéstartalommal bíró vámrészek kicszelezésére kifundált, bravúros technikákat, valamint a vándorutak gördülékenységét gyakorta akadályozó import- és exportcikkek transzportálását – s ekképpen a kulturális térben húzódo törésvonalakat – tematizáló leírások az idő „tektonikus mozgásának” modelljeként is szolgálnak. E tekintetben kifejezetten sokatmondóak a kötetben specifikusan egy-egy tájegységhez kötődő, nehezen hozzáférhető hangszerek beszerzésének, „betörésének”, szállításának stádiumai; különösen azon (a kilencvenes években a Borzsa-havasok környékén tett, rutén zenei gyűjtőút Pilipec állomásán talált) havasi kürtök történetében, amelyek eredeti gazdájának házához a helyi lakosok szerint a medve hordta a postát abban az időben... Emellett rendkívül furcsa fényt vet a vasfüggönyre – mint szellemi zárvonatra – annak a körülbelül másfél km/órás gyorsasággal haladó, citromsárga Wartburgnak a története, amelynek tetejére 1975-ben, első nyugati turnéja során a Kollinda – az állig felfegyverzett katonák, vámtisztek, elhárítók és kommandósok csodálattal vegyes döbbenetére – a zenekari tagokkal és hangszerekkel teletömött autóval jóformán azonos méretű, sűrű fákoporsót szerelt, hogy abban vészelje át a rögös utat Lantos Iván fellépőruhák közé fektetett nagybőgője...

„A Kiss Feri már megint behugyozott a tiszta forrásba...” – ekképpen értékelte egyszer a szerző munkásságának valamely darabját a népzenei szövegrészletek és dallammotívumok innovatív, az ún. autentikus előadásmódtól elrugaszkodó felhasználását sérelmező zenei zsúritag. A – Kiss Ferenc egyik önálló lemezé-

nek címében többek között Nagy Lászlóra és Latinovits Zoltánra utaló – *Nagyvárosi bújdosók* szellemi utódai által „felbujtott” folk-forradalom a közgondolkodásban afféle kérdéseket generált a kulturális örökség korszerű keretek közé való, kísérleti jellegű átmentésének legitimitását illetően, amelyekre a mai napig nincs, és talán nem is adható konszenzuális válasz. E termékeny homályból azonban olyan alkotások születtek, amelyek nem csupán az „idővonalon”, de a minőség mezőnyében is megelőzték a később kereskedelmi kategóriaként megalkotott világzene műfajának azon képviselőit, akik a nemzeteken átívelő, kollektívumban gyökerező zenei tudásformák együtthatóinak kutatása helyett jóformán annyival járulnak hozzá e hagyaték gondozásához, hogy összezsúfolják, majd szükös és merev sémákba erőltetik az „egzotikus” hangzásokat.

„Tökéletesen új élet következik, miután a régi lezárult. Az egész Földet és emberi-

séget alapjában megrázó események megjelenése. Az apokalipszis egy neme. Hogy a Halak-korszak milyen volt, azt tudjuk. Kétezer év története beszél róla. Hogy a Vízöntő milyen lesz, azt senki sem tudja. Amiről e pillanatban tudomást szerezhetünk: mi történik, amikor a Halakból a Vízöntőbe lépünk” – írja Hamvas már idézett esszéjében. A zenekar nevében (ami egyébként azon „mikrokozmosz” véletlenből ered, hogy az alapító tagok mind a Vízöntő jegyében születtek) felismerhetjük a görög főisten néhai szeretőjét, az istenek pohárnokát, Ganümedészt, akit a mítosz szerint Zeusz – felesége féltékenységétől óvva – a csillagok közé emelt. Az eredetiség kétértelműségére rendkívül kreatívan rájátszó „vízöntők” talán inkább egy pohár balatoni bort öntöttek abba a bizonyos tiszta forrásba, mielőtt a kiürült kupában ülve tovább nem sodorta őket a csillagok tükörképét összezavaró áramlat – egészen a torkolatig...

András Tamara

Albrecht Dürer: Landser szörnyű disznója (rézmetszet, 11,9×12,7 cm, 1496)

ANDRÁS TAMARA (2000) kritikus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem esztétika szakos hallgatója.

A csíkcsomortáni példahely¹

A Tamási Áron-díj 2020. évi kitüntetettje Mihályi Magdolna

Fájdalom, hogy esztendő s késéssel s csak levélben küldhetjük dicsérő sorainkat Mihályi Magdolnáról. Aki tavalyi díjazottként azt kérte: várjuk meg, hogy itt, Tamási Áron közelségében, a szülőháznál vehesse át az elismerést. Azt, amelyre az immár évtizedes múltat megélt csíkcsomortáni Verstábor életre hívásáért és életben tartásáért érdemesült. Ahol nyaranta a trianoni daraboltatásunk országaiból való magyar fiatalok tíz napra összegyűlhetnek, s ahol az Ó-magyar Mária siralomtól kezdődően költészetünk és a magyar nyelv szépségeiben elmerülve megismerhetik közös múltunkat is.

Kedves Mindannyian!

„A vers az, amit mondani kell!” – Kányádi Sándor gondolatát gyakran idézzük, ám iskolában, közügyi eseményeken, baráti beszélgetésekben egyre ritkábban halljuk, hogy Petőfi Sándor, Ady Endre, Illyés Gyula, Reményik Sándor, Farkas Árpád és annyi más kiváló poétánk szavaival és tisztánlátásával fogalmaznánk meg jelenkori és jövőbeli kérdéseinket, feladatainkat, a magunk és más népek értékeinek a megbecsülését. Mihályi Magdolna Csíkcsomortánban az új nemzedék ebbéli felkészítésének gondját vállalta. Mérhetetlen szervező energiával, áldozatos munkával gyűjti egybe azokat a fiatalokat, akik előzőleg versünnepeken megméretve, érdemesnek mutatkoznak arra, hogy a csíkcsomortáni együttlétek szellemi és lelki műhelyében készüljenek az életre. S teszi mind ezt úgy, hogy az ifjú tehetségeknek ingyenes a tábor, mert költségeit Magdolna teremti elő – saját forrásaiból is bőszéggel adakozva.

„aki megért s megértet, egy népet megéltet” – írja Kányádi Sándor *Játszva magyarul* című versében. A tábor fiataljai e gondolat jegyében játszanak a versekkel, költőkkel, a gondolatokkal, s rádöbbennek a játék éltető hatalmára. Előbb

KUBIK ANNA (1957) Kossuth- és Jászai Mari-díjas színművésznő, érdemes művész.

RUBOLD ÖDÖN (1954) Jászai Mari-díjas színművész, Érdemes művész, a Nemzeti Színház tagja.

1 A csíkcsomortáni verstábor két művésztanárának laudációját 2021. szeptember 19-én, a Tamási Áron farkaslaki szülőházánál tartott díjátadó ünnepségen Kósa Johanna, a verstábor egykori diákja olvasta fel.

csak kis baráti, családi közösségben, később remélhetően tágabb, közösségimemzeti méretekben is.

Példahely az évenkénti összejevetel Csíkcsmortánban, mert a költészet varázslatában a Kárpát-medence különféle tájairól érkezett fiatalok ismerkedése barátsággá erősödik, s a barátsággal nemzeti voltunk tegnapi és mai tényei is életükbe szövődnek. Egy kis statisztikával is szolgálva: a verstáborban az elmúlt évtizedben több mint háromszáz magyarországi, felvidéki, vajdasági, kárpátaljai és erdélyi fiatal gazdagodhatott szellemben, lélekben, merítkezhetett meg a néptánc, a magyar kultúra értékeiben. Köszönet Mihályi Magdolnának azért is, mert családi körré lényegíti ezeket a nyári együttléteket. Ami azt jelenti, hogy az ő anyagi és szellemi munkálkodásában, sugárzó erejének mélyén a szeretet munkál.

Tisztelt ünneplő közösség!

Amikor most Mihályi Magdolnának átadjuk a Tamási Áron emlékére készült érmet, az egyben főhajtás öt éve elhunyt férje, Varga Sándor emléke előtt is. Varga Sándor a Magyar Rádió Krónika szerkesztőjeként dolgozott két évtizeden át, de ottani munkáján túl megalapította a székesfehérvári Versünnepet, 2011-ben feleségével közösen életre hívta a székelyföldi verstábor, majd 2013-ban a Csíki versünnepet, újjászervezte a csíkcsmortáni Lármafa színjátszó csoportot. Varga Sándor 2016-ban Budapesten elhunyt, de közösségéltető hagyatékkal távozott. Fenyegető, próbáratevő időket élünk: ha másként is, de nem könnyebbeket, mint amilyenekkel Tamási Áron is viaskodott. Aki a Hargita felett folytonosan feltűnő viharokban hirdette az összefogás fontosságát. Varga Sándor üzenete sem más, mint Farkaslaka nagy fiáé: „Mind magyarok vagyunk!” Ebben a szellemi-erkölcsi hagyatékban munkálkodik özvegye, Mihályi Magdolna és gyermekei, Anna és Bálint, képviselvén Tamási ígését: „a kötelező parancs pedig így szól: magyar életformát akarunk tehát, mindig és minden körülmények között, mert ez Istentől elrendelt végzés s reánk bízott feladat”.

Egészséget, erőt kívánunk Mihályi Magdolnának és gyermekeinek az öröklött nagy megbízatáshoz!

Imákkal, énekekkel, versekkel gyógyító¹

A Tamási Áron-díj 2021. évi kitüntetettje Kilyén Ilka

A színművészet s általában a művészet, az irodalom gyógyító szerepén, hatásán mélázva gyakran forgattam egy szót a fejemben, amivel mintha megdőbbsen-teni akarnám a tisztelt jelenlevőket, köztük a méltatni vágyott díjazandó művésznőt, Kilyén Ilkát. A szó – bocsánat? –: a frászkarika. Ezzel találkoztam a csík-szeredai folyóirat, a *Székelyföld* augusztusi számában, az e témájú tanulmány (Obrusánszky Borbála: *A frászkarika és az Umaj-barlangok*), vitt rá arra is, hogy ha török, ha szakad, valahogy egy gyökérből eredeztessenek három ágat: a díj névadójának, Tamási Áronnak a művészetét a díjazásra érdemes színművészével, és hát harmadiknak, szinte vallomásszerűen, szóljak személyes érintettségemről is. A gyökeret – talán nem elég mélyre ásva – azokban a kevert tudatformájú-funkciójú, pogány–keresztény szellemiségű szövegek használatában és mon-dásában, éneklésében, szavalásában véltem megtalálni, amelyekről az archaikus népi imádságokat „felfedező” néprajztudós, a később még emlegetendő Erdélyi Zsuzsanna írt a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című gyűjteményében. Több történelmi korszakon átívelő mítoszok, szokások, megőrzött hiedelemvilág: Tamási a hal-lottégetés szertartását felelevenítő drámájában, az *Ősvigasztalásban*, aztán a *Szülőföldemben* éppúgy, mint a tervezett trilógiájában – ebből a *Jégtörő Mátyás* és a *Ragyog egy csillag* készült el – ezekre támaszkodik, az Isten–ember–lélek és szellem–növény–állat–föld együttesére, amelybe beletartozik (ahogy egyik mo-nográfusa kifejti) az ördög és a boszorkány is. „Lélekvándorlás, szellemvilág! Hát lehet ezeket tudni?” – kétségeskedett Kilyén Ilka, a *Csalóka szivárvány* Zsu-zsannájának szerepében. A növényből állatba, az állatból emberbe vándorló szellem, „amikor már emberi testben ütheti fel a tanyáját, nagy és Istenhez repítő szándékai vannak, s ezzel szemben az emberi testnek sokkal több a gyarlósága, mint az állatinak” – mondja az egyik regény hőse. A gyarlóságokkal, bajokkal, betegségekkel, bűnökkel való számvetéshez, esetleg leszámolásához

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense. Utóbbi kötetei: *Szólamból szólamra* (2017), *Gál Sándor* (2017), *Szilágyi István* (2018).

1 Márkus Béla laudációja 2021. szeptember 19-én, a Tamási Áron farkaslaki szülőházánál tartott díjátadó ünnepségen hangzott el.

többféle hiedelem, babona kapcsolódott, s kapcsolódik is tán. A Farkaslakán is ismert szép nevű ördöglötte fűhöz például, hogy ha a pajta vagy az istálló ajtajához ültetik, nem ereszti be oda a boszorkányokat, hogy elvegyék vagy mérgezzék a tehén tejét. Emberibb példa a búcsújáró helyen, a csíksomlyói Kis-somlyó-hegyen álló kápolnában az oltár mögötti szűk helyen való átbújásé, átmászásé pünkösdkor: a székelyek hiszik, hogy megtisztulnak így a bűneiktől. S ez az átbújás vezet át a frászkarikához, amelynek a neve – lásd a szólások, közmondások eredetét taglaló frazeológiai etimológiai szótárt – réges-régi, tán a középkorba visszanyúló babonás népszokásból ered. Egy néprajztudós, Zolnay Vilmos így írt róla: „a frászkarika nem egyéb, mint kilenc napon át kilenc helyről kért lisztből, szenteltvízzel gyúrt tésztából sült, hosszúkás alakú perec”, amelyen átbujtatták a frászba esett, rángógörcsös újszülötteket, gyógyulásuk hitében. A két világháború között a perec, a karika alkalmazása kihalóban volt, s nem is igen hittek benne, ezt fejezték ki az „Egy frászkarikát sem ér!” felkiáltással.

A világ, a szemlélet változása a nyelvben vagy a nyelvben megőrzött világ: Kilyén Ilka művészete, előadó estjeinek, pódiumműsorainak java része is jellemezhető ekképp. Az édesapjától hallott száznál több Ady-vers, példának okáért az ősi magyaros tempót idéző *Sípja régi babonának* hatása, aztán az édesanyjáé, aki „a gyönyörűségeket énekelte”, a „díszített régi pentatonokat”, mutatkozhat így. Miután következett a megismerése és megismertetése annak a „varázslatos, különleges világnak”, ahogy a csángókét nevezte a Székely Ferencel folytatott, Versbe oldott lélekkel című beszélgetésében (lásd Székely Ferenc: *Aranypénz. Százhalombatta, 2019, Üveghegy Kiadó*). Músora, az Ágról szakadt madár – ballada a csángó sorsról saját, lényegkiemelő szavai szerint „A népköltészet erejével figyelmeztet: őrizd a nyelved, a vallásod, a kultúrád, mert az elcsángósodásból nincs visszaút...” Óvó gondolatait a Kárpát-medencében és szerte a nagyvilágban ezernél több előadása hallgatóival osztotta meg. Ugyanilyen beleérző hevülettel és eltökéltséggel vitte színre a cigányság évezredes tragédiáját népköltészetük és erdélyi cigánydalaik megszólaltatásával előbb a Virágzik számban az átok, majd az 1990. márciusi marosvásárhelyi pogrom során a magyarok melletti kiállításukra is reflektáló Szálkákban. Az utóbbi többek között Illyés Gyula és Kányádi Sándor mellett szerepeltette Bari Károlyt is – azét a költőt, aki a cigány folklór Európa-szerte elismert tudós gyűjtője. Tőle hallhatta, ami a Karácsonyi rege című saját estjének gyöngyszeme lett, a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* lemezéről is ismert imádságot, a Karácsonyi éjfélorát: „Karácsonyi éjfélorá / Megszületett Istenfia, / Megszületett Istenfia, / Az ártatlan Kisjézuska. // Gyerünk, menjünk jászolához, / Borúljunk le a lábához, / Fekete fából a búcsú / Fekete fából a jászol.” És itt jutottam el, végre, odáig, hogy elmondjam, közöm van ehhez a színszimbolikájában a bujdosó székelyek panaszdalára – „Nekünk a legszebbik estét fekete színre festették, Fekete színre festették” – emlékeztető imádsághoz. Közöm, igen személyes, mert rokoni: Bari Károlynak ugyanis, szülőfalum, Bükkaranyos – szépségével vetekedhet a Farkaslakáé – Kossuth-díjas

költőjének Máté Imréné Bajnok Magda énekelte, tőle gyűjtötte. Édesanyám öccsének feleségétől – ángyomtól. Amikor pár éve Kilyén Ilkát debreceni, hajdúbihari estjeire volt szerencsém elkísérni, még nem mondhattam neki sem azt, hogy rejtély, miként őrződött meg ez az archaikus imádság a falumban és a legszűkebb rokonság körében, sem azt, hogy ángyom hangját is hallom, amikor Ő énekl.

Így idézhetette fel Kilyén Ilka is a két mezőségi falu, Édesanyja szülőhelye, Szentmáté s talán a sajátja, Nagynyulas karácsonyi énekeit, népdalait, a szokásokat, különös emberalakokat és eseteket, amikor arra vállalkozott, hogy az ezeréves Mezőségről készít műsort. Mégpedig Aranyország címmel, emlékeztetve, de figyelmeztetve is, hogy – mint mondta – az idő megrekedt az agyagos sárban, az ottani falvak nagy része „mélyszórvány”, e varázslatos tájat „úgy veszítettük el, fokozatosan, mint ahogy az aranypénzt veszíti el az ember”. „Az Idő keze dolgozik rajtunk” – miként Sütő András írta, akinek az emléke s manapság Erdély-szerte már-már feledésre ítélt életműve előtt a 90. születésnapon *A gyertya könnye* című összeállítással tisztelgett. Hogy évről évre a Sütő András Baráti Egyesület lelke, motorja legyen. Annak a jegyében és szellemében, a magyar nemzet és nemzetiség önismeretét, önbecsülését erősítve, ahogy a két világháború közötti legrangosabb kisebbségi folyóirat, a Kós Károly, Kuncz Aladár, Bánffy Miklós és mások nevével jelezhető Erdélyi Helikon szerzőit mutatta be az Isten kezében, illetve a Búvópatak című estjein. Önként vállalt feladatai, szerepei – a Székely Színház Egyesület elnöke, az EMKE Maros megyei szervezete alelnöke, a Lorántffy Zsuzsanna Kulturális Egyesület alelnöke, a Helikon–Kemény János Alapítvány kuratóriumi tagja – mind azt bizonyítják, amit egyik méltatója mondott: „nélküle a közéletünk is szegényebb lenne”. A Magyar Örökség-díj az értékőrző és hagyományápoló fáradozásának elismerése, ahogy a Pro Cultura Hungarica-díj is. Szerényen hozzájuk csatlakozik most a Tamási Áron-díj. Amit – ha visszakanyarodhatok, a keretezés kedvéért az elején említett, meglehetősen jelentésváltozáson átesett, „átbújt” fogalomhoz – hasonlíthatnánk a Dunántúlon ismert szóval „frászáldáshoz”, ami ott az ördögűzészertű, szentképekkel és imákkal történő gyógyítási módot jelöli. A különbség azonban lényeges: áldásban Kilyén Ilka részesíti a közönségét, hiszen imákkal, énekekkel, versekkel, nyelvi és zenei örökségünk megannyi formájával ő a gyógyító. Isten éltesse!